

25. évfolyam,
2023. 2

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi

Szemle

69.

Alapítva: 1993

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

25. évfolyam,
2023. 2. szám

69.

TARTALOM

A borítóról: Ásatások a középkori Szent György-kápolna környezetében	3	Hegyí Dóra
--	---	------------

TANULMÁNYOK

Veszprém eleste és visszafoglalása (1552–1566)	5	Bagi Zoltán Péter
A veszprémi székesegyház felújítási munkálatai 1965 és 1978 között	31	Karlinszky Balázs – Varga Tibor László
A veszprémi székesegyház üvegablakai a XX. században (1907–2008)	41	Varga Tibor László
Szalay Sándor egyházmegyes pap Veszprém-ben, az Agg papok Házában (1845–1850)	52	Fogl Krisztián Sándor

---

KÖZLEMÉNYEK

Váth János (1887–1962) hagyatéka a Laczkó Dezső Múzeum Irodalmi Gyűjteményében	83	Pilipkó Erzsébet
Háború és béke(?), avagy egy ismert veszprémi iskolaigazgató ismeretlen fiának nyomában: Vaszary Ferenc életútja	102	Rainer Pál

---

ÉVFORDULÓ

Tisztelgés Hadnagy László (1923–1995) élete és munkássága előtt, születésének 100. évfordulóján	111	Farkasné Molnár Csilla
Gyulaffy László végvári kapitány szobrának avatása Gyulafirátóton	126	Hadnagy László

KÖNYVSZEMLE

Németh Gábor: Padányi Biró Márton könyvtára.	132	Nagy Balázs Vince
--	-----	-------------------

---

25. évfolyam, 69. szám 2023. 2. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD

Technikai szerkesztő:
Dénes Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Tanácsadó testület:
Kovács Győző Gyula
Dr. Pálffy Géza DsC
Perlakiné Scharf Claudia
Rainer Pál
Sebő József
Somfai Balázs
Szabóné Vörös Györgyi

Kiadja: a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

E számunk szerzői: BAGI ZOLTÁN PÉTER, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, levéltár-igazgató, Győr; FARKASNÉ MOLNÁR CSILLA művelődésszervező, Gyulafirátót; FOGL KRISZTIÁN SÁNDOR történész Laczkó Dezső Múzeum; phd hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), Veszprém; **HADNAGY LÁSZLÓ** Gyulafirátót; HEGYI DÓRA, régész, Budapest; dr. KARLINSZKY BALÁZS levéltár-igazgató, Veszprémi Főegyházmezei Könyvtár és Levéltár, Veszprém; NAGY BALÁZS VINCE közművelődési és levéltár-pedagógiai referens, főlevéltáros, Veszprém; dr. PILIPKÓ ERZSÉBET főmuzeológus, tudományos titkár, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; RAINER PÁL régész, Veszprém; VARGA TIBOR LÁSZLÓ levéltáros, Veszprém.

Illusztrációk: Rainer Pál, Molnárné Solymosi Erzsébet, Nagyvári Ildikó, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet.

Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Takarékbank Zrt.:
73200189-11291268

Támogatóink:

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták Honoráriumról lemondtak:

Lásd a 30. oldalon.

A borító képei:

- Címlapon: Részletfotó a Szent György-kápolna feltárasáról.*
- 2. oldal: A Szent György-kápolna körül végzett feltáras alaprajza*
- 3. oldal: Részletfotó a Szent György-kápolna feltárasáról.*
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet. (Címoldal, 2–3. oldal)
- hátral: Szent Imre herceg szobra a Szent Mihály-székesegyház mellett. Forrás: Fortepan, dr. Tóth Károly/24969*

A CÍMLAPHOZ

Ásatások a középkori Szent György-kápolna környezetében

HEGYI DÓRA

A Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézetének munkatársai 2021 szeptemberében kezdték meg a veszprémi Várhegyen az Érsekség és az Önkormányzat tulajdonában lévő ingatlanokon feltárásaikat, amelyek az Európa Kulturális Fővárosa 2023 programsorozat keretein belül valósultak meg. A 2022 márciusától kezdődött bontási és helyreállítási munkák kapcsán jelenleg is régészeti megfigyelést végzünk az épületekben és környezetükben. Meghatározó munkánk volt a székesegyház mellett elhelyezkedő több periódusú, középkori Szent György-kápolna környezetében és a tőle északra található Nagyszeminárium pincéjének délnyugati részén megvalósult teljes felületű megelőző feltárás.

A Szent Mihály-székesegyház és a Nagyszeminárium közötti telekrészen korábban, 1957-ben H. Gyürky Katalin végzett régészeti feltárást, átvéve a nem sokkal azelőtt Hungler József által megkezdett, de nem túl szakszerű ásatásokat. A szisztematikus tervásatás középpontjában a két periódusú Szent György-kápolna feltárása állt, melynek közvetlen környezetét H. Gyürky 15 egymást metsző árokkal szondázta meg egy egységes szelvényháló keretein belül. Ezenkívül Tóth Sándor és Kralovánszky Alán 1970–80-as években végzett feltárásai érintették részben a kápolna és a székesegyház közti területet. Egyéb régészeti feltárásra a területen nem került sor.

A feltárási területen a mai utcaszinthez képest átlagosan 3 m mélységben elért természetes sziklafelszint szinte teljes kiterjedésében olyan humuszréteg fedte, amely vegyesen neolitik, rézkori és bronzkori leletanyagot tartalmazott. Az őskori réteg alatt két, egymással párhuzamosan futó észak-déli irányú cölöpsort és egy temetkezést tártunk fel, melyek mindegyike a sziklafelszínbe vájva került elő. Az őskori jelenségek és leletanyag alapján elmondható, hogy – bár a kápolna területe elsősorban a középkorban töltött be fontos szerepet –, nem

elhanyagolhatóak a korábbi megtelepedések nyomai sem, amelyek egészen a neolitikumig nyúlnak vissza.

A középkor korai időszakában épült, első kör alaprajzú kápolna építésének pontos korhatározása nem lehetséges, azonban kutatásaink alapján megállapítható, hogy az megelőzi a székesegyház XI. századi felépülését, amelynek keresztházának fala ráépült a korai rotunda falára. A XIII. századi átépítése során a korábbi falakat visszabontották, az új, oktagonális alaprajzú épületet hozzáépítették a székesegyház keresztházának északi zárófalához. A gótikus építkezések során a kápolna alaprajza megváltozott, azonban méretben szinte teljesen megegyezett a korai rotundával. A forrásokban a XIV. századtól jelent meg a Szentlélek titulusú kápolna, amelyet a székesegyház északi falához hozzáépített térrel azonosíthatunk; azonban megfigyeléseink szerint ezt a területet feltehetően már jóval korábban, a XI. századtól beépítették. A XV. század második felében, Vetési Albert püspöksége idején megvalósult átalakítások csupán az épület díszítését érintették. A kápolna körül feltárt sírok nagy része a székesegyházzal és a kápolna XIII. századi periódusával megegyező tájolásúak.

A XVI. század folyamán vette kezdetét a kápolnától nyugatra lévő terület beépítése, és a feltárt dongaboltozatos tér még bizonyosan használatban volt a XVII. század elején is. A XVIII. században már e helyiséget elfedve egy lépcső vezetett le a még mindig használatban lévő kápolnához. A dongaboltozatos tér északi oldalához további építményt kapcsoltak, amelyet aztán a jelenleg is látható, háromszögű térré alakítottak át. A XVIII. század második felében megtörtént barokk építkezéseknek köszönhetően azonban a föld alá kerültek ezen épületek a kápolnával együtt.

A kötet címlapján a székesegyház északi homlokzata és északnyugati tornya mellett feltárt temetkezések láthatók az őskorban megmunkált, talán járósíntként használt, sziklafelszín felett, amelybe a fent említett cölöphelyek mélyednek.

A jelenleg is zajló, nagyszabású beruházás során a kápolna környezetében a régészeti kutatás befejeződött. Belső terének feltárása még hátra van, amelyre 2023 nyarán fog sor kerülni. Ez minden bizonnyal még több új információt ad a terület múltját illetően.

TANULMÁNYOK

Veszprém eleste és visszafoglalása (1552–1566)¹

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Buda 1541., majd Székesfehérvár 1543. évi elestét követően Veszprém stratégiai szerepe megnövekedett. A véghelyé vált püspöki székhely – (Vár)Palotával együtt – egyrészt egyszerre védelmezte a Balaton-felvidéket és Zala vármegyét, valamint a Bakony átjáróit, így a Kisalföldet és Alsó-Ausztriát az Oszmán Birodalom hadainak előretörésétől és portyáitól. Másrészt lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar csapatok fenntarthassák a magyar közigazgatást, azaz az adózást egészen a Duna vonaláig. Az állandó hadi állapot, a székesfehérvári török csapatok folytonos támadásai miatt a veszprémi püspök képtelen volt megvédeni a várat, ezért rezidenciáját áthelyezte Sümegre, Veszprémbe pedig az uralkodó zsoldján felfogadott hadak érkeztek. I. Ferdinánd megbízottjai (ecsedei Báthori András, Niklas Graf zu Salm, Sigmund von Herberstein) és Fráter György 1549. szeptember 8-án Nyírbátorban aláírták azt a megállapodást, amely értelmében Erdélynek Habsburg uralom alá kellett kerülnie. Cserébe Szapolyai (I.) János özvegye, Izabella királyné 100 000 forint kárpótlást, évi jövedelmet kapott volna, míg György barát Erdély kormányzóságán felül a Várdai Pál esztergomi érsek halála után megüresedett érsekséget és bíborosságot. A nyírbátori szerződés azonban elindította azt a háborút, amely különböző intenzitással a Magyar Királyság és Erdély egymástól távoli területein egészen a drinápolyi béke megkötéséig dúlt. Emiatt cserélt kétszer is gazdát a veszprémi vár kevesebb, mint tizenöt év leforgása alatt.

„Beszperim vár alatt lón hamar megszállása²

Mert ugyan szintén azon napokban³ történt vala, hogy egy Hamza nevű rác, ki nek Szulimán az feirvári fő tisztoiselést adta, és az annak foglalására kétszáz lovással s

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

² TINÓDI 1554. 85. o.

³ 1552 tavaszán.

megannyi számú janicsárokkal megyen vala, étszakai szerencsétlen harcon az mi gyaloginktól, kik Beszprémből kimentenek vala, elfogattaték, s az fő janicsárok közül is egynéhányan megölettetnének, kik között Haragos Elezes⁴, aki igen nagy baltával, mineművel négyszegűven való gerenda-faragással az ácsok élnek, mindkét kézre egyaránt harcol vala, puskából általlóttetvén elveszett volt. Annak a híres-neves férfinak s barátjának véletlen veszedelmén megbúsolván Herélt⁵, azelőtt való győzedelemmel is megbátorítottván s az több fő basákkal, bégekkel tanácskozáan végezé, hogy Beszprémet megszállja, minekelőtte Achomates⁶ az ázsiabéliekkel elérkeznék, mivel onnét⁷ az vitézlő népek gyakorta vérrel csatázni s prédálni nem szűnnének, s az úton járókat ölnek s fogdosnák.”⁸

Mind a fent idézett Istvánffy Miklós, mind pedig Ibrahim Pecsevi történeti munkájában a veszprémi gyalogok Hamza székesfehérvári szandzsákbég elleni sikeres támadásával magyarázta a vár 1552. évi ostromát.⁹ Megfogalmazásuk alapján úgy vélhetjük, hogy Khádím Ali budai beglerbég egyszerűen csak bosszút akart állni a Paksi János¹⁰ által először Veszprémben, majd Komáromban fogva tartatott, súlyosan megsebesült barátjáért.¹¹ Bár minden valószínűség szerint ez is közrejátszott az események illetően alakulásában, ám nem feledkezhetünk meg róla, hogy ekkor már harmadik éve dúlt a háború a Habsburg és az Oszmán Birodalom között a Magyar Királyság területén, amelynek az egyik hadszíntere a Dunántúl volt. E harcokban Veszprém stratégiai szerepe is felértékelődött.

Mint már említette, a nyírbátori szerződés elindította azt a háborút, amely különböző intenzitással, a Magyar Királyság és Erdély egymástól távoli területein egészen a drinápolyi béke megkötéséig dúlt. A marosvásárhelyi gyűlésen 1549 decemberében ugyan az erdélyi rendek jóváhagyták a György barát által tető alá hozott megegyezést, ám Izabella királyné és Petrovics Péter a Portán bepanaszolta azt. Szulejmán szultán is azon igyekezett, hogy Erdély átvételét meggátolja, ezért Szeged megerősítésén túl 1549 tavasza óta Szolnok megépítésére készültek. Dobó István egri prefektus és Heves vármegye is folyamatosan a

⁴ Valószínűleg ő lehet a Pecsevi által említett Iliász janicsár aga. THÚRY 1896. 272. o.

⁵ Khádím Ali budai beglerbég.

⁶ Kara Ahmed másodvezír, magyarországi szerdár az 1552. évben.

⁷ Veszprémből

⁸ ISTVÁNYFFY 2003. 181–182. o.

⁹ THÚRY 1896. 272. o. Lásd még: ERDÉLYI 1913. 28. o.; SZÁNTÓ 1970. 49. o.; SZÁNTÓ 1985. 96. o.

¹⁰ PÁLFFY 1998. 107–108. o.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 12.; MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Csányi Ákosnak. Nr. 1.

Tisza és a Zagyva összefolyásánál lévő település mielőbbi megszállását szorgalmazta, hogy még a budai beglerbég előtt erősséget építsenek a stratégiailag fontos helyen. Végül 1550 szeptemberében Niklas Graf zu Salm és Báthori András országos főhadnagy vezetésével Ferdinánd király hadat küldött Egerbe. Ennek fedezete alatt 1550. szeptember közepén a környékbeli vármegyék robotmunkájával megkezdődött Szolnok kiépítése.

Kászim budai beglerbég azonban a béke megszegésére hivatkozva támadással fenyegetőzött. A várható oszmán támadás megakadályozására Salmmal együttműködésben Nádasdi Tamás országos főhadnagy szeptember második felében Pápán szállt táborba az országrész vármegyéinek hadaival, míg Paksi János veszprémi hadnagy katonasága Veszprémnél, Nyári Ferenc lovasai és gyalogosai pedig a Dunától északra Nyitránál gyülekeztek. Kászim beglerbég ezzel egy időben összevonta a seregét Pest mellett egy esetleges Szolnok elleni támadáshoz. Csapataihoz a fehérvári és az esztergomi szandzsákbég is csatlakozott hadainak egy részével. Paksi Veszprémből folyamatosan tájékoztatta Nádasdit a Fehérváron maradt oszmán csapatokról és szándékaikról. A veszprémi hadnagy szeptember 26-án azt írta az országos főkapitánynak, hogy egy, az egykori koronázóvárosból jött ember vallomása szerint az ellenség a városban csak gyenge erővel rendelkezik. Ezért úgy vélte, nem kell tartani a támadásuktól.¹²

A következő hónap 8-ik napján Paksi újabb levelet írt az erre őt utasító Nádasdinak. Az országos főkapitány a fehérvári bíró és egy bizonyos Kecskés Lukács városi esküdt által a veszprémi hadnagyhoz küldött ember beszámolója alapján egyrészt arról értesült, hogy a budai beglerbég a hadával még Pestnél táborozik. Másrészt kiderült, hogy a fehérvári oszmán had annyira kis létszámú, hogy nemhogy támadást nem tervez, hanem vajdáik egyenesen a magyarok támadásától tartanak, ezért a külvárost¹³ próbálják megerősíteni.¹⁴

Paksi – Nádasdi utasítására – azonban nem csupán a fehérváriaktól próbált információkat szerezni Kászim beglerbég és a Dunántúlon maradt oszmán hadak szándékairól. A veszprémi hadnagy október 16-án azt jelentette az országos főhadnagynak, hogy a részére küldött utasítás szerint a paksi polgárokat is megbízta hírek beszerzésével.¹⁵ Négy nappal későbbi, október 20-i leveléből

¹² MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 4.

¹³ A szövegből nem derül ki melyik külvárosról lehetett szó.

¹⁴ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 6.

¹⁵ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 7.

azonban kiderült, hogy ezek még nem tértek vissza, így egy fehérvári emberét küldte utánuk. Ha ő visszaérkezik, akkor egyből ír Nádasdinak – ígérte.¹⁶

Paksi csak október 23-án is azt jelenthette az országos főhadnagynak, hogy a paksiak nem tértek vissza. A fehérváriaktól azonban újabb híreket kapott az előző napon. Eszerint a törökök hétezer tatár érkezését várják, míg Kászim beglerbég a hadával Szegeden állt. A veszprémi hadnagynak arról is voltak értesülései, hogy nyolc török lovas a Bakonyban kóborolt és Kislőd falunál több embert megöltek és megsebesítettek. Emellett azt is tudni vélte, hogy október 22-én negyven török lovas ment Balatonkenesére.¹⁷

Öt nappal később, október 28-án Paksi ismét csak azt jelenthette Nádasdinak, hogy a fehérvári vajdák még mindig félnek. Azaz attól tartottak, hogy a magyarok támadni fognak.¹⁸ A hónap végén azonban a vármegyei hadak feloszlottak. Azt mondhatjuk tehát, hogy majd több héten keresztül lényegében farkasszemet néztek egymással a felek és arra vártak, hogy ki lép először. Salm, Báthori és Nádasdi stratégiája bevált, hiszen az egyidejű és többfrontos felvonulás miatt Kászim beglerbég és bégjei nem mertek kockáztatni és tétlenül nézték, hogy a magyarok felépítsék Szolnokot.

A következő évben, 1551-ben, míg Nádasdi Tamás országos főkapitány elhagyta a Dunántúlt és az Erdély birtokbavételére indított sereggel tartott, a győri had felett parancsnokló Reinprecht von Ebersdorf obrist-feldmarsall¹⁹ pedig – betegsége miatt – szintén nem tartózkodott a számára kijelölt helyen, addig Kászim budai beglerbég és a dunántúli szandzsákbégek átfogó portyaszorozatot indítottak. Velí esztergomi bég 1551 júliusának a végén a Garam mentén, Dervis pécsi bég Babócsa irányába, Velidzsán fehérvári bég Veszprém, Vas és Zala vármegyék vidékein, végül Arslán hatvani bég Nógrád vármegyében támadott. A portyák felemás eredménnyel zárultak, de Velidzsán tetemes zsákmánnyal tért ekkor haza.

Kászim beglerbég augusztus elején újra egybegyűjtötte a szandzsákok hadait. A mintegy 10 000 fős sereggel hamarosan elfoglalta Gesztes és Vitány várait. Ezt követően Tata alá szállt, ám a stratégiai jelentőségű erősséggel nem bírt. Az ostrom közben lovasai Komáromig portyáztak.

¹⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 8.

¹⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 9.

¹⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 10.

¹⁹ Megfelel a ma használatos vezérezredes jelzésű katonai rendfokozatnak.

A sikeres hadműveletet követően augusztus hónap utolsó napjaiban a budai beglerbég egy újabb portyasorozatra adott parancsot. Velidzsán bég újra Zala vármegyére támadt és Szentgrót városáig jutott, majd a Zala folyó mentének kifosztását követően Veszprém irányába vonult vissza, mint ahogyan erről Tápi Márton deák pápai udvarbíró Sennyei Ferenc kapui prefektust tájékoztatta.²⁰ Ehrenreich von Königsberg győri és Rátkai Pál pápai lovasai, Nádasdi Rába vidéki hadaival és számos környékbeli végház csapataival kiegészülve a Bakonyon átkelve a Séd patak völgyében elébe kerültek a Balaton-felvidéken gyanútlanul hazafelé tartó fehérvári bégnek. Paksi János veszprémi vitézeivel lesre csalta a portyázókat. A kialakult összecsapásban Velidzsán hada súlyos vereséget szenvedett. A bég maga is alig tudott megmenekülni.²¹ Az akkori eseményeket leglényegretörbben talán Forgách Ferenc váradi püspök fogalmazta meg művében: *„Az ellenség pedig hol itt, hol ott mutatta meg a háború szörnyűségeit.”*²²

Mindezekből kitűnik, hogy Veszprém komoly szerepet játszott a dunántúli harcokban, hiszen az ide rendelt had egyszerre védelmezte a Bakonyon át a Rába és a Kisalföld, valamint a Balaton-felvidéken keresztül Zala vármegye felé vezető utakat, szemmel tartotta és fenyegette a székesfehérvári oszmán hadat, valamint portyáival elérte a Duna vonalát is, így zavarva Buda utánpótlását és behajtva az itteni lakosság adóját. Nem lehet kétségünk arról, hogy ezek a szempontok inkább közrejátszottak Khádím Ali döntésében, mint Hamza bég fogságba esésének a megbosszulása. Emellett a budai beglerbég elhatározását és cselekvését még egy esemény befolyásolhatta, illetve befolyásolta. Forgách már idézett művében a következőket vetette ugyanis papírra: *„Ali budai basa is szorgalmasan háborúzott, azt tartván, hogy az alkalmat nem szabad elszalasztania. Mert Paksi János veszprémi kapitány Ferdinándhoz távozott, hogy segítséget és pénzügyi támogatást kérjen, és közben őrségül csak néhány gyalogost és rendezetlen paraszttömeget hagyott hátra.”*²³

A váradi püspök szerint tehát a budai beglerbég Paksi távollétét használta ki és vette ostrom alá Veszprémet. Azt mondhatjuk, hogy Forgách állítása fedte is a valóságot, meg nem is. Paksi valóban nem tartózkodott 1552 májusában Veszprémben, de nem azért maradt távol, mert az uralkodótól kívánt szemé-

²⁰ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 18. d. Litteratus Mártron levele Sennyey Ferencnek Nr. 1. A portyáról még: MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 28. d. Pelérdi Ádám levele Nádasdi Tamásnének. Nr. 6.; MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 9. d. Cseh Dénes levele Nádasdi Tamásnének. Nr. 2.; MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 25. d. Nádasdi Tamásné levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 28.

²¹ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 28. d. Pelérdi Ádám levele Nádasdi Tamásnének. Nr. 4.; HATVANI 1858. 269–271.

²² FORGÁCH 1982. 53. o.

²³ FORGÁCH 1982. 53. o.; VERESS D. 1983. 59. o.

lyesen segítséget és pénzt kérni, hanem – mint, ahogyan Istvánffy fogalmazott: „Beszpréni kapitány vala Paksy János, ki eredetinek s nemzetségének nemességén kívül semmi egyebet az vitéztlői tiszthez nem hozott vala, hanem majd szintén azokban az napokban onnét az komáromi kapitánságra, úgy mint nyugalmasbra, Ferdinándtól általvitetett.”²⁴ Paksi „áthelyezésére” már korábban sor került. A Magyar Kamara 1552. április 2-án megküldte Paksi és főhadnagytársa, Zay Ferenc²⁵ komáromi felfogadási iratát (*Bestallung*) és az instrukcióját is.²⁶ Így nem csodálkozhatunk azon, hogy május 19-én már ebbéli minőségében írt levelet Miksa főhercegnek, kérve, hogy megfelelő személyt nevezzen ki a veszprémi had élére, nehogy a kialakult helyzetből nagy baj legyen.²⁷ Az uralkodó ugyan Paksi helyére kinevezte Gersei Pethő Pétert²⁸, ám „Vasas Mihálytól²⁹, Paksy képebelitől, erőtelen s eleitől elhasonlott szívű embertől semmiképpen bé nem bocsáttaték.”³⁰ A „magyar Lívius” emellett azt is tudni vélte, hogy Paksi fősvénysége és gondatlansága miatt a zsoldosok jó része megszökött a szolgálatból. Szerinte helyükre – zsákmányolás ígéretével – „szabad gyalogokat” fogadott fel, akik azonban nem engedelmeskedtek a parancsoknak és feladatukat rest módon látták el.³¹ Joggal feltételezhetjük, hogy ezekről a budai beglerbég is értesült és ezért támadta meg a védtelenné vált, ám stratégiai fontosságú végházat.

A keresztény hadvezetés már 1552 tavaszán tisztában volt ugyan azzal, hogy Khádím Ali még a szerdár főserégének megérkezése előtt támadni fog, ám annak irányát nem ismerte. Königsberg április 14-i leveléből a Linzben tartózkodó uralkodó arról értesült, hogy Khádím Ali Tata ellen fog vonulni.³² Május közepe után a pasa szándékait illetően azonban a keresztény fél egymással ellentétes információkkal rendelkezett. Erasm von Teufel május 19-én Léváról Nádasdinak írt levelében azt taglalta, hogy Veszprém megvédéséhez sem a védművei, sem az oda rendelt hadak nem elegendőek.³³ Azaz már ekkor keringtek hírek a vár és a város esetleges megtámadásáról. Ezzel szemben május 21-én Miksa főherceg arról tájékoztatta Bécsből Teufelt, hogy a budai beglerbég a Hont és Nógrád

²⁴ ISTVÁNFFY 2003. 182. o.; VERESS D. 1983. 59. o.

²⁵ PÁLFFY 1996. 198. o., PÁLFFY 1998. 107. o.

²⁶ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Finanz-und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn Bücher No. 206. Protokoll Registratur P

²⁷ SZÁNTÓ 1985. 97–98. o.

²⁸ PÁLFFY 1998. 108–109. o.

²⁹ PÁLFFY 1998. 108. o.

³⁰ ISTVÁNFFY 2003. 183. o.

³¹ ISTVÁNFFY 2003. 182. o.

³² ÖStA Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1552-4-12

³³ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Teuffel Erasmus levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 5.

vármegyei várak ellen tervez támadást.³⁴ Sőt Dobó István még május 29-én is azt írta, hogy Khádím Ali seregeivel Eger és Szolnok ellen készülődik.³⁵ Ám egyre több hír szólt Veszprém küszöbön álló ostromáról. Kerti Gergely deák Pápáról 1552. május 22-én kelt levelében azt közölte Nádasdival, hogy egy gyalogos jött hozzájuk Veszprémből. Beszámolójából kiderült, hogy a törökök Fehérvárra sok lőport és ágyúgolyót szállítottak, mert Veszprémet akarják megostromolni, amihez tizenkét bég gyűlt össze hadaival a Duna mellett és az itteni parasztokat szekerek kiállítására utasította.³⁶ Három nappal később, május 25-én Paksi Komáromból Nádasdinak már egészen bizonyosan írta, hogy a pasa tüzérségével és kilencezer fős seregével Veszprémet fogja megostromolni.³⁷

A hónap utolsó napjaiban már Bécsben is tisztában voltak azzal, hogy Khádím Ali a Dunántúlon fog támadni. Miksa főherceg május 27-én Teufelnek, május 28-án Sforza Pallavicininék és Königsbergnek, majd egy nappal később ismét Pallavicininék és Teufelnek írta meg a budai beglerbég szándékát. Utóbbit arra utasította, hogy a támadás esetén seregei egy részével csatlakozzon Königsberg Győrnél álló hadához és próbálják elúzni az ellenséget. Az Itáliában toborzott 3000 főnyi gyalogjával Ptujnál táborozó Pallavicininék pedig azt a parancsot adta, hogy zsoldosaival Pápa érintésével szintén haladéktalanul a végveszélybe került végház felmentésére vonuljon.³⁸ Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy a főherceg még Königsberg részére május 28-án, valamint a Teufel számára egy nappal később keltezett levelében szintén említést tett Tata ostromának lehetőségéről is.³⁹ Ekkorra Khádím Ali már körülvárta Veszprémet. Magyar Bálint hadnagy május 29-én Nádasdinak azt jelentette Szzigligetről, „*hogy az terekek Beszprimet meg szálóták.*”⁴⁰ A támadás híre pedig gyorsan eljutott Bécsbe is, hiszen Miksa főherceg Königsbergnek írt május 30-ai levelében „visszaigazolta”, hogy értesült az ostrom megindulásáról. Emellett utasította a Győrnél álló keresztény had parancsnokát, hogy erőit más csapatokkal egyesítve mentse fel a végházat,

³⁴ ÖStA KA AFA 1552-5-19; SZÁNTÓ 1985. 96–97. o.

³⁵ SZÁNTÓ 1985. 97. o.

³⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 17. d. Kerti Gergely levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 3.

³⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 11.

³⁸ Erre lásd még Rátkai Pál 1552. május 29-i levelét: MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 30. d. Rátkai Pál levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 4.

³⁹ ÖStA KA AFA 1552-5-25; ÖStA KA AFA 1552-5-26; ÖStA KA AFA 1552-5-27; SZÁNTÓ 1985. 97. o., 99. o.

⁴⁰ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 18. d. Magyar Bálint levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 10.

mert „*a Magyar Királyságnak és nekik is Veszprémen múlik minden.*”⁴¹ Königsberg igyekezett is eleget tenni az utasításnak. Paksi május 31-én azt közölte Nádasdi-val, hogy a győri had parancsnoka Veszprém megsegítésére háromszáz puskást magához rendelt, amelyek Tatán és Komáromban állomásoztak. Emellett várta a Teufel vezette további erősítést, azaz nyolcszáz landsknechtet⁴² és ötszáz könnyűlovast.⁴³

Közben a budai beglerbég hozzálátott az ostromhoz, amelynek részleteit mind Istvánffy, mind Forgách, mind pedig Tinódi Lantos Sebestyén hasonló módon örökítette meg.⁴⁴ Ezek közül ez utóbbi versbe szedett történetét szeretném idézni:

„Rávigyáza erre herélt Ali basa,
Temesvárat víja az fő Amhát basa,
Budából indula szép hadával basa,
Beszperim vár alatt lón hamar megszállása.
Ez Beszperin vára szép püspekség vala,
Az Balatom mellett merő kövön vala,
Az jó Paksi János ott főhadnagy vala,
De az megszálláskor királ felé ment vala.
Ezen Ali basa nagy örömbe vala,
Álgút igazgata, lóni parancsola.
Egy hétig az várat erősen rontatá,
De azzal ónéki csak keveset árthata.
Lám, benn az porkoláb jó Vas Mihál vala,
Ki miatt az basa sok kárt vallott vala,
Éjjel-nappal lóni basa siet vala,
Kitől várbéliek igen rettentek vala.

Tőnek hasonlást az sok gaz nép az várba,
Támadának porkoláb ellen haragba,
Az fokról zászlókat lehányák búokba,
Mínd zsákmánt tevének kincsbe ott az tárházba.
Az várból gaz népek sokan kiugrának,
Csak kevesen porkolábbal maradának,

⁴¹ ÖStA KA AFA 1552-5-30

⁴² gyalogos német zsoldoskatona

⁴³ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 12.

⁴⁴ FORGÁCH 1982. 53. o.; ISTVÁNFFY 2003. 183–184. o.

Erről az terekek hamar hírt hallának,
 Az árulók vár köről mind leváगतának.
 Lón nagy rettenése szegín Vas Mihálnak,
 Hamar szót kiada, fogadá basának:
 Békével morhástúl ha elbocsátának,
 Várat ő megadná az hatalmas császárnak.
 Jó Ali basa ezt hogy hallá, erőle,
 Néki fogadá; várat kezéhez véve,
 Békével Vas Mihált eleresztetteté,
 Titkon terekeket ő utánna ereszté,"⁴⁵

Érdeemes röviden foglalkoznunk azzal, mikor foglalták el a budai beglerbég hadai Veszprémet. Mind Tinódi, mind pedig Forgách azt jegyezte le, hogy az oszmán ostromágyúk hét napig törték a végház falait.⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy az ostrom június 3-a előtt nem zárulhatott le. Nádásdi Tamás legfőbb bizalmasa, birtokainak főprefektusa, Csányi Ákos a későbbi nádornak ugyanezen a napon Csányban kelt levelében a következőket jegyezte le: „*ma jüve ember Vázsonyból, bizonyal mondá, hogy teknapelút jüt egy ember Veszperémbüül, száz hajdú mek hasonlik, az papok marhájába sákmánt tesznek, aszonnép, ~~germe~~ gyermek fel sívalkodik, hogy az hajdúk kü indulnak, az türük indul az zajra. Az hajdúknak hátán menek az külsű várba, szorultak az belsű várba. Egy Vas Mihályt nevezet, hogy jámborul forkodik, kit azt mondot, hogy üremest mek ületné makát, oly helyeken forkodik. Hiszem, hogy szegény haláltúl fél, azért keresi halálát.*”⁴⁷ Azaz Csányi is csak a hajdúk árulásáról, meghasonlásáról számolt be.

Szintén június 3-án Gersei Pethő János pohárnokmester Pápáról kelt levelében a következőket közölte a későbbi nádorral: „*Mikor ide jutottam semiben tekéletes hírbem nem találtam úket, sem senki nem tougya mind ez óráig és ha Beszperémet meg vették vagy nem, egy órába tíz felé hírek jó mindeniket hiszik, tegnap Palotából bizonyal azt írták, hogy meg vették. Ma esmég bizonyal azt írták és izenték, jelt és kültek, hogy még keresztyén kéznél vagyon.*”⁴⁸ Pethő tehát június 3-án is úgy tudta, hogy Vas Mihály még tartja a várat, ugyanúgy ahogyan a szintén Pápán állomásozó Keglevics Péter királyi hadnagy. Utóbbi szintén azt közölte Nádásdival, „*hogh*

⁴⁵ TINÓDI 1554. 85–86. o.

⁴⁶ TINÓDI 1554. 86.; Forgách 1982. 53. Sajnos Istvánffy Miklós művében nem tett említést arról, mikor esett el a két oldalról lövetett vár. ISTVÁNYFY 2003. 183. o.

⁴⁷ MNL MOL.: MKA E 185 Nádásdy család lt. Missiles. 7. d. Csányi Ákos levele Nádásdi Tamásnak. Nr. 37.

⁴⁸ MNL OL MKA E 185 Nádásdy cs. lt. Missiles 29. d. Pethő János levele Nádásdi Tamásnak. Nr. 9.

hyrwnk olyan vagyon, hogh megh mostys byryak magokath az szygyn kerezthyennek benne."⁴⁹

Ezzel szemben Miksa főherceg június 2-án atyjának, Ferdinánd királynak Königsberg jelentése alapján, amit Teufel és Augusto Sbardelatti váci püspök küldött tovább Bécsbe, azt írta, hogy Veszprémet már elfoglalták a törökök.⁵⁰ Pontos dátum tehát a főherceg levelében sem szerepelt a végház elestével kapcsolatban, ám Csoron János Batthyány Ferencnek Devecserből június 3-án kelt leveléből ez is kiderül. Eszerint erre június 1-én, szerdán este került sort, amikor is a budai beglerbég Vast hitére magához hívta, majd mikor az visszatért, a törökök vele együtt bementek a belsővárba. A veszprémiek közül nyolcszázat vágta le vagy vittek el kötélen. Khádím Ali 12 ezer fős hadával már vissza is tért Budára, de Velicsán béget otthagya, aki most Palota, míg a pasa Szentmárton ellen készül.⁵¹ Emellett a Szentszék bécsi nunciusa, Girolamo Martinengo Innocenzo del Monte bíborosnak június 5-én szintén azt vetette papírra, hogy Veszprém június 1-én elesett.⁵² Mindez azt jelenti, hogy a rossz hír 24 órán belül eljutott a császárvárosba, Miksa főherceg kezéhez.⁵³

A Miksa főherceg által Bécsből szervezett felmentő had tehát nem indult el Veszprém alá, mivel egyrészt a végház nem tartott ki addig, míg a különböző erők egyesülnek. Másrészt a parancsnokok egymás között sem tudtak egységre jutni. Pethő június 3-án Pápáról kelt levelében megírta Nádasdinak, hogy Teufel Königsberg parancsa ellenére cselekedett. Csányi szintén a későbbi nádornak a következőket vetette papírra: *„nem csak Magyarország, ekész kereszténység kegyelmedet büntetik Veszperém veszedelméjért, mostis sok szó vagyon. Az istenért künyyerkek kegyelmednek, mint kegyelmes uramnak, kegyelmed mek bocsása, hogy én erül írok.*”⁵⁴

Miksa főherceg Veszprém elvesztését követően megpróbálta azonnal visszafoglalni a végházat. Königsberget június 2-án immár arra utasította a király nevében, hogy *„Ti vagy Veszprém várával törődjete, hogy visszavegyéte, mielőtt ugyanezt jobban megerősítik, vagy pedig ellenséggel szembe vonuljatok és ugyanezt a Mindenható segítségével bátran megtámadjátok és vele csatázzatok.*”⁵⁵ Csoron pedig a

⁴⁹ SZALAY 1861. 96. o.; SZÁNTÓ 1985. 99. o. (Hogy hírünk olyan vagyon, hogy még most is bírják magukat az szegény keresztények benne.)

⁵⁰ ÖStA KA AFA 1552-6-2; ÖStA KA AFA 1552-6-5; SZÁNTÓ 1985. 100. o.

⁵¹ MNL OL MKA E 200 Acta diversarum familiarum. 7. tétel. Batthyány cs. lt. Fol.: 62.

⁵² KANÁSZ 2022. 60. o.

⁵³ SZÁNTÓ 1970. 49–51.; HUNGLER 1986. 53–54. o.

⁵⁴ MNL MOL.: MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 7. d. Csányi Ákos levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 37.

⁵⁵ ÖStA KA AFA 1552-6-5

következő napon azt fejtegette Batthyáynak küldött levelében, mivel Velicsán bég igyekszik helyrehozni Veszprém védműveit, ezért gyorsan újra meg kellene ostromolni azt, immáron a Sforza és Francisco de Salamanca vezette olaszok zsoldosok segítségével. Siker esetén pedig, folytatta Csoron, Gesztet, Vitányt és Csokakőt is vissza lehetne venni.⁵⁶

Ez a hadjárat is meghiúsult azonban a parancsnokok egymás közötti vitája és féltékenysége miatt. Miksa főherceg hiába rendelte ki ugyanis a hadak vezetőjének Königsberget, Nádasdi a parancsait nem volt hajlandó követni.⁵⁷ Nem véletlenül írta Csányi július 27-én a későbbi nádornak ismét, hogy *„jüt vala hozám az német ember bor veni, ki az Csoron János kabnáját királnak mek vete, én nem adhaték bort eki, hogy valami szót vehesek túle valamenyire mek tartóztatam. Szóba indulánk, kérde ki szolkája vagyok, mondám hogy senkit nem szolkálok, sok szók küzet hoza kegyelmedet elű, hogy kegyelmed nagy úr és sok szántalan kencse vagyon és kegyelmed sem királnak, sem orszáknak nem akar szolkálni és hogy bizonal kegyelmed miat veszet el Veszperém.”*⁵⁸ A hatásköri civódások mellett megfelelő számú hadszer és ágyú, valamint a vontatásukhoz szükséges lóállomány sem állt rendelkezésre.⁵⁹ Königsberg ezért visszahúzódott erőivel Gyórhöz, hogy védelmezze Bécset és Alsó-Ausztriát. Teufel pedig csapataival visszatért a Felvidékre, míg az olasz zsoldosok Erdélybe vonultak.⁶⁰

Veszprém törökök kézben a Hegyesd elfoglalása és visszafoglalása közötti időszakban (1561–1562)

Veszprém elestével tehát megnyílt az út a törökök számára, hogy egyrészt a Bakonyon és a Balaton-felvidéken keresztül a Rába vonaláig, illetve Zala vármegyéig hódoltassák a keresztény lakosságot, behajtsák adóikat és esetlegesen híreket szerezzenek be. Másrészt az addig a Duna vonaláig portyázó és adóztató magyar hadak mozgását a stratégiai fontosságú végház megszerzésével meg lehetett nehezíteni, vagy akár teljesen meg lehetett akadályozni. Köves András veszprémi püspök birtokainak, illetve az említett területek lakóira újabb megpróbáltatás várt, amikor 1561 tavaszán a budai beglerbég személyesen érkezett meg Veszprémbe, hogy a hadműveleteket irányítsa, ahogyan erről Perneszi Far-

⁵⁶ MNL OL MKA E 200 Acta diversarum familiarum. 7. tétel. Batthyány cs. lt. Fol.: 62.

⁵⁷ ÖStA KA AFA 1552-6-35

⁵⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 7. d. Csányi Ákos levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 34.

⁵⁹ ÖStA KA AFA 1552-6-35

⁶⁰ SZÁNTÓ 1985. 100. o.

kas Babócsáról április 10-én kelt levelében beszámolt: „Kászon basa igen gyűleke-
tik, azt nem tuggyok mi dolog, ha rablani akar menni, soha itt úgy el nem mehet, hogy
hírünkkel nem léssen”.⁶¹ Perneszi attól félt, hogy a beglerbég a támadást a Dél-Du-
nántúl, azaz Babócsa és Sziget ellen fogja végrehajtani.⁶² A hadjárat feltételezett
irányáról a következő híradást Orosztónyi Péter hat nappal később, április 16-án
Szenyéből küldte Csányi Ákosnak. A szenyéri prefektus egy szemtanú jelenté-
se alapján arról számolt be, hogy Budáról három öregágyút, azaz ostromágyút
és néhány szekérszékű ágyúgolyót Pécsre vittek. Emellett egy Kaposvár alatti por-
tya során fogott török azt vallotta, hogy „Kászon bassa ú maga el jű rablani Kanizsa
és Csorgó felé. Szándoka ez, hogy adig fűre nem bocsát. Ezt is mongya, hogy imár az
begler bék kihajája elől kű jüt et Pécsset vagyon.”⁶³

A budai beglerbég készülődését és támadásának távlati célját tehát a határ-
vidéki magyar tisztviselők jól érzékelték, ám a pontos irányával nem voltak
tisztában. Ezért is érthető őket nagy meglepetésként, hogy a székesfehérvári
Hamza bég hadának egy részével 1561. április 16-ról 17-re virradó éjszaka a Ba-
laton északi partján álló hegyesdi váron ütött rajta és foglalta el azt.⁶⁴ Ormányi
Józsa, a veszprémi püspök sümegi prefektusa április 17-én a Nádásdi Tamás
nádornak, majd két nappal később Csányi Ákosnak írt levelében azt is tudni
vélte, mi okozta Hegyesd veszét. Írásukból kiderül, hogy a vár új porkolábjá,
Kalózi András éjjel-nappal az ivászáttal volt elfoglalva. Hegyesd megtámadá-
sának éjjelét megelőzően is porkolábtársával a szőlőhegyen egy pincénél ittak,
majd részegen tértek vissza. Kalózi ittasan aludt az ágyában és alig tudták feléb-
reszteni. Fogságba is esett. A másik porkolábnak azonban sikerült a várfoján át
kiszöknie a várból és a levél írásának idején még bujdosott.⁶⁵

Ormányi ugyanezen leveléből az is kiderül, hogy Hegyesd elfoglalását köve-
tően Bajazed vajda azonnal hozzálátott a környék falvainak meghódoltatásához.
Másképp tudni vélte a sümegi prefektus, hogy a vár alatt huszárvárat akarnak
építeni a törökök, sőt „Tapolczán csinálnának kastélt az Hatos malomban, hogy béven

⁶¹ MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 28. d. Perneszi Farkas Magyar Bálint-
nak nr. 2.

⁶² MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 28. d. Perneszi Farkas Magyar Bálint-
nak nr. 2.

⁶³ MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 26. d. Orosztónyi Péter Csányi Ákos-
nak nr. 10. Kiadva: Komáromy 1909. 219.

⁶⁴ MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 26. d. Ormányi Józsa Nádásdi Tamás-
nak nr. 15.

⁶⁵ MNL MKA OL E 185 Nádasy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Nádásdi Ta-
másnak. Nr. 15.; Komáromy 1907. 132.; Veress D. 1983. 79-80.

lovag lakhassék benne”⁶⁶. A veszprémi püspök prefektusa április 27-én két emberre, Molnár Antal és Molnár János beszámolója alapján jelentette, hogy ötszáz lovas kíséretével húsz szekérenyi élelmet hoztak a hegyesdieknek. Továbbá közölték, hogy „Hegyesdbe elég terek vagyon és igen építik. Immár száz gerendánál többet faragtat az vajda és mind az várba hordatta föl és mindennap gerendát és szarufát faragtat és palánknak való fát vágat.”⁶⁷ Az ellátmány beküldése és az építkezések azt jelentették Ormányi számára, hogy „bizon ez egész Zala vármegye el vész belőle”⁶⁸. Azaz a hegyesdi palánkba és az esetleg Tapolcára rendelt oszmán lovasság egyfajta „ugródeszkának” fogja használni a két helyet, hogy az említett vármegyében és tegyük hozzá, hogy Magyar Bálint szigligeti vártartományában is portyázhasson és hódoltathasson, így az eddig viszonylagos békében élő terület is frontvonallá válhat. A már említett április 27-i levelében a sümegi prefektus azt is tudni vélte Molnár Antal beszámolója alapján, hogy a beglerbég két további szandzsák haderejét is mozgósította és Veszprém környékére rendelte.⁶⁹ Egy másik hírforrás is megerősítette ennek lehetőségét. A városi bíró ugyanis a veszprémi dizdár⁷⁰ magyar feleségétől megtudta, „hogy addig fire nem bocsátnak [a törökök] míg nagy rablást nem tesznek az Zalaságra és csak az napját nem tuggya, mikor indulnal, mert készen vannak.”⁷¹

Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy Ormányi már Hegyesd elfoglalását követően kérte és javasolta, hogy azonnal indítsanak hadat a visszafoglalására. A Csányinak április 19-én írt levelében a következőket írta: „Csak fejenként négy vármegyét vennének ezennel föl és az mellett az győri had és ahol mi népet az urak tehetnének, ellene állhatnának, hogy nem csinálhatná meg, sőt fejenként kellene az vármegyéket föl venni, és ugy reá menni.”⁷²

Ugyanezen levelében megemlítette, hogy Hegyesd elvesztése Gyulaffi László számára a legveszélyesebb, hiszen a birtokában lévő csobánci várat immáron teljesen körül vette a török.⁷³ A sümegi prefektus május 26-i levelében ezért nem is értette, hogy Gyulaffi miért Veszprém alatt portyázott négyszáz gyalogjával, ahol ráadásul igen súlyos vereséget szenvedett a hada⁷⁴, mert „ha Gyulaffy uram

⁶⁶ KOMÁROMY 1907. 132. o.

⁶⁷ KOMÁROMY 1907. 134. o.

⁶⁸ KOMÁROMY 1907. 131. o.

⁶⁹ KOMÁROMY 1907. 134. o.

⁷⁰ KOMÁROMY 1907. 134–135. o.

⁷¹ KOMÁROMY 1907. 135. o.

⁷² KOMÁROMY 1907. 131. o.

⁷³ KOMÁROMY 1907. 132. o.

⁷⁴ Nehéz eldönteni, hogy ez az ugyanaz a vereség-e, amelyről Jarosics Ferenc adott hírt Eck Graf zu Salm und Neuburg győri obristnak 1561. május 31-én Győrben kelt levelében. ÖStA KA AFA 1561-5-5

*Hegyesd alá ment volna anyi néppel és az ot való gerenda fákat el vagdaltatta volna, job lehet volna, – avagy ha egy taracktot vit volna alája, az hegyesdi tornyot egy sokáig le tőrethete volna, mert azt mongyák bizonyal, hogy oly hitván az toron, hogy csak háromszor lűnék, azonnal le romlana. Még az terekek is félnek benne, hogy mikor nagy szél vagon gerendákat hánnak az toron alá.*⁷⁵

Ormányi jóslatát a törökök csakhamar valóságossá tették. Enyingi Török Ferenc a nádornak 1561. július 18-án Pápán kelt levelében azt írta, hogy az ellenség Zalaszentgrótra tört, amelynek városát ugyan felégették (állítólag csupán hat ház maradt épen), de a várát nem tudták elfoglalni.⁷⁶ A következő napon, július 19-én Heránt Péter Nádasdinak Zalabérről írt beszámolójából még pontosabb kép bontakozott ki az eseményekről. Eszerint nem csupán Zalaszentgrótot, hanem Udvarnokot⁷⁷ is elégették a török. A hazafelé tartó portyázókat Ormányi sümegi, Batthyány Ferenc és Zrínyi Miklós hadai, valamint a környékről hírtelen összeszedett felfegyverzett „szegénység”, összesen mintegy négyszáz fő a Tátika és Rezi vár közötti Zalaszántónál támadta meg. Az összecsapásban a magyar „lovagok el nem hagyhatók az szegénységet, hanem az terekkel szemtő szemébe menének, holot az terekeket meg tollók legellőszer”. A harc képe azonban gyorsan megváltozott Heránt leírása szerint akkor, mikor „az szegénység az prédának essék és az másik terek sereg el érkezék és a képpen mind ökkezetek és mi kezettünk sokan halva essének és sebbe. Azt hiszem, hogy az terekbe vesszett mindenestől fogva száz, az kereszténekbénis vesszett száz, hogyha nem több, de főképpen mind az szegénység és az símegi gyalog, ki ennek ez dolognak legfő oka legyen, te nagyságod meg értheti ennek utánna. Eztis tudássára adhatom nagyságodnak, hogy tegnapinapon estvőre szegény Morgai János uram ithon ágyába meg halla.”⁷⁸ A súlyos veszteségek ellenére azonban a fogságba ejtett udvarnokiakat és zalaszentgrótiakat, elhajtott marháikkal együtt sikerült megszabadítaniuk a magyaroknak, ahogyan ez Csoron János szintén július 19-én a nádorhoz írt levelében olvasható.⁷⁹ A devecseri birtokos emellett a magyarok veszteségeiről is részletesen beszámolt: „Azt min jártak, az símegiekben menyí vesszett, meg írja, az én szolgálímban háрма vesszett oda, de bizonyal nem tutyok, ha oda vesztek avagy még

⁷⁵ KOMÁROMY 1907. 135–136. o.

⁷⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 41. d. Enyingi Török Ferenc levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 58.; MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak Nr. 13.

⁷⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 78.

⁷⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Herant Péter levele Nádasdi Tamásnak No. 7. Az összecsapásról még: MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 13.

⁷⁹ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 78.

meg jünek. Egyik Albert deák, annak három lóra volt fizetése, másik Oroszi Mihál, én tartotam fel, annak kétt lóra volt fizetése, harmadik egy lovász. Az Battyányi uram szolgálában még bizonyal nem tudom menyien vesztek, de Kapolics István egy szolgáljával el veszett, az lovas legínekbenis vesztek.”⁸⁰ Két nappal később, július 21-én újra beszámolt Nádasdinak a harcban elesettekről. Eszerint „az én szolgálímban három marat oda, Albert deák mely az ű felssége fizetessén három lóval volt, ennek fejét vették. Esmég egy inassom vala Oroszi Mihál, azt nem tudom, ha le váhták avagy fogllyá esset. Harmadik hannagyomnak egy szolgálja, onnit töb nem veszet. Battyányi uram szolgálában Kapollit János veszet, esmég lovászok és lovas legények, négyen vesztek. Mindenestül onnit ötten vesztek. Símegiekben tizenött drabantot értek, hogy vesztek volna, az töbi az föld népe veszet”.⁸¹ Csoron a török veszteségeit is igyekezett számba venni és erről a nádort tájékoztatni: „Az terekekben kedig amint értem Szilán agának fejét vették, Símegeen az feje és Hegyesdben nyolc terek vit egy ffé tereket fel, pokrócban takarták volt, de igen sebes. Egyéb kezensséges terekekis vesztek, számát bizonyal nagyságodnak meg nem írhatom.”⁸² Az összecsapást követően egy héttel Ormányi már azt írta Csányinak, hogy a törökök közül legalább háromszázan haltak meg. Az elesettek közül az előkelőbbeket, ismertebbeket fel is sorolta.⁸³

A Zalaszentgróton és Udvarnokon történekhöz hasonló események megelőzésére Csányi a nádornak írt július 21-i és 22-i levelében is a védelem megerősítését javasolta. Az első írásában azt ajánlotta, hogy Zalaszentgrót mellett a lovasság befogadására palánkot építsenek. Még azt is elnézte volna, hogy a Pethők „makok hasznájért iken szálák az Kesztelt”, mondván jobb ezt eltűrni, mert a hadra nem Balaton partján van szükség.⁸⁴

Második levelében Kinizsi Pál temesi bán és Bátori István erdélyi vajda XV. századi példája alapján tett ajánlatot Nádasdinak a Dunántúl és a Dráván túli szlavóniai területek megerősítésére és vezetésének megszervezésére.⁸⁵

Ormányi augusztus elején a törökök újabb készülődéséről adott hírt Csányinak. A sümegi prefektus augusztus 3-i és 4-i levele szerint az ellenség erőit

⁸⁰ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 78.

⁸¹ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 79.

⁸² MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 79.

⁸³ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 13.

⁸⁴ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Csányi Ákos levele Nadasdi_Tamásnak No. 424.

⁸⁵ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Csányi Ákos levele Nadasdi_Tamásnak No. 425.

Veszprémben összpontosította.⁸⁶ Enyingi Török pedig augusztus 12-én írt erről a nádornak, jelezve, hogy Csoront és Batthyányt is értesítette a fejleményekről.⁸⁷ Négy nappal később, augusztus 16-án Ormányi immáron Nádasdit tájékoztatta a budai beglerbég szándékáról, megjegyezve, hogy Bajazed hegyesdi vajda hol Devecser, hol Sümeg környékén igyekszik lest vetni.⁸⁸ A sümegi prefektus augusztus 20-i levélből kiderül, hogy a vajda az előző napon Tapolcán járt, ahol „terepszemlét” tartott, az ottani bírót pedig buzogánnyal verte meg. Ezt követően a Sümeg körüli erdőbe vette be magát, hogy lest vessen az óvatlanoknak. Emellett a sümegi prefektus arról is hírt adott az edercsiek beszámolója alapján, hogy Tapolcáról a hegyesdi törökök közül egy *„ment volt Hegymagasra által és szabljáját kivonván Zegliget felé megyen volt. Kit mikor meg látott volna az porkoláb Trombitás Balás azonnal föl vonattya a vár kapuját és az reteszt csak által teszi az reteszfőn és csak az retesz főre veri az lakatot. Valami dolog ez, de az edercsi szegén emberek nem jót ítélnék belőle, mert azok az edercsiek inkább mindennap ot ben vannak Zegligetbe, de azonképen Hegyesdbe is bejáznak.”*⁸⁹

A budai beglerbég Dunántúl elleni támadási kedvét még az ősz beállta sem szegte. Ormányi október 24-én kelt levelében Csányinak azt írta, hogy a törökök Székesfehérváron gyülekeznek és nagy valószínűséggel ismét Zalaszentgrótot fogják megtámadni.⁹⁰ Egy héttel később, október 31-én azonban már Ányos Boldizsártól a maga részére kért gyalogot, hogy egy esetleges támadást el tudjon háritani. Emellett szót ejtett Csesznek megtámadásáról, valamint a hegyesdiek újabb lesvetési kísérletéről is.⁹¹ Ugyanezekről, valamint Tátika és Rezi várának állapotáról és a Hegyesden fogságban lévőkről Csányinak is írt még ugyanezen a napon.⁹²

A sümegi prefektus november 1-jén ismét a nádor birtokainak főprefektusának írt levelet, amelyben egyrészt beszámolt arról, hogy az ellenség Veszprémben gyülekezik. Másrészt közölte Csányival, hogy a hegyesdi vajda a fogságba

⁸⁶ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 14.; MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 15.

⁸⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 41. d. Török Ferenc levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 61.

⁸⁸ MNL MKA OL E 0185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 20.

⁸⁹ KOMÁROMY 1907. 148. o.

⁹⁰ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 23.

⁹¹ MNL OL MKA E 200 7. tétel Batthyány család. Missilesek fol.: 30.

⁹² MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 20.

esett Farkas Lukács szolgabíróót megkínóztatta azért, hogy tudakozódjon a magyar hadról, illetve arról, miért hordanak Zalaszentgrótra fát.⁹³

Másnap, november 2-án Ányosnak is írt a Veszprémben gyülekező törökökről, ám keserűen jegyezte meg, hogy sem Pápára, sem Devecserre, sem Batthyányit már nem meri zaklatni leveleivel, mert már nem hisznek neki. Batthyány-nyal kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy a gróf egyenesen megharagudott rá.⁹⁴

Az események későbbi alakulásából világosan kitűnik, hogy Ormányi saját félelmeit vetítette ki egy esetleges török támadásról írva. A sümegi prefektus november 5-én Csányinak azt írta, hogy a törökök Székesfehérvárról Veszprém érintésével Vázsony vagy Tihany elfoglalására indultak.⁹⁵ Írásának hitelt is adhattak, ám két nappal később, november 7-én Enyingi Török Sennyei Ferencnek, a nádor sárvári prefektusával már azt közölte, *„hogy Vásont meg szállotta volna az török, abban semmi nincsj, mert sem Vásont, sem egyéb helt mást meg nem szállot. Mert ha mi oly bizony dolog lett volna, én kegyelmednek leg ottan meg írtam volna. Az budai bassa mast is Fejérvárot vagyon, de egyéb oka ennél nem volt az ő oda jövésének, kit én bizonynal meg értettem, hanem hogy Paszit vajda Hegyesből ment volt az békhez, ez okáért, hogy Hegyesdet az magyarok meg akarják szállani és segítséget kér volt oda. Az békek ez okáért hitták volt az bassát segítségöl, hiszem hogy immár az bassa sokáig ot nem késik, hanem csjak ezt várja, hogy választot emberit bocsjáltya Hegyesdbe, kik meg lássák, ha töb népet kell bocsjátani oda, avagy el kell törni.”*⁹⁶

Ormányi november 15-én ismét riasztást küldött Csányinak egy várható török portyáról. Levelében kifejtette, hogy *„ez éjel sok terek jut Hegyesdbe be, de lovag terek. Én azt hiszem, hogy rabolni akar. Nem tudá mondani az ember menyi az terek, hogy soknak mondá csak nem tudom kegyelmednek meg írnia az számát. De ha két száz lovon való tereknél töb, tahád nyilován rabolni akar, mert ezt értem, hogy Hamzabék az passával ezt végezte, hogy immár Hegyesdbe két száz lovag és két száz gyalog lakjék. Szabadon el lakhatik kedig immár, anyi házat csináltak benne, amint értem.”*⁹⁷

A törökök év végén azonban végül végrehajtottak egy sikeres portyát. Pereszi István december 23-án azt írta Csányinak Keszthelyről, hogy negyven lo-

⁹³ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 21.

⁹⁴ MNL OL MKA E 200 7. tétel Batthyány család. Missilesek fol.: 30.

⁹⁵ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 22.

⁹⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Török Ferenc levele Sennyei Ferenchez No. 3.

⁹⁷ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 24.

vasuk a mintegy háromszáz lovast számláló ellenséget nem támadhatta meg, hanem csak Hegyesdig kísérték őket. Onnan pedig a törökök az elrabolt javakkal és foglyaikkal Veszprémbe mentek tovább.⁹⁸

Hegyesdet a keresztény csapatok a következő, 1562. év tavaszán visszafoglalták, így Zala és Vas vármegyék lakosainak közvetlen fenyegetése ugyan megszűnt, ám a Bakony és a Balaton-felvidék átjáróit csak Veszprém 1566. évi visszaszerzésével sikerült újra lezárni a török portyák előtt.

„A hitetlenek előre haladva Veszprém várát elfoglaltak”⁹⁹

1566. május 1-jén a 72 éves Szulejmán szultán elindult hetedik és egyben utolsó Magyar Királyságba vezetett hadjáratára. A háború, hasonló módon, mint 1552-ben, újra Erdélyéért folyt, de Erdélyen kívül. A Habsburg udvar ugyanis nem tett le azon szándékáról, hogy megszerezze a János Zsigmond kezén maradt Szapolyai országrészt. Ehhez pedig a császár az 1565 decemberében összehívott augsburgi birodalmi gyűlésen kért segítyt a rendektől, akik Istvánffy Miklós szerint egy igen jelentős had, 40 000 gyalogos és 8000 lovas (azaz dupla Römermonátnyi segély) kiállítását szavazták meg. Az Augsburgban folyó tárgyalásokkal párhuzamosan a császár megbízta Károly főherceget, hogy Pozsonyba hívja össze a magyar rendeket.¹⁰⁰ Természetesen a császár szándékai nem maradtak rejtve a Porta előtt sem. Mivel a szultán semmiképpen sem akarta elveszíteni Erdély feletti hatalmát, így már 1565 végén, 1566 elején egy újabb hadjárat megszervezésére adott parancsot. Ráadásul Szulejmán közvetlen környezetében 1565-ben nagyon fontos személycserék zajlottak le. Júniusban meghalt Semiz Ali nagyvezír, akinek a helyére a szultán az addigi másodvezírt, Szokollu Mehmedet nevezte ki. A személyi változások fontos kihatással voltak az Oszmán Birodalom külpolitikájára, hiszen az az eddigi gyakorlathoz képest merevebb és agresszívebb lett. A harcok hamarosan kiújultak a magyar hadszíntéren, egészen pontosan a horvát végvidéken.¹⁰¹ Azt mondhatjuk tehát, hogy az új nagyvezír hatalmi ambíciója, valamint II. Miksa császár és magyar király erdélyi politikája egy irányba hatottak: egy újabb (Szulejmán esetében az utolsó) szultáni hadjárat megindítását indukálták.

⁹⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 28. d. Perneszi István levele Csányi Ákosnak. Nr. 2.

⁹⁹ KARÁCSON 1916. 76. o.

¹⁰⁰ Abschiedt der Römischen Keyserlichen Maiestatt und gemeiner Stendt auf dem Reichsttage zu Augspurg Anno Domini MDLXVI auffgericht. Mainz 1566.; FORGÁCH 1982. 244–256. o.; ISTVÁNYFY 2003. 388–389. o.

¹⁰¹ FORGÁCH 1982. 255–256. o.; VARGA 2016. 192–199. o.

A szultáni főszereg megérkezése előtt a helyi török erők is akcióba léptek. Elsőként 1566. április 24-én egy rajtaütéssel elfoglalták Ajnácskót és az ottani magyar őrséget lemészárolták.¹⁰² Ezt követően a budai beglerbég, Arszlán (Oroszlán) pasa¹⁰³ vette ostrom alá Palotát. Hadaival 1566. június 5-én este körülvárta a stratégiai fontosságú végházat és hozzálátott ostromához. A pasa azonban június 16-án dolgavégezetlenül elvonult a Túri György által védelmezett erősség falai alól, mivel felderítői azokat a szekereket vélték a felmentő had közeledésének, amelyeket Eck Graf zu Salm győri obrist¹⁰⁴ Győr védműveinek megerősítésére küldött ki, hogy a környező bakonyi erdőkből fát hozzanak. A Győr mellett június közepére összegyűlt birodalmi, vármegyei, végvidéki és magánhadak, mintegy 15 000 fő, ekkor ellentámadásba kezdett.¹⁰⁵

Arszlán budai beglerbéget követően az összegyűlt német és magyar hadak vezetői támadást terveztek. Istvánffy történeti munkája szerint a Palota alá vonult keresztény táborban élénk vita alakult ki arról, hogy a sereg Veszprém vagy Tata ellen vonuljon. Az előbbi mellett az szólt, hogy csak mintegy húsz kilométernyire volt, és az ostromot „régi s erőtelen kerítéssel az álgylövőseket meg nem állhatná.”¹⁰⁶ A haditanácson résztvevők egy része azonban a stratégiai fontosságú átkelőhely, Tata megtámadása mellett kardoskodott, mondván közelebb van Komáromhoz és Gyórhöz,¹⁰⁷ őrsége pedig gyakran portyázik a keresztény kézen maradt területeken.¹⁰⁸ Egy német nyelvű hírlevél arról tudósított, mikor Salm és gróf Georg von Helffenstein Palotára érkezett, azt határozták el Túri Györggyel egyetértésben, hogy Veszprém alá vonulnak.¹⁰⁹ Verancsics is ez utóbbiról tett említést.¹¹⁰ Sajnos, az év végén összeállított hadijelentés nem számolt be erről az eseményről, azonban az Udvari Haditanács protokollum könyvének bejegyzései, valamint a Német-római Birodalom vicekancellárjának, Johann Ulrich Zasius

¹⁰² ORTELIUS 1665. 104. o.

¹⁰³ A pasa személyéről Istvánffy Miklós adott nem túl hízelgő leírást: „Maga is [Arszlán pasa] semmit nem késvén, holott tudná Szulimánt rövidnap népét megindítania, amint-hogy felháborodott elmével lévén, s mindennap ópiumot evén s égett bortól megrésze-gyűlvén elvégezé magában habahurgya tanácsából, hogy annak jövetelit megelőzvné, s az hadakozást elkezdené, ítélvén azt, hogy azzal az szolgálattal fejedelmének kedvét találná.” ISTVÁNYFY 2003. 391. o.

¹⁰⁴ Ezredes, Győr végvidéki főkapitány

¹⁰⁵ VERANCSICS 1981. 119. o.; FORGÁCH 1982. 258. o.; ISTVÁNYFY 2003. 393. o.

¹⁰⁶ ISTVÁNYFY 2003. 393. o.

¹⁰⁷ KELENIK 1998, 47–48. o.

¹⁰⁸ FORGÁCH 1982. 258–259. o.; VERESS D. 1983. 96. o.; ISTVÁNYFY 2003. 393–394. o.

¹⁰⁹ Wahrhaftte neue Zeitung...1566.

¹¹⁰ VERANCSICS 1981. 120. o.

von Rabensteinnek¹¹¹ Ágost szász választófejedelemnek küldött jelentése némi-
képpen árnyalja a fent említetteket. Az előbbiben található, a kimenő iratokról
készített rövid összefoglalásokból kiderül, hogy Salm és Helffenstein már június
20-át megelőzően eljuttatott Bécsbe egy szakvéleményt arról, hogyan tervezik
a további hadműveleteket.¹¹² Az nem kizárt, hogy a tervezetről a döntés a palota-
i táborban született, ám annyi bizonyos, hogy a hadművelet nem Palota alól
indult és nem csupán Veszprém volt az eredeti iránya.¹¹³ Állításom alátámasztá-
sára három, különböző helyről származó forrást is szeretnék megemlíteni. Egy-
részt Zasius június 25-i levelében a következőket olvashatjuk: „A győri tábor Tatát
akarja elfoglalni... Tata felé indultak.”¹¹⁴ Kétség sem férhet ahhoz, hogy a birodalmi
vicekancellár első kézből értesülhetett a tervezett hadjáratról, amely úgy tűnik,
hogy június végével meg is indult. Másrészt Leonhard Tievesch Körmöcbánya
Bécsbe rendelt jegyzőjének július 2-án a császárvárosból küldött jelentéséből ki-
derül, hogy a haditanácskozáson eldől, hogy a keresztény sereg először Tatát,
majd Veszprémet, végül pedig Székesfehérvárt támadja meg.¹¹⁵ Az Udvari Ha-
ditanács ugyanis június 26-án Christoph Teuffel főélelmestert¹¹⁶ arra utasította,
hogy élmezőnyben a Tata alatt álló zsoldosokat.¹¹⁷

A tervezett támadásra azonban ekkor még nem került sor, ugyanis már a
hadjárat elején más irányt vettek az események. Zasius a szász választófejede-
lemnek június 25-én írt jelentésében a következőképpen számolt be: „Tata felé
indultak, de rögtön Fehérvárnak tértek el. A török táborát akarják meglepni.”¹¹⁸ A biro-
dalmi vicekancellár július 2-án, illetve Tievesch július 5-én arról számolt be, hogy
Arszlán pasa elkerülte az összecsapást és Budához vonult vissza erőivel.¹¹⁹ A
remélt összecsapás (ismét) elmaradt, ám az elfogott törökök azt vallották, hogy
a veszprémi bég 300 lovasával portyára indult. Minden elbeszélő forrásunk és
a már többször említett 1566. évi hadijelentés is beszámol erről az eseményről
hosszabban-rövidebben.¹²⁰ A legjelentősebb eltérést a két legrészletesebb beszá-
molóban találhatjuk. A német hírlevél, illetve Tievesch július 5-i jelentése szerint

¹¹¹ Allgemeine Deutsche Biographie 1898. 706–708. o.

¹¹² ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Wien Registratur (Reg.) Band (B) 146 Fol.: 154r No. 121.;
ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 154r No. 123.

¹¹³ Mint látni fogjuk Palotán át vonultak végül a keresztény hadak Veszprém alá.

¹¹⁴ MARCZALI 1882. 73. o.

¹¹⁵ MATUNÁK 1897. 267. o.

¹¹⁶ A XVI–XVII. századi ellátásról lásd: KENYERES 2002. 163–202. o.; KENYERES 2004. 337. o.

¹¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 157r No. 175.

¹¹⁸ MARCZALI 1882. 72. o.

¹¹⁹ MARCZALI 1882. 73. o.; MATUNÁK 1897. 273–274. o.

¹²⁰ ÖStA KA AFA 1566-13-3.; Wahrhaftte neue Zeitung...1566., ORTELIUS 1665. 104. o.;
VERANCSICS 1981. 120. o.; FORGÁCH 1982. 258. o.; ISTVÁNFY 2003. 394. o.

Magyar Bálint¹²¹ magyar lovasaival elővédként Tata felé vonult, amikor is öszszetalálkoztak hét törökkel. Az összecsapásban közülük kettőt levágtak, kettőt elfogtak, három pedig feltételezhetően elmenekült. A két fogságba esettel viszsziettek a keresztény táborba és a vallatás során ezek számoltak be a veszprémi helyzetről.¹²² Ezzel szemben Istvánffy leírása szerint Török Ferenc küldte ki Csokonai Demetert lovasaival portyázni, akik egy török rabot hoztak.¹²³ A kihallgatását követően a magyarok igyekeztek rávenni Salmot, hogy használja ki az alkalmat és támadja meg Veszprémet. Zasius július 2-i jelentésében azt írta, hogy leginkább Túri járt ebben az élen, ő győzte meg a győri obristot.¹²⁴ Ezzel szemben a „magyar Lívius” a volt palotai királyi hadnagyon kívül Török és Gyulaffy nevét is megemlíti, mint akik a Veszprém elleni támadás mellett kardoskodtak.¹²⁵

A had vonulása tehát ismét új irányt vett és Palota érintésével Veszprém felé indult meg.¹²⁶ A rendelkezésünkre álló források ezt követően közel ugyanazt az eseménysort mesélik el, azaz, hogy Salm és Helffenstein magyar és német zsoldosaival június 29-én a vár ostromához kezdett, majd a következő napon rohammal el is foglalták. Első látásra Istvánffy leírása alapján azt is feltételezhetnénk, hogy a keresztény sereg rajtaütéssel foglalta el Veszprémet.¹²⁷ A legnagyobb különbséget azonban nem ebben találhatjuk, hanem a veszprémi fal leomlásának megörökítésében. A „magyar Lívius” szerint ugyanis ez két alkalommal is megtörtént. Már az elfogott rab és Csokonai Demeter is úgy nyilatkozott, „*hogy annak az helynek kerítése oly erőtlen volna, hogy mikor őreá [Csokonai Demeter] s az társaira, az vár alatt látván őket, az kisebbik ágyút kilőtték volna, az kőfal ledőlván az is együtt véle nagy ropogással az hegyen aláhengörödött volna.*”¹²⁸ Majd szerinte az ostromló sereg megérkezése után „*az kerítésnek más része is az óság miatt erőtlen lévén, két álgyúval együtt s azoknak pattantyúsokkal az pornak sebessége miatt leromla.*”¹²⁹

Istvánffy tehát azt az eseményt, amikor a saját tüzérség lövésétől a vár fala leomlott, Csokonai portyájával kötötte össze. Ezzel szemben a többi magyar és német nyelvű forrás mindegyike arról számolt be, hogy ez az esemény a keresz-

¹²¹ A német hírlevél szerint Magyar Túri György alárendeltje volt. Wahrhaftte neue Zeitung...1566.

¹²² Wahrhaftte neue Zeitung...1566.; MATUNÁK 1897. 274. o.

¹²³ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁴ MARCZALI 1882. 73. o.

¹²⁵ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁶ MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles 22. d. No. 14.

¹²⁷ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁸ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁹ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

tény sereg megérkezését követően történt, bár ezen leírások között is találunk el-
térést. Forgách és Verancsics csak röviden említi a fal ledőlését. Előbbi ráadásul
úgy tudta, hogy a keresztény sereg megérkezésével pont egy időben és véletle-
nül történt ez.¹³⁰ A német nyelvű hírlevél már részletesebben szól az eseményről.
Eszerint június 29-én Salm és Helffenstein utasítására megkezdődött a sáncok
építése és a vár lövetése. Az ostromlottak erre heves ágyútűzzel válaszoltak és
ennek során dőlt le a fal.¹³¹ Tielesch július 5-i jelentése, valamint a selmecbányai
tanácsosok Körmöcbányára írt július 14-i levele azonban másképpen írja le a tör-
ténetet. Utóbbi azt említi meg, hogy a gróf (azaz Salm) körüllovagolta a várat,
hogy megszemlélje gyenge pontjait. Ekkor lőttek rá, amely a fal leomlását okoz-
ta.¹³² Tielesch ennél részletesebben számolt be az eseményekről. Szerinte Salm
maga mellé vette Hans von Ruebert egy zászló német lovassal, hogy felderítse a
vár gyenge pontjait. Az őrség megpróbálta lelőni, de kísérletük félresikerült, így
dőlt le egy egész nagy falszakasz. Salm állítólag ekkor felkiáltott: „Ej! Ezt Isten
akarta! Ez egy jel, hogy az Úristen kezünkbe akarja adni Veszprémet!”¹³³ Abban mind
Tielesch, mind a selmecbányaiak levele megegyezik, hogy a győri végvidéki fő-
kapitány a leomlott falszakasz ellen irányította ágyúit, hogy az őrség ne tudja
újjaépíteni.¹³⁴ Ezek szerint tehát a keresztény tüzérség csak a fal ledőlése után
kezdte meg működését. Az események időrendjének meghatározásánál termé-
szetesen fontos figyelembe vennünk az év végén összeállított hadijelentést is,
ám a kivonatban csak azt olvashatjuk, hogy a veszprémi nagyágyú mozgása
okozta a védők sorsát megpecsételő katasztrófát.¹³⁵

Az ostromlottak megpróbálták az ostromlók ágyúit beszegezni. A selmec-
bányaiak leveléből kiderül ugyanis, hogy éjszaka 60 török kitört a várból, ám
a megépített ostromsáncokba helyezett gyalogság visszaverte támadásukat.¹³⁶

Másnap, június 30-án, vasárnap reggel a magyar és német vitézek prédiká-
ciót hallgattak, majd reggel kilenc órakor háromszor Jézust kiáltottak, és három
ágyút elsütöttek. Salm és Helffenstein ötezer főt jelölt ki mindkét nációból, hogy
három különböző irányból rohamot intézzenek. A németek első rohamoszlopá-
nak (négyzászlónyi gyalogos) a leomlott fal ellen, míg a másodiknak (kétzász-
lónyi gyalogos) a vár túloldala ellen kellett támadnia. A magyarok pedig a vár
kapuja ellen rohamoztak. Ez utóbbit írta le Forgách a történeti munkájában: „A

¹³⁰ VERANCSICS 1981. 120. o.; FORGÁCH 1982. 258. o.

¹³¹ Wahrhaftte neue Zeitung...1566.

¹³² MATUNÁK 1897. 270. o.

¹³³ MATUNÁK 1897. 274. o.

¹³⁴ MATUNÁK 1897. 270., 274-275. o.

¹³⁵ ÖStA KA AFA 1566-13-3

¹³⁶ MATUNÁK 1897. 270. o.

magyarok szekercékkel bedöntik a kaput, mások létrákon kapaszkodnak; elsőnek Gyulaffy László rontott be emberivel a kapun, és tüzes csóvákat vetett a tetőkre; rövidesen behatoltak a németek is; ugyanakkor véletlenül felrobbant a lőpor is.”¹³⁷ Egész napon át tartó harc alakult ki, amelyben az őrség valamennyi tagját, kivéve három magyart, levágták. A nők és a gyerekek életben maradtak, mivel egy templom boltozata alá húzódtak.¹³⁸ Istvánffy megjegyezte, hogy egy „szép ékes termetű” lányt Hatstatt kapott ajándékba.¹³⁹ Az ostromlók is nagy veszteséget szenvedtek, hiszen kétszáz fő halt meg közülük.¹⁴⁰ Teuffelt az Udvari Haditanács július 18-án arra utasította, hogy a Veszprém alatt megsebesült zsoldosok ellátását biztosítsa.¹⁴¹ A keresztények hatalmas zsákmányhoz jutottak (lovak, arany, ezüst és ruhák).¹⁴² Istvánffy és Forgách megjegyezte, hogy a német és a magyar had tagjai összeveszték a prédán. Közöttük is komoly küzdelem alakult ki.¹⁴³

Veszprém visszafoglalásáról Nádasdi Kristóf június 30-án a keresztény táborból Kanizsai Orsolyának a következőket írta: „Ezt írhatom nagyságodnak, hogy Palatárúl jüénk az hadal ide Beszprím alá júniusnak 29. napján és harmincadik napján, az az vasárnap ustromlok mind az egész hadal és az úr isten kezünkbe adá és kezenkbe vagon. Az úr isten tarcsja meg nagyságodat minden javával.”¹⁴⁴ Míg a következő napon a nádor özvegyének azt vetette papírra: „Veszprímet hátra vette ű felsége népe, kibűl dícsírtessék az úristen, ki az tebités vissza aggya csjak, hogy bízunk és hígyünk ű istenségébe.”¹⁴⁵ A sikerről már július 1-én értesültek Bécsben. Tievesch július 2-án kelt levele szerint előző este 9 órakor érkezett postalovakon a császárvárosba a hír. Eszerint mintegy 5000 török (!) meghalt az ostrom során, míg az asszonyok és a gyerekek zsákmánnyá lettek.¹⁴⁶

Salm gondoskodott Veszprém védelméről. Túri Györgyöt¹⁴⁷ és Széchenyi Mihályt¹⁴⁸ rendelte oda. Utóbbi mellé saját lovasságát és kétszáz gyalogost adott.¹⁴⁹

¹³⁷ FORGÁCH 1982. 258. o.

¹³⁸ Wahrhaffte neue Zeitung...1566.; MATUNÁK 1897. 270. o., 275. o.

¹³⁹ ISTVÁNFY 2003. 394. o.

¹⁴⁰ Wahrhaffte neue Zeitung...1566.

¹⁴¹ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 167r. No. 129.

¹⁴² Wahrhaffte neue Zeitung...1566.; MATUNÁK 1897. 268. o., 270. o., 275. o.

¹⁴³ FORGÁCH 1982. 258. o.; ISTVÁNFY 2003. 394. o.

¹⁴⁴ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Nadasdi Kristóf levele Kanizsai Orsolyának. Nr. 14.

¹⁴⁵ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 4. d. Batthyány Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Nr. 28.

¹⁴⁶ MATUNÁK 1897. 268. o.

¹⁴⁷ MATUNÁK 1897. 270–271. o.; PÁLFFY 1998. 110. o.

¹⁴⁸ PÁLFFY 1998. 110. o.

¹⁴⁹ ISTVÁNFY 2003. 395. o.

Élelmet azonban nem találtak a várban, ezért Salm Kanizsai Orsolyának július 2-án írt levelében kérte, hogy az özvegy nádorné küldjön lisztet, bort és marhát.¹⁵⁰ Az Udvari Haditanács pedig július 7-én Teuffelt utasította, hogy Palotát és Veszprémet lássa el élelemmel.¹⁵¹ Úgy tűnik azonban, hogy ez a későbbiekben is komoly problémát okozott, hiszen Salm és Helffenstein még júliusban is kérte az ellátás megszervezését.¹⁵² A vár és környéke egyébként annyira elpusztult már, hogy a győri obrist kénytelen volt újra Győrhöz visszavonulni.¹⁵³

Veszprém visszafoglalásáról az első bejegyzés az Udvari Haditanács protokollumában július 4-i dátummal szerepel.¹⁵⁴ Három nappal később pedig Salm és Helffenstein dicséretet és köszönőlevelet kapott az uralkodótól Palota felmentéséért és Veszprém elfoglalásáért.¹⁵⁵

Összegzés helyett

Veszprém stratégiai szerepe miatt a hadakozó felek számára kulcsfontosságúnak számított birtoklása. A nyírbátori szerződést követően kitört háborúban a vár két alkalommal is gazdát cserélt. A püspöki székhely oszmán megszállásával megnyílt az út a Balaton-felvidék és Zala vármegye, valamint a Bakony átjáróin keresztül a Kisalföld és Alsó-Ausztria felé. A székesfehérvári bég ezt kihasználva, egyfajta „ugródeszkának” használva a várat folyamatosan portyákat vezetett az említett vidékekre. Ennek egyik legjelentősebb eseménye Hegyesd 1561. évi elfoglalása volt. A kis várat a következő esztendőben a végvidéki és vármegyei erők foglalták vissza. A keresztény csapatok magát Veszprémet 1566-ban foglalták vissza. Arszlán budai beglerbég sikertelen palotai ostromát követően az összegyűlt német és magyar hadak támadták meg a várat. Majd a sikeren felbuzdulva Tatát, Gesztest és Vitányt is visszahódították.

¹⁵⁰ MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles 30. d. No. 2.

¹⁵¹ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 162v No. 37.

¹⁵² ÖStA KA HKR Wien Expedit (Exp.) B 145 Fol.: 124v, ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 127r; ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 129r; ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 131v

¹⁵³ ORTELIUS 1665. 104. o.; MATUNÁK 1897. 270. o.

¹⁵⁴ ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 121v; HUNGLER 1986. 67–70. o.

¹⁵⁵ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 162v No. 43.; ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 163r No. 48.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ERDÉLYI Gyula (1913): *Veszprém város története a török idők alatt*. Egyházmegyei Könyvkiadó, Veszprém.
- FORGÁCH Ferenc (1982): *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa király-sága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- GEUFFROY, Antoine (1568): *Erste Theil, der Hoffhaltung Des Türckhischen Keyzers vnd Othomannischen Reichs Beschreibung*. Basel.
- HATVANI (Horváth) Mihály (1858): *Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból II, 1538-1553*. Monumenta Hungariae historica. Diplomataria Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak., 2. Eggenberger Ferdinánd akadémiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilian egyetemi, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer, Ráth pesti, Haas bécsi könyvárusoknál, Pest.
- HUNGLER József (1986): *A török kori Veszprém*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4., Veszprém.
- ISTVÁNFY Miklós (2003): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Balassi Kiadó, Budapest.
- KANÁSZ Viktor (2022): *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)*. Doktori disszertáció, Pécs, 2022.
- KARÁCSON Imre (1916): *Török történetírók*. III. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KELENIK József (1998): *Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában*. In: Fatuska János–Fülöp Éva Mária–ifj. Gyüszli László (Szerk.): *Tata a tizenöt éves háborúban*. Annales Tataienses I. Mecénás Közalapítvány, Tata. 59–76.
- KOMÁROMY András (1907): *Magyar Levelek a XVI. századból*. *Magyar Történelmi Tár*. Új évfolyam VIII. 121–160., 387–436.
- KOMÁROMY András (1909): *Magyar Levelek a XVI. századból*. *Magyar Történelmi Tár*. Új évfolyam X. 211–239.
- MARCZALI Henrik (1882): *Regesták a külföldi levéltárakból*. Athenaeum r. Társ. Könyvkiadó, Budapest.
- MATUNÁK Mihály (1897): *Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566. június 30-án*. *Had-történelmi Közlemények* 10. 266–276.
- ORTELIUS, Hieronymus (1665): *Ortelius Continuatus, Das ist Der Ungarischen Kriegs-Empörungen ferner Historische Beschreibung oder zweyter Theil...* Verlag Paul Fürsten, Frankfurt am Main.
- PÁLFFY Géza (1998): *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század)*. In: *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém törökkori emlékeiről*. Szerk.: Tóth G. Péter. *Veszprémi Múzeumi Konferenciák* 9. Veszprém. 1998. 91–188. o.
- SZALAY Ágoston (1861): *Négyszáz magyar levél a XVI. századból 1504-1560*. Landerer és Heckenast, Pest.
- SZÁNTÓ Imre (1970): *Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedés a Dunántúlon 1552-ben*. *Veszprém Megyei Múzeumok közleményei* 9. 49–54.

- SZÁNTÓ Imre (1985): *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk.* Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.
- THÚRY József (1896): *Török történetírók.* II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TINÓDI Lantos Sebestyén (1554): *Chronica első reszebe Ianos kiral halalatul fogva ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal löt minden hadac, vesződelmec revidedön szép notakval enökbé vadnac, mas reszebe külömb külömb idökbé és országokba löt dolgoc, istoriac vannac.* Kolozsvár.
- VARGA Szabolcs (2016): *Leónidász a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508-1566).* Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs-Budapest.
- VERANCSICS Antal (1981): *1504-1566 Memoria Rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv).* Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Magyar Helikon Kiadó, Budapest.
- VERESS D. Csaba (1983): *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete.* Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.
- Wahrhafte neue Zeitung aus Ungarn... von eroberung der Festung Wesperrn.* S. I. 1566.

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták

Pétfürdői Közösségi Ház és Könyvtár	Pétfürdő
Somfai Balázs	Veszprém
Vörösmarty Mihály Könyvtár	Székesfehérvár
Wágner Lászlóné	Veszprém

Honoráriumról lemondottak:

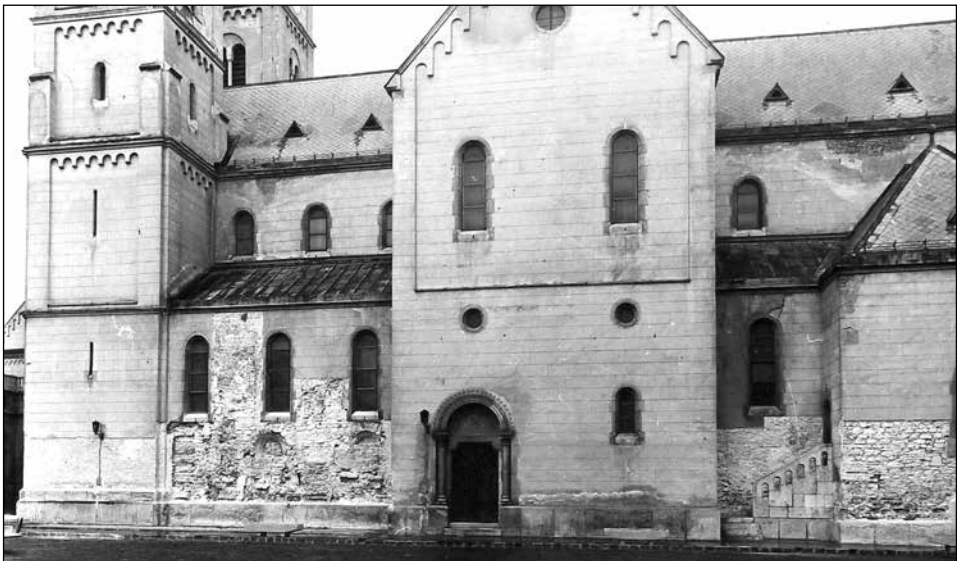
Balogh Ferencné
 Dr. Dunkel Zoltán
 Kovács Győző Gyula
 Sashalmi Dávid
 Sashalmi István
 Sebő József
 Dr. Vámos Eszter

A veszprémi székesegyház felújítási munkálatai 1965 és 1978 között

KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ

A magyar „székesegyház” szó a latin „*ecclesia cathedralis*” hű fordítása. A Szent Mihály-székesegyház a veszprémi főegyházmegye első temploma, „szíve”; védőszentjének napja és felszentelésének évfordulója az egész egyházmegye ünnepe. Ez a templom a színtere a főpásztor tanításának, a papszenteléseknek, a püspök (érsek) beiktatásának, és helyszíne az egyházmegye templomai számára mértékadó liturgiának. Az egyház hívekből épül, a kövekből épült és felszentelt *ecclesia* pedig a hívek egységét testesíti meg, annak manifesztuma. A veszprémi székesegyház XX. századi történetének egy kisebb szeletét világítja meg az alábbi, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban fellelhető források alapján készült írás.

A mögöttünk hagyott évszázadban a veszprémi ordináriusok a székesegyházat elsősorban különböző évfordulókhöz kapcsolódóan tervezték teljes egészében megújítani, holott az épület állaga ezt már korábban is indokolta volna.

*A székesegyház külső állapota 1968-ban, Tóth Sándor régész falfeltárásai
(Fotó: VÉK 43717.)*

Hornig Károly (1888–1917) püspök például az egyházmegye „megalapításának” 90 éves évfordulójára tervezte a barokk épület felújítását, amely valójában egy „gyökeres átalakító helyreállítás” volt 1907-ben „napjaink műízlése” és Aigner Sándor tervei szerint.¹ Az átépített székesegyház felszentelését 1909. szeptember 29-re, Szent Mihály napjára, a főtemplom védőszentjének ünnepére tervezték, azonban erre csak a munkálatok tényleges befejezése után, 1910. október 4-én kerülhetett sor, a tervezettekhez képest egy év késedelemmel.

Előkészületek

Klempa Sándor ordinárius (általános helynök 1957–1959, apostoli kormányzó 1959–1972) először 1965-ben tette közzé körlevelében a papság és a hívek számára, hogy a székesegyház konszekrálásának hatvanadik évfordulójára – azaz 1970-re – kívül-belül megújítani szándékozik „mindannyiunk templomát”.² Két évvel később újból megismételte eme szándékát, és tájékoztatta az egyházmegyét egy ezt támogató pénzügyi alap létrehozásáról, továbbá bizottságot alakított, mely az Országos Műemléki Felügyelőséggel (OMF) együttműködve volt hivatott előkészíteni és ellenőrizni a felújítás menetét.³

A felújítás költsége és forrásai

A székesegyház anyagi bázisát az egyházmegyei gyűjtések, a papok és a hívek adományai, külföldről érkezett pénzbeli (VI. Pál pápa 10 ezer dollárt küldött)⁴ és természetbeni segélyek (pl. vörösréz lemez),⁵ továbbá az OMF pénzbeli⁶ és szellemi támogatása jelentette (az OMF saját költségvetése terhére Erdei Ferenc építésmérnököt és Tóth Sándor régészt bízta meg a koncepciótervek elkészítésével).⁷ A felsorolás soknak tűnik, azonban az egy évtizeden át tartó felújítás költségvetése folyamatosan emelkedett: 1967-ben a külső és belső felújítás költségbecslése kétfélmillió-hatszázhatvanezer-kilencszázötven forint volt,⁸ ami

¹ VFL I.1.44.a. 652/1907. Kiadva: *Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére.* Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2011. 175–177. o.

² VFL I.1.44.a. 2000-237/1965., VFL I.1.2. vol. 28.1965/VII. 32.

³ VFL I.1.44.a. 2200-1/1967., VFL I.1.2. vol. 29. 1967/III. 18.

⁴ *Új Ember*, 1968. márc. 17. A veszprémi egyházmegye. 4. o. vö. VFL I.1.44.a. 8300-13/1968.

⁵ VFL I.1.44.a. 2200-8/1968.

⁶ VFL I.1.44.a. 2200-4/1969.

⁷ *Új Ember*, 1968. okt. 13. A veszprémi székesegyház helyreállítása. 1. o.

⁸ VFL I.1.44.a. 2200-4/1967.

1968-ra anyagár nélkül négymillió-száznyolcvanezer forintra,⁹ 1970-ben pedig már ötmillió-hatszázezer forintra nőtt.¹⁰ A munkálatok előrehaladtával további összesített költségvetésről nincs tudomásunk, valamint jelen ismereteink szerint a kifizetett munkálatok számlái is csak töredékesen maradtak fenn.

A felújítás tervezett menete

Klempa Sándor apostoli kormányzó 1967-ben még úgy gondolta, hogy 1970-re a székesegyház külső-belső felújítását be lehet fejezni, és Szent Mihály arkangyal szeptember 29-i ünnepén a bazilikát újrászentelhetik.

Egy évre rá, 1968-ban azonban kiderült, hogy a tervezett munkák csak 1971-re fognak befejeződni. Ekkori tervek szerint az első (1.) ütemben a tetőzet kap új, egységesen mindenhol vörösréz fedést¹¹ – ellentétben az 1907–1910-es felújítással, amikor csak a tornyok és oldaltetők kaptak vörösréz borítást,¹² a főhajót és kereszthajót akkor Eternit palával fedték.¹³ A munkafázis a tervekkel összhangban 1968-ban megkezdődött, és elkészültét 1969-re várták. A felújítás második (2.) ütemében a külső homlokzat felújítása volt a cél, a korábbi kváderes bekarcolás helyett egyszínű vakolással. A déli homlokzaton a ma is látható több középkori építési periódust kívánták bemutatni, akárcsak az északi homlokzaton. A külső homlokzat elkészültét 1969-re tervezték. A harmadik (3.) ütem célja a belső megújítás volt, amely egyben a legkomplexebb feladatot jelentette. A déli előcsarnokban megtalált román kori emlékek bemutatásával át kívánták alakítani a lépcsőházat, azonban a hajó kialakítását, a festést és a burkolatot megtartani szándékoztak. A falkutatás után a szentélyt az eredeti gótikus állapotába akarták visszaállítani, a szentély középső ablakának mérművét az előkerült eredetivel kívánták pótolni. Tervezték az Aigner-féle neogótikus oltár elbontását, és a II. vatikáni zsinat új liturgikus előírásainak megfelelő új – szembemiséző – oltárt állítottak volna fel. Az altemplomban is el szeretnék volna eltávolítani az oltárt, és helyette ide is újat terveztek, valamint a mögötte lévő, elfalazott ablakot meg akarták nyitni. Az átalakítások előtt a szükséges régészeti és művészeti kutatásokat meg kívánták tenni, és a falfelületet ennek függvényében tervezték volna meg. A templom egészének és a szentélynek a megvilágítását is ekkor tervezték volna újra. A székesegyházban elhelyezett kazánházat meg akarták szüntetni: az épület északi oldalán egy külön álló, földbe süllyesztett kazánház

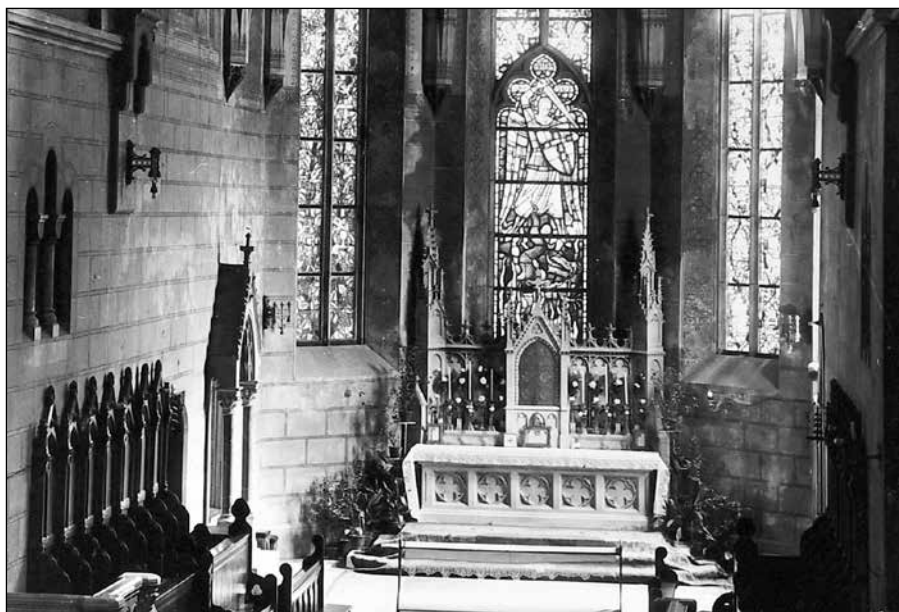
⁹ VÉK 43717. *Veszprémi székesegyház felújítása 1968–1970.* passim.

¹⁰ VFL I.4.d.1. 10. doboz 9. csomó.

¹¹ VÉK 43717. *Veszprémi székesegyház felújítása 1968–1970.* passim.

¹² VFL I.4.d. 15. doboz 4. köteg 14. csomó.

¹³ VFL I.4.d. 15. doboz 4. köteg 13. csomó.

A székesegyház szentélyének beázásai, 1968 (Fotó: VÉK 43717.)

kialakítására került volna sor. Az altemplom külső falain szellőzőcsatornákat készítettek volna a vizesedés megszüntetésére. Ezen harmadik ütem befejezésének tervezett dátuma ekkor még 1971 volt.¹⁴

1970-ben az addigra megvalósult munkálatok következtében a tervezett ütemezés tovább módosult, és ekkor már hat részre bontották a felújítás menetét az évek függvényében. Tervek szerint (1.) 1968-ban megkezdték a régészeti kutatásokat és a tetőfedést. (2.) 1969-ben befejezték a tetőfedést és folytatták a régészeti kutatást. Az 1970. év feladata volt (3.) a régészeti kutatások befejezése és a külső homlokzat helyreállítása. 1971-re tervezték (4.) a külső homlokzatok műemléki részeinek, a szentélynek a helyreállítását és az altemplom helyreállításának megkezdését. Az 1972. év feladatai közé tartozott (5.) az altemplom helyreállításának (lépcsők, kripták stb.) befejezése, a javítási munkák, sekrestyék és az új kazánház kialakítása. Ugyanerre az évre tervezték az asztalos-, a villanyszereelési és lakatosmunkákat, továbbá a központi fűtés szerelését. A befejező évre, 1973-ra irányozták elő (6.) az új liturgiával kapcsolatos berendezések elkészítését, illetve a falfelületek javítását és festését.¹⁵

¹⁴ VÉK 43717. *Veszprémi székesegyház felújítása 1968–1970.* passim. Vö. VFL I.4.d.1. 10. doboz 9. csomó.

¹⁵ VFL I.4.d.1. 10. doboz 9. csomó.

A felújítás tényleges menete

A Hornig püspök idejében történt, századeleji székesegyházi átépítés iratanyaga szinte teljes egészében fennmaradt. Sajnos nem jelenthető ki ugyanez az 1968-ban elkezdődött felújítás dokumentumairól, amelyek rendkívül esetlegesek, töredékesek, és több levéltári állagban találhatók. Ugyanakkor, ellentétben az 1907-es újjáépítéssel, hiányosan, de fennmaradtak a felújítás programtervezetei.

Tóth Sándor jelentéseiből tudjuk, hogy a szakember a székesegyház régészeti és falkutatási munkáját 1968–1974 között végezte az OMF megbízásából. Munkáját azonban nem tudta befejezni, mert a helyszínt kivitelezés céljából 1974-ben véglegesen át kellett adnia.¹⁶

A tetőfedési munkálatok 1968-ban indultak el, és 1970-ben fejeződtek be.¹⁷ A tetőfelújítás kivitelezése a kor technikai színvonala és az érvényben lévő műszaki előírások miatt nemcsak az 1970-es években igényelt állandó javítást, hanem egészen a székesegyház 2005-ben kezdődő újabb felújításáig folyamatosan karbantartásra szorult.¹⁸

A külső homlokzat felújítása 1970-ben megtörtént.¹⁹ Ekkor a déli és az északi homlokzaton lévő úgynevezett tanúfalakat a kutatott állapotban hagyták, és az 1974 és 1975 közötti újabb felújítási periódusban – már a kutató távollétében – értelmező kiegészítésekkel mutatták be, kialakítva ma is látható formáját, illetve a homlokzatok konzerválására is ekkor kerül sor.²⁰ A külső felújítás ekkor még nem készült el teljesen, mert a jegyzőkönyv tanúsága szerint újabb pótmunkát rendeltek el.²¹ A külső homlokzati munkák tényleges befejezése 1976. május 20-án történt meg. Az 1976. június 22-én kelt átadási jegyzőkönyv szerint a homlokzati felújítás és az altemplom (és kapcsolódó tereinek) átalakítási munkálatai ekkorra teljes egészében elkészültek, és a püspökség az altemplomot használatra átvette. Az OMF részéről Erdei Ferenc építészmérnök így jellemezte a mun-

¹⁶ VFL I.4.d.1. 15. doboz. A levéltárban az 1972. év befejezett munkáinak dokumentációja található meg. vö. Tóth Sándor: *Veszprém, Szent Mihály székesegyház*. 2004. VFL IX.9.c. 88/1.

¹⁷ VFL I.1.44.a. 2200-5/1968. és VFL I.4.d.1. 10. doboz 9. csomó.

¹⁸ VFL I.4.d.1. 10. doboz 9. csomó. Vö. *Veszprémi Székesegyház*. Szerk.: Dercsényi Balázs, Veszprém, 1982. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 120.), *Veszprémi Székesegyház*. Szerk.: Éri István, Veszprém, 1993. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 120.) és Török József: *A veszprémi püspöki palota és a Gizella Királyné Múzeum*. Veszprém, 2000. címlapjain lévő fotók.

¹⁹ VFL I.1.44.a. 2200-2/1971.

²⁰ VFL I.1.44.a. 2200-/1974. 1974. december 17-én kelt jegyzőkönyv.

²¹ VFL I.1.44.a. 2200-/1974. 1974. december 17-én kelt jegyzőkönyv.

kálatokat: „A munkatero szerint jó minőségben elkészült, köszönöm a kivitelezésben részt vett dolgozók lelkiismeretes munkáját.”²² A külső felújítási munkálatok tehát, melyek 1968-ban kezdődtek el, végül 1976 nyarára fejeződtek be.

A külső felújítási munkálatok után lehetett – az altemplomot követően – a belső munkákat elkezdni. 1970-ben Klempa Sándor apostoli kormányzó felkérte Erdei Ferencet a belső tér kialakításának, berendezésének, a toronyóra számlapjainak tervezésére és a művezetésre.²³ A belső tervezési program el is készült,²⁴ azonban konkrét munkálatok ekkor még nem történtek. Kádár László püspök 1975-ben a belső térrendezési munkálatok mellett a festési munkálatok felújításával is megbízta Erdei Ferencet.²⁵ Ebben az évben elkészültek a tervek, a költségvetés, és megtörtént a szükséges engedélyek beszerzése.²⁶ Ugyanebben az évben készült el a székesegyház új villanyberendezési terve és a megvilágítási koncepció is.²⁷ Mindezek után azonban az épület belső részében az 1976. június 20-i átadást követően 1976-ban és 1977-ben írott forrásokban megragadható munkálatok nem folytak. 1977-ben az új liturgikus berendezések készültek el.²⁸ Végül 1978-ban történt meg írott adatokkal igazolhatóan a villamos berendezések felújítása, illetve ekkorra végeztek a belső tér újrafestésével.

A belső kifestést végző személlyel kapcsolatban közvetlen forrással nem rendelkezünk. Hegedüs József Amand korábbi ciszterci rendtag a szerzetesrendek működési engedélyének 1950-ben történt felfüggesztése nyomán – sok más szerzeteshez hasonlóan – a veszprémi egyházmegye papsága körébe lépett át. Életrajzában szerepel a következő mondat: „Veszprémben az ő tevékeny közreműködése mellett tatarozták a székesegyházat kívülről, Széperdei Nándor zirci mester felújította a belső festését, korszerűsítették villanyvilágítását, kialakították az új liturgikus terét, melyben szembenéző főoltárt s új kanonoki ülőhelyeket helyeztek el.”²⁹ Hegedüs helyi plébánosként és volt ciszterci szerzetesként ismerhette azokat a szemé-

²² Uo. 1976. június 22-én kelt jegyzőkönyv.

²³ VFL I.1.44.a. 2200-12/1969.

²⁴ VFL I.4.d.1. 10. doboz 9. csomó.

²⁵ VFL I.1.44.a. 2200-3/1975.

²⁶ VFL I.1.44.a. 4850-97/1975.

²⁷ VFL I.4.d.2. 11. doboz 24. csomó.

²⁸ VFL I.1.44.a. 9800-1/1978. A gazdasági beszámoló szerint az 1977. évben a székesegyházra ténylegesen fordított 56.000 forintos összeg közel azonos volt az új liturgikus berendezések elkészítésének tervezett 53.599 forintos összegével: VFL I.1.44.a. 2200-1/1976. Más – kifizetett – munka ezek szerint 1977-ben nem zajlott a székesegyházban.

²⁹ Hegedüs József Amand 1966–1975 között Zirc plébánosa volt, 1971-től egyúttal egyházmegyei számvevő, 1975-től főszámvevő, 1979-ben hunyt el. Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8.) 112–113. o.

lyeket, akik az 1968–1970-ben az Országos Széchényi Könyvtár kezelésében működő zirci ciszterci műemlékkönyvtár termeiben a földemen keresztül a barokk berendezési tárgyakat megtámadó gombásodást elhárították: a Széchényi Könyvtár műemlékkönyvtárakért felelős munkatársait, a restauráló műhely és a Zirci Vegyes Kisipari Termelőszövetkezet (KTSZ) szakembereit, „*Utóbbiak közül a díszítőfestést végző Széperdei Nándort...*”.³⁰ Utóbbira vonatkozó dokumentum a KTSZ levéltárba került iratanyagában az 1976–1979 közötti évekből egyetlen darab ismert: 1977 októberében a szövetkezet közgyűlésén már nyugdíjasként említették.³¹

A belső kifestés lehetséges időpontjához kapcsolódóan mindössze közvetett utalásokkal rendelkezünk. 1977. június 30-án került sor az 1976. június 22-i műszaki átvétel egyéves szavatossági határidejéhez kapcsolódó garanciális felülvizsgálatra az – egy évvel korábbi átadást követően levonult – OMF részvételével. Ebben főleg a Padányi-sírkamra vizesedéséről esett szó, és nem említették, hogy már megtörtént volna a belső festés, tehát feltehetően a garanciális felülvizsgálat lefolytatása és az OMF szakembereinek távozása után kezdtek abba bele. Ismert a székesegyház megáldásának dátuma: 1978. szeptember 29.³² A kifestés tehát hihetőleg 1977. június 30. és 1978. szeptember 29. között történhetett. A két dátum közötti több mint egy éves intervallumban kellett e munkának lezajlania. Lássuk, szűkíthető-e ez a 15 hónapos időszak rövidebbre!

A festéshez konkrétan kapcsolódó számla nem maradt fent. Az intervallumot szűkíti ugyanakkor, hogy 1977-ben nem merült fel a püspökség gazdasági iratanyagában a festéssel összefüggésbe hozható kiadás, illetve az abból az évből ismert valamennyi székesegyházi költséget más munkákra (valószínűleg a liturgikus berendezésre) fizettek ki. Egy következő, 1978. évi főkönyvi karton-lap azonban tartalmaz mások mellett a villanszerelési munkákkal és a kifestéssel kapcsolatba hozható tételeket: több ív pauszpapír (a sablonok elkészítéséhez?), festékanyag, illetve állványozás (a magasabb falfelületek megközeledéséhez). Ezekre a kifizetésekre 1978. január 10. és augusztus 31. között került sor, az állványozásért pedig két ízben: 1978. május 31-én és 1978. augusztus 31-én fizettek.³³ Az állványbérletre kiadott tételek időpontjában pedig, 1978. május

³⁰ *Népszava*, 1970. márc. 8. Mátyás István: Könyvtár a Bakonyban. 9. o.

³¹ MNL VeVL XXX.73. 9. köteg (Közgyűlési és igazgatósági jegyzőkönyvek) 1977. október 28-i közgyűlés.

³² *Új Ember*, 1978. okt. 15. Aranyhíd múlt és jelen között. 3. o.

³³ A Püspöki számvevőség rendezetlen iratai között. (2021 őszén került a levéltárba az iratanyag. Az iratanyag előzetes felmérése megtörtént, részletes feldolgozására és rakatári rendjének kialakítására később kerülhet sor. A székesegyházra vonatkozó további anyagot nem találtunk.) A főkönyvi karton szerint a székesegyházra 1978-ban fordított összeg (441.644 Ft) megegyezik a püspöki Vagyonkezelési Tanács 1979. március 22-i ülésén tárgyalt, az előző, 1978. évben a székesegyházra fordított fő összeggel. VFL

31. és augusztus 31. között jó eséllyel végezhettek ilyen munkákat. Alátámasztja ezt a szeptember 9-én megjelent püspöki körlevélben, de még július 31-én keltezett felhívás a székesegyház szeptember 29-re meghirdetett megáldásáról: „a székesegyház belső felújítási munkálatai befejezéshez közelednek”, egy érdeklődő turistacsoportnak pedig pár nappal korábban, július 24-én kelt válasz szerint „a székesegyház belső festési munkálatai befejeződtek, így az érdeklődők belülről is megtekinthetik”.³⁴ Ekkorra, 1978 augusztusára tehát már csak a villanszerelési munkák maradtak.

A papszenteléseket továbbá, amelyeket hagyományosan az egyházmegye főtemplomában, a székesegyházban szoktak végezni, 1978-ban több különböző veszprémi templomban tartották: a várbeli (piarista) Szent Imre-templomban március 23-án (Nagycsütörtökön) diakónusszentelésre, a Szent Margit-templomban előbb április 5-én Paskai László és Rosta Ferenc püspökké szentelésére, június 21-én pedig ugyanitt papszentelésre került sor. Az április 5-i püspökszenteléssel kapcsolatban a márciusban kiadott püspöki körlevél megjegyzi, hogy arra „a székesegyház belső tatarozása miatt” a Szent Margit-templomban kerül sor.³⁵ Összességében megállapítható, hogy a források alapján legkésőbb 1978. március 23-án már zajlottak, és július 24-re pedig véget értek a belső festési munkák.

A belső kifestést a korszakban nem egyedülálló módon nem restaurátorok készítették – hiszen ilyesféle szakemberekből hiány volt, és alig néhány személy kiléte ismert az 1970-es évek Magyarországon –, hanem a Zirci Vegyes KTSZ gyakorlott (korábbi) munkatársai. Ezen megállapítást az átfestés során elkövetett nem esztétikai, hanem tartalmi, ténybeli tévedések is alátámasztják, melyeket egy festőművész aligha követhetett volna el. A szentélyben lévő Szent János evangélista ábrázolásnál az 1978-as átfestés során ez a felirat került a képre: „*Ego sum panis vivus, qui de coelo descendit. VI. 5.*”. A Vulgata szövegében azonban nem „coelo”, hanem „caelo” szerepel. Komolyabb hiba azonban, hogy az idézet nem János evangéliuma hatodik fejezetének 5. verse, hanem a hatodik fejezet 51. verse. Szent Lukács ábrázolásánál „*Tu es Filius meus dilectus; in te mihi complacui*” idézet olvasható, azonban a latin szövegben az utolsó két szó sorrendje épp

---

I.1.44.a.9800-1/1979. Az ülésre benyújtott, a Számvizsgáló Bizottság által előző nap jegyzett jelentés szerint: „Tülléptük az előirányzatot a székesegyháznál, de Isten dicsőségére a mennyezet villanyainak kivételével a szép munka elkészült, melyet Biboros-érsek úr oly ünnepélyesen benedikált.” (Uo.)

³⁴ VFL I.1.44.a. 2200-2/1978.

³⁵ Márc. 23.: VFL I.1.44.a. 8000-6/1978.; ápr. 5: VFL I.1.2. vol 31. 1978 1978/4. 30. o. = *Napló*, 1978. ápr. 6. Püspököket iktattak be Veszprémben. 1. o.; jún. 21.: VFL I.1.2. 1978/6. 59. o. (A február 28-án kiadott 1978. évi első körlevél még bizakodóan a székesegyházba hirdette meg a júniusi veszprémi papszentelést: VFL I.1.2. vol. 31. 1978/3. 20. o.). Korábbi években a pap- és diakónusszentelés a székesegyházban történt.

fordított: „*complacui mihi*”. Szent János, Szent Máté és Szent Lukács evangélisták velünk szemben álló lábfejei mindegyikén öt lábujj számolható, Szent Márk evangélista lábfeijén azonban csak négy. A másik három evangélista példája mutatja, hogy az ötödik lábujj hiányát nem a sarupánt eltakarása okozza.

Az 1968-ban kezdődött felújítási munkálatok végül (tizenegy év után) 1978 szeptemberében értek véget. A székesegyházat, mint láttuk, 1978. szeptember 29-én, Szent Mihály arkangyal ünnepén Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek, korábbi veszprémi apostoli kormányzó áldotta meg (benedikálta) Kádár László egri érsek, korábbi veszprémi püspök és Paskai László akkori veszprémi apostoli kormányzó jelenlétében.

*Szent János és Szent Máté evangélisták ábrázolása az 1978-as kifestés után
(Fotó: VFL, 2021.)*

Zárszó

Az 1960-as évek közepén tervbe vett székesegyházi felújítás, amely 1968-ban kezdődött el, és tizenegy év után (!), 1978-ban fejeződött be, négy veszprémi ordinárius hivatali ideje alatt zajlott.³⁶ Ezzel szemben a Hornig püspök által eszközölt és idején végrehajtott felújítás egyéves csúszással együtt is négy évig

³⁶ 1959–1972: Klempa Sándor Károly apostoli kormányzó, 1972–1974: Lékai László apostoli kormányzó, 1974–1975: Kádár László apostoli kormányzó, 1975–1978: Kádár László megyéspüspök, 1978–1979: Paskai László apostoli kormányzó.

tartott. Az újabb felújítás alatt a püspökségnek számos olyan problémával kellett szembenéznie, amellyel a századelőn még nem. Korábban nem tapasztalt nehézséget okozott ekkor például az anyagi alap megteremtése, a külföldről behozott nyersanyagok vámmentességének bürokratikus úton való elintézése, a belső nyersanyaghiánnyal való megküzdés (a Tüzép-telepek a vásárlók közül utolsóként az egyháznak adtak ki például cementet), a megfelelő kivitelezők keresése, a garanciális problémák és a humánerőforrás hiánya. Az építkezés ideje alatt ugyancsak hasonló problémákkal kellett az Országos Műemléki Felügyelet munkatársainak is megküzdeniük. A több mint egy évtizednyi munka nemcsak objektív, hanem szubjektív okok miatt is elhúzódott. Valójában véleményünk szerint az időtényező volt az, ami a felújítás során a konfliktusok forrása volt, és a belső kifestés minőségét – annak rohammunkában történő elkészítettésével – lényegesen befolyásolta.

RÖVIDÍTÉSEK:

MNL VeVL = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára

XXX.73. = Szövetkezetek, Zirci Vegyesipari Szövetkezet iratai

VÉK = Veszprémi Érseki Könyvtár

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

I.1.2. = Egyházmegyei Hatóság iratai, Litterae circulares

I.1.44.a. = Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioeclesana

I.4.d.1. = Egyházmegyei építészeti hivatal iratai, Vegyes iratok, tervrajzok, I. sorozat

I.4.d.2. = Egyházmegyei építészeti hivatal iratai, Vegyes iratok, tervrajzok, II. sorozat

IX.9.c. = Gyűjtemények, Kéziratok, Történeti források

A veszprémi székesegyház üvegablakai a XX. században (1907–2008)

VARGA TIBOR LÁSZLÓ

Az Esterházy Imre püspök által építtetett XVIII. századi barokk veszprémi székesegyház üvegablakairól: az ábrázolásokról, a képekről és ezek művészeti értékéről fennmaradt ábrázolás vagy írásos forrás híján nincs ismeretünk. Analógiák alapján annyi tudható, hogy a kor és a művészeti irányzat – azaz a barokk – a tiszta üvegablakon át beáramló fényben fürdő oltárok, freskók-szekkók, stukkók, képek bemutatására helyezte a hangsúlyt. Az alábbiakban a Veszprémi Főegyház-megyei Levéltárban fennmaradt, a székesegyház üvegablakaira vonatkozó iratok és tervek alapján kíséreljük meg a díszítés történetének rekonstruálását.

I. Waltherr Gida üvegablakai (1909–1910)

A székesegyház XX. század eleji átépítését véghez vivő Hornig Károly veszprémi püspök a neoromán-neogót elemeket magában foglaló új székesegyházba már színes ablaküvegeket helyeztetett. A főpásztor tervezőként és kivitelezőként Waltherr Gidát (Gedeont) bízta meg, aki 1907 februárjában adta be ajánlatát a püspök által a tervezéssel megbízott Aigner Sándor építésznek. Azon év március havában a kötlevelet meg is kötötte a püspökség és a tervező-kivitelező üvegfestő. A szerződéskötés és a kivitelezési munkák megkezdési ideje között azonban változott a művészeti koncepció. 1907-ben 32 m² (négy darab) „*gazdag architektorikus és figurális festésű ablakok a templom szentélyébe*” állt az eredeti tervben. A figurális ábrázolások tematikájáról nincs tudomásunk. A tényleges kivitelezéskor azonban már csak 9,13 m² (egy darab) „*festett templom ablak a szentélyben Szt. Mihály képével, góth stílusú gazdag architekturális kiképzésben*” és három darab „*gothikus szőnyegablak*” szerepelt a számlán és lett végül beépítve. A koncepcióváltás mögött Hornig püspök szándéka feltételezhető, aki több alkalommal is beleszólt a székesegyház kivitelezési munkáiba. A beküldött részszámlák és a végszámla alapján a festett ablaküvegek elkészítését, Waltherr Gedeon munkájának folyamatát, valamint a behelyezések menetét is követni lehet. Az (1) első ütemben, az 1909. év végére az üvegművész elkészítette a „*góth stílusú szőnyegmozaik gazdag ornamentális festés égetve a főhajó ablakaiba*” jelzésű üvegeket kb. 55 m² méretben, ahogy az ajánlatban is szerepelt. Ugyancsak ebben az ütemben megalkotta az

„egyszínű góth üvegmosaik színes szegéllyel cathedral üvegből” jelzésű ablakoknak mintegy felét, kb. 15 m² nagyságban. A (2) második ütemben a szentély ablakai készültek el 1910 tavaszára: a Szent Mihály-üvegablak kb. 9 m² nagyságban, illetve a másik három, korábban tervezett figurális szentélyablak helyett a három darab „gothikus szőnyegablak az előbbi mellett ugyan a szentélyben gazdag kivitelben” kb. 24 m² nagyságban. Az év következő részében, de még a székesegyház felszentelése előtt elkészült, és be is építették az „egyszínű góth üvegmosaik színes szegéllyel cathedral üvegből” ablakok második felét kb. 15 m² nagyságban.

A számlák alapján hely és darabszám szerint a következő ablakok készültek el:

I. „gazdag architektorikus és figurális festésű ablakok”

„1 darab festett templom ablak a szentélyben Szent Mihály képével góth stílusú gazdag architektúrás kiképzésben”

II. „góth stílusú szőnyegmozaik gazdag ornamentális festés égetve a főhajó ablakaiba”

„3 darab góthikus szőnyegablak az előbbi mellett ugyan a szentélyben gazdag kivitelben

12 darab szőnyeg ablak román, 8 hajóban, 4 oratóriumban

8 darab felső ablak, 4 darab oratórium kör ablak

1 darab kórus ablak, kör alak

8 darab e körül

8 darab czvikli”

III. „egyszínű góth üvegmosaik színes szegéllyel cathedral üvegből”

„4 darab lépcső mozaik ablak

2 darab lépcső mozaik ablak

2 darab lépcső mozaik ablak

4 darab ugyanott mozaik

4 torony ablak mozaik

4 torony ablak mozaik

6 torony ablak mozaik

2 darab padlás

4 darab alsó templom ablak

1 darab közép (oltár mögött) a 3-as ablak a főhajóban

2 darab oldalt (oltár mögött) a 3-as ablak a főhajóban

2 sekrestye ablak

1 elmarat ablak

2 sekrestye felsővilágító

3 sekrestye felsővilágító”¹

¹ VFL I.4.d.1. 14. doboz 3 kötet 5. csomó.

A számlák érdekessége, hogy a „4 darab oratórium kör ablak” a részszámlában szerepel, azonban a végszámlában nem. Elkészültüket azonban biztosra vehetjük, ugyanis a székesegyházban azon kevés Waltherr Gida-féle üveglak közé tartoztak, amelyek máig megmaradtak. Így Waltherr Gidának a végelszámolásnál 187 korona 92 fillérrel kevesebbet fizettek ki.²

Összességében az ablakok minőségéből és elhelyezkedéséből világos és egyértelmű tervezői és megrendelői koncepció állapítható meg. A legnemesebb üveglak a szentélyben volt, egy darab készült belőle, központi helyen helyezkedett el, és a mellette lévő ablakok ezt a Szent Mihály-ablakot emelték ki. A gótikus szőnyegmozaik-ablakok gazdag ornamentális díszítésben a hosszházban helyezkedtek el, annak tekintélyét növelve, azonban a szentély jelentőségét nem elnyomva, hanem odairányítva a figyelmet. A templom többi, kisebb jelentőségű részébe, „egyszínű góth üvegmosaik színes szegéllyel cathedral üvegből” megjegyzésű ablakok kerültek. Az ablakok eddig vázolt három díszítési osztálya ennek ellenére egységes egészet alkotott a Hornig püspök által szorgalmazott átalakításban.

***

Az elkövetkező két és fél évtizedben a székesegyház ablakait érintő változás nem történt egészen 1944. június 30-ig, amikor a második világháború során a szövetséges hatalmak Veszprém városát bombázták. Ekkor a Szent Mihály „főoltár képpel együtt még 15 ablak (festett) törött be”.³ A bombázás által kárt szenvedett a szentélyben a Szent Mihály figurális ablak és 4 darab oldalablak. A hajóban megsérült az egyik oldalkápolna ablaka, a hajó északi felső ablakai közül 8 darab, az alsó ablakok közül pedig 2 darab. A kriptá ablakai is károsodtak.⁴ A déli hajó ablakait később a sérült színes ablakok darabjaiból állították össze.⁵

Mindszenty József veszprémi püspök (1944–1945) a bombatámadás után azonnal régi díszében akarta az ablakokat rendbe hozatni. Palka József üvegfestőtől ekkor árajánlatot kért és kapott, amelyből így közvetve az ablakokat ért sérülésekről is értesülünk. Egyúttal a Központi Egyházművészeti Hivatal és a székesegyház fenntartásában részt vállaló veszprémi székeskáptalan véleményét is kikérte a főpásztor. A hivataltól Molnár Ernő igazgató tette meg az állásfoglalást az ablakok ügyében, azonban ez az irat nem maradt fenn levéltárunkban. A székeskáptalan válasza azonban igen: Simon György nagyprépost a káptalan nevében kérte a főpásztort, hogy a háború ideje alatt az ablakokat egy-

² VFL I.4.d.1. 14. doboz 3 köteg 5. csomó.

³ VFL I.1.44.a. 2200-1/1970.

⁴ VFL I.1.44.a. 4244/1944.

⁵ VFL I.1.44.a. 2200-4/1954.

szerű katedrálüveggel pótolják, mert további bombázások várhatók. Egyben azt is megjegyezte, hogy „ne a mostani leányos jellegű Szent Mihály Arkangyalt ábrázoló üvegfestmény hozassék rendbe, hanem új festmény készíttessék Szent Mihály Arkangyal méltó, férfias képével”.⁶ (A Waltherr Gida-féle üveglak megítélése a székeskaptalan részéről tehát ekképpen változott két és fél évtized után. Hornig püspök ideje alatt a kanonokok ilyen megjegyzést nem tettek, Mindszenty főpásztornál pedig az első adandó alkalommal jelezték véleményüket.) Az üveglakok művészi pótlásának igénye a háború után bekövetkező társadalmi, politikai és gazdasági változások miatt még fél évtizedig nem került napirendre.

II. Árkayné Sztehlo Lily (1950–1957)

1. A Szent Mihály-oltárkép, 1950

A fentebb említett komplex változások a székesegyház állapotára vonatkozóan végzetesnek bizonyultak. Eddig a bazilikát a püspökség $\frac{2}{3}$, a székeskaptalan $\frac{1}{3}$ részben tartotta fenn. Az államosítások során az egyházi célvagyont, amely gazdasági alapot szolgáltatott „a püspökség és a káptalan által fenntartott hitéleti, oktatási és kulturális intézmények működtetéséhez”,⁷ az állam kártalanítás nélkül kisajátította, így a székesegyház működési és restaurálási költségei az eddigi fenntartók anyagi forrásai híján a plébániára hárultak. Az egyházközség a székesegyházat egyedül próbálta fenntartani, de anyagi lehetőségei korlátozottak voltak, azonban 1950-ben Badalik Bertalan püspök (1949–1965) jóváhagyásával az új Szent Mihály-üveglakot el tudta készíttetni, holott tudta: „a püspöki székesegyházban a plébánia csak vendég”.⁸

Kis György székesegyházi plébános 1950 júniusában – Badalik Bertalan püspök támogatásával, jóváhagyásával, illetve a Központi Egyházművészeti Hivatal részéről Molnár Ernő beleegyezésével – két szerződést kötött az új Szent Mihály-üveglak megrendelésére és kifizetésére. Egyet Árkayné Sztehlo Lilyvel, aki a kartonokat tervezte, a másikat a „Koppné és Kovács” céggel, ami az üveglakot kivitelezte (kikötve, hogy a figurális mező finomabb minőségű antik üvegből készüljön). Az üveglak elkészültét augusztus végére tervezték. A munka a vállalt határidőre nem fejeződött be, csak 1950. október 10-én érkezett Veszprémbe az üveglak, amit néhány nappal később, október 13–14-én

⁶ VFL I.1.44.a. 4244/1944.

⁷ HORVÁTH 2016. 90. o.

⁸ VFL I.1.44.a. 2200-3/1954. Kis György prépost-kanonok, esperes-plébános levele az Egyházmegyei Hatóságnak.

szeltek be a főoltár mögé. Veszprémben a vaskeretet Selyem Béla készítette el, az állványozást, kőfaragást és a beszerelést Stumpf János végezte. A plébános legnagyobb meglegésére az ablak tervezése, kivitelezése és beszerelése rendkívül gördülékenyen ment végbe, az ablak mindenki tetszését elnyerte. A jobb és a bal oldalon lévő, ideiglenesen pótoltt ablakokra az egyenletesebb fényeloszlás érdekében sárga függönyt szereltek fel. Az oltárképet a plébánia rendelte meg Badalik püspök jóváhagyásával, és az anyagi fedezetet is a plébánia fedezte a perselypénzből, az egyházmegyei papok és a hívek adományaiból, valamint egyéb megtakarításokból, továbbá az Egyházmegyei Hatóságtól kapott segítyből. Az egyházközség további új ablakok készítését nem tervezte.⁹

2. A Szent Mihály-oltárkép melletti (szentélybeli) üvegablakok, 1954–1955

1954 márciusában Kis György plébános a jobb hőszigetelés megvalósítása érdekében a székesegyház északi ablakaira egy újabb védőüveget tervezett berakadni, amire Badalik püspök engedélyét kérte. Jelezte, hogy jobb volna az északi fehér ablakokat a Waltherr Gida-féle ablakok mintájára pótolni, azonban erre az egyházközségnek nincs fedezete. Ekkor kezdődött meg az a folyamat, amelynek eredményeképpen a székesegyház ablakai megújultak.

Egy hónappal később, 1954 áprilisában Badalik püspök levélben jelezte Molnár Ernőnek, a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatójának, hogy a veszprémi székesegyház üvegablakaival kapcsolatban két terve van. Az első a szentélyben lévő üvegablakok ornamentális mintára történő cseréje volt. A második terve a hajó északi és déli oldalán lévő üvegablakok egységessé tételére vonatkozott.¹⁰ Az első elképzelés 1954 és 1955 között valósult meg. A Szent

Szent Mihály-üvegablak, 1950
(Fotó: VFL, 2021.)

⁹ VFL I.1.44.a. 439-12/1950., 439-13/1950., 2200-2/1950.; VSzMFp Historia Domus 366., 368. o.

¹⁰ VFL I.1.44.a. 2200-4/1954.

Mihály-üvegablakkal kapcsolatos pozitív tapasztalatok okán ismét Árkayné Sztelho Lilyt bízták meg a tervezéssel, Molnár Ernőt a budapesti munkák összehangolásával, valamint Németh Ferenc üvegfestőt a kivitelezéssel. Badalik püspök 1954 áprilisában megfogalmazott terve azonban csak augusztusban kezdett formát öltetni, amely csúszás egyrészt a püspök rosszállását váltotta ki, másrészt előrevetítette az egész ügymenet nehézségét. Kezdetben nincs nyoma annak a kívánalomnak, hogy az ornamentális ablakok milyen témát ábrázoljanak. Talán Molnár Ernő vetette fel először, hogy az egyik szentélyablak tematikája a szőlőtőke, a másiké a rózsafa legyen, ami a főpásztor tetszését is elnyerte.¹¹ Ezután kezdte el tervezni Árkayné az ablakokat. A Szent Mihály-főablak mellé bal oldalra került a Jézus Krisztus-ablak az IHS és XP rövidítésekkel, a szőlőtőke fonadékába foglalt kehellyel, szenvedéstörténeti szimbólumokkal, töviskoszorúval, szegekkel és kalapáccsal, valamint a kereszttel, ami a keresztre feszítést és a feltámadást szimbolizálja. Jobb oldalra került a Szűz Mária-ablak, amelyben egy rózsafa ágai közé foglalta bele a tervező a lorettói litánia könyörgéseit. Badalik püspök a tervek megtekintése után meghatározta, hogy az ábrázolásokban mindenképpen meg kell jeleníteni a „*Mennybe felvett királyné, Rózsafüzér királynéja, és a Béke királynéja*” szimbólumokat is. Az ábrázolásokhoz ötletet adott, azonban a megvalósítást a művésznőre bízta.¹² A végleges ikonográfiai program hosszas és kölcsönös egyeztetés nyomán alakult ki, ennek levelezésbe foglalt, illetve elkészült tervváltozatok, vázlatok során való alakulásának dokumentumai csak részben találhatók meg a gyűjteményünkben. A szentély negyedik ablaka a (déli) leckeoldalon nem kapott színes ablakokat, hanem átlátszó fehér maradt. Ugyanekkor készült el a Szent Mihály-ablak feletti két kisebb ablak, melyek a Napba-öltözött Asszonyt és a Holdsarlós Madonnát szimbolizálják a Jelenések könyve 12. fejezetének első verse szerint. Míg a Waltherr Gida-féle ablak a Bibliában és az egyház – patrisztikus, skolasztikus – hagyományaiban megjelenő összes Szent Mihály jelentésrétegét hordozta, addig az új, kiegészített Szent Mihály-ablak csak kifejezetten a Jelenések könyve 12. fejezetének első versétől a tizenkettedik verséig jeleníti meg az arkangyalhoz köthető bibliai jelentéstartalmakat.¹³

¹¹ VFL I.1.44.a. 2200-8/1954.

¹² VFL I.1.44.a. 2200-10/1954.

¹³ 1. Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony; öltözete a Nap, lába alatt a Hold, fején tizenkét csillagból korona. 2. Áldott állapotban volt, gyötrelmében és szülési fájdalmában kiáltozott. 3. Most egy másik jel tűnt fel az égen: egy nagy vörös sárkány, hét feje volt és tíz szarva, s mindegyik fején korona. 4. Farkával lesöpörte az ég csillagainak egyharmadát, és a földre szórta. Ekkor a sárkány odaállt a szülő asszony elé, hogy mihelyt megszülné, elnyelje gyermekét. 5. Fiút szült, fiúgyermeket, aki majd vaspálcával kormányozza mind

Ennek a bibliai szakasznak a képi megjelenítése lett a székesegyház főablaka. A tervezés és a kivitelezés nehezen haladt, így a korábbi megvalósulási tervek szerinti szeptember 29-i, majd karácsonyi megáldási céldátumok utóbb 1955. január 30-ra változtak, amikor a tényleges megáldás valóban megtörténhetett.¹⁴

3. A Szent Mihály székesegyház főhajójának üvegablakai, 1955–1957

A szentélybeli ablakok elkészülte után igen gyorsan, 1955 májusában Badalik püspök megfogalmazta a templomhajóban lévő ablakok művészeti programját. Az ábrázolandó szenteket és helyüket tudatosan határozta meg. Az (északi) evangéliumi oldalra – ahol Waltherr Gida ablakai megsemmisültek – került a Szűz Mária-oltárhoz Szent József, a hajóba Szent István, egy ornamentális ablak és Boldog Gizella ábrázolása. A (déli) leckeoldalra – ahol a kiegészített Waltherr Gida-ablakok voltak – a Szent Imre-oltárhoz a herceg nevelője, Szent Gellért (a kivitelezés során Badalik püspök arcképével ábrázolva), Árpád-házi Szent Margit, egy ornamentális ablak és Boldog Ilona mint Szent Margit nevelőjének ábrázolása. Ekkorra már Badalik püspök jóváhagyta a kórusba kerülő Szentlélek-ablak és a körablakok tervét (a négy evangélista szimbólummal való ábrázolását és négy angyal képét).¹⁵

Az ornamentális ablakok tematikájának meghatározására 1955 októberében kerülhetett sor. Ekkor arról döntöttek, hogy Szent István és Boldog Gizella közé egy idealizált veszprémi székesegyházkép kerüljön egy női koronával és „Magyar királynék koronázó temploma” felirattal, Boldog Ilona és Árpád-házi Szent Margit között pedig a veszprémi Szent Katalin domonkos apácakolostor ábrája szerepeljen, rajta két felirat: „1246 Veszprém 1252” és „A nemzet áldozati bárányának bölcsője”.¹⁶ A tematika kidolgozásában Gutheil Jenő is részt vehetett.¹⁷ A kon-

---

a nemzeteket. Gyermekeit elragadták Istenhez és az ő trónjához. 6. Az asszony a pusztába menekült, ahol az Isten helyet készített számára, hogy ott éljen ezerkétszázhatvan napig. **Mihály legyőzi a sárkányt.** 7. Ezután nagy harc támadt a mennyben. Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt. A sárkány és angyalai védekeztek, 8. De nem tudtak ellenállni, s nem maradt számukra hely a mennyben. 9. Levetették a nagy sárkányt, az ősi kígyót, aki maga az ördög, a sátán, aki tévútra vezeti az egész világot. A földre vetették, s vele együtt letaszították angyalait is. 10. Ekkor harsány hangot hallottam az égben: „Eljött Istenünk üdvössége, ereje és országa, és az ő Fölkentjének uralma, mert letaszították testvéreink vádlóját, aki éjjel-nappal vádolta őket Istenünk színe előtt. 11. De legyőzték a Bárány vérével és tanúságuk szavával, s nem kímélték életüket mindhalálig. 12. Ezért örüljete, egek, és ti, akik benne laktok! Jaj a földnek és a tengernek, mert oda szállt le az ördög nagy haragjában. Tudja, hogy kevés ideje van hátra.” (Jel 12, 1–12.)

¹⁴ VFL I.1.44.a. 2200-1/1955.

¹⁵ VFL I.1.44.a. 2200-2/1955.

¹⁶ VFL I.1.44.a. 2200-5/1955.

¹⁷ VFL I.1.44.a. 2200-2/1955.

Ornamentális ablak, 1957
(Fotó: VFL, 2021.)

cepcióban, a szimbólumok használatában és az ábrázolásokban kisebb alakítások még történtek,¹⁸ azonban lényegi változás már nem. A hajóba kerülő színes, figurális és ornamentális képek kimondottan Veszprémhez kötődő szenteket és helyeket ábrázolnak, kisebb-nagyobb ténybeli tévedésekkel.¹⁹ 1956 első negyedévére készülhettek el és lettek véglegesek a tervek, mert Badalik püspök január 26-án még észrevételeket tett azokkal kapcsolatban, holott a különböző üvegfestőktől már elkezdték bekérni az árajánlatokat.²⁰ Kis György székesegyházi plébános 1956. január 13-án a budapesti Üvegesek Kisipari Termelő Szövetkezetétől megrendelte a hat festett üveglakot, a nagy homlokzati körablakot és a nyolc kisebb körablakot. Az ablakok közül a Szent József-, a Boldog Ilona-, az Árpád-házi Szent Margit-, a Szent István-, a Boldog Gizella- és a Szent Gellért-üveglakokat május 22-e és 26-a között helyezték be. 1956. június 7-én,²¹

¹⁸ Kisebbs változtatásra példa, hogy a Szent József-ablakban a gyermek Jézust is ábrázolták.

¹⁹ Eddig még nem került elő forrás arra vonatkozóan, hogy a veszprémi székesegyházban valaha királyné koronázás volt. A hangsúly itt a veszprémi püspök királyné koronázási jogán van, amivel vagy tudott élni, vagy nem. (A királyné koronázás kérdéséhez lásd: Pálffy Géza: A magyar királyné koronázása a mohácsi csatát követő évszázadokban. *Veszprémi Szemle*, 2015/4. 3–25. o.) Boldog Ilona továbbá nem lehetett Árpád-házi Szent Margit nevelője (domonkos kötődése mellett ez volt a másik ok, hogy őt ábrázolták), ugyanis a Margit halála után felvett jegyzőkönyvek nem említik nevét, és valószínűleg még a tatárjárás (1241) előtt halhatott meg. Az üveglakok ábrázolása így a hagyományt jeleníti meg, nem a tényeket. A Margit-romokat ábrázoló üveglakon a sávzott címerábrázolás helyesen négy vörös és négy ezüst sávot tartalmazna, nem öt vörös és négy ezüst sávot (amelyet egyébként a nyilaskeresztesek használtak; itt ok-okozati összefüggést nem, jóhiszemű tévedést esetleg feltételezni). Érdekes azonban, hogy Szent István király fején a Szent Korona keresztjét ferdén ábrázolják, amire Badalik püspök is felhívta a figyelmet.

²⁰ VFL I.1.44.a. 2200-1/1956.

²¹ VFL I.1.44.a. 2200-2/1956.

rekollekció napján áldotta meg a főpásztor az ablakokat, hiszen azok az egyházmegye papságának hozzájárulásából készültek.²²

Kis György plébános a két ornamentális üvegablakot ekkor még nem rendelte meg. Erre, illetve a munka kivitelezésére valószínűleg később került sor, mert kifizetésükre a cég csak 1957 tavaszán küldte el a számlát.²³ Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt november 4-én a veszprémi székesegyház déli homlokzata belövést kapott, a templomtérben felrobbanó harcokcsilövedék a Szent István-ablakot megsemmisítette, és a szentély színes üvegablakai is komoly károkat szenvedtek. A székesegyházat 1956 novemberében összesen hét belövés érte.²⁴ A megsemmisült üvegablakot és a javítandó üvegablakrészeket az 1957-es év folyamán pótolták.²⁵

Árkayné Sztehlo Lily ablakterveit három különböző üvegfestő műhelyben és négy különböző időpontban készítették el – feltehetően a szűken csordogáló anyagi források rendelkezésre állásához igazítva –, aminek eredményeképp az ablakok minősége és színvilága is eltérő lett.²⁶

III. Perlaki József üvegablakai (2008)

A Perlaki József által tervezett és készített üvegablakdarabok a szentély negyedik ablakába kerültek a (déli) leckeoldalra, mert azt 1944 óta nem pótolták. Az általa készített üvegablakdarabok 2008-ban kerültek a szentélybe, és négy képet tartalmaznak: Irgalmas Jézust, Rózsafüzér Királynőjét, Isten Szolgája Mind-

²² VFL I.1.2. vol. 27. 1956/III. 7.

²³ VFL I.1.44.a. 2200-2/1957. vö. VFL I.1.47.a. 1957. II. M–Zs. kötet, Veszprém.

²⁴ VFL I.1.47.a. 52. Veszprém. „Igen sok kárt tett a városban lévő épületekben és templomokban a nov. 4-iki ostrom. A székesegyház 7 belövést kapott rohamágyútól. A Szent István festett üveg ablak teljesen megsemmisült, a déli kaput átlötte egy tüzéségi lövedék, tönkrement. Az északi szentélyablakot 6–7 helyen kilyukasztották kisebb kaliberű lövedékek. A tető is megsérült. A sérülések helyreállítása folyamatban van az állam költségén.”

²⁵ VFL I.1.47.a. 1957. II. M–Zs. kötet, Veszprém. „Az 1957. év márciusában elkészült és felszereltetett a székesegyház két mellékoltára mögötti festett üvegablak: Gizella királyné, a veszprémi székesegyház alapítója és a veszprémi püspök, mint a királyné koronázója: ez a két gondolat van megörökítve. Egyben a főhajó 8 magas kisebb ablaka kapott színes belső üveget s így az is dupla lett. Ez 27.000 Ft-ba került, nagyrészt a püspökség fizette. – A múlt évi jelentésben említett háborús rombolásokat is 1957-ben az állam helyre hozatta: a tető, Szent István festett üvegablaka, múmárvány oszlop sérülései, a falakban és a falfestményekben esett hibák, a padok sérülései, a padozat sérült márvány kockáinak kicserélése, az átlótt déli kapu sérült kőfaragó munkáinak kijavítása, a kapu kicserélése, a szentély festett ablakának reparálása s az orgona kitisztítása összesen 55.500 Ft. költséggel.”

²⁶ VFL I.1.44.a. 2200-10/1954.

szenty Józsefet és Boldog Batthyány-Strattmann Lászlót. Időben ugyan ennek a képnek elkészülte és elhelyezése áll legközelebb hozzánk, de valójában erről a képről maradt fenn a legkevesebb levéltári dokumentum. Mindenesetre ezzel az új ablakkompozícióval egy újabb Rózsafüzér Királynője ábrázolás került a székesegyházba az 1954-es Árkayné-féle ábrázolás mellé, amely, mint láttuk, Badalik püspök kifejezett kérésére történt. Arra vonatkozóan, hogy a többi ábrázolási téma milyen okból került oda, jelenleg nem rendelkezünk információval.

Az üvegablak négy képi ábrázolása közül három megfelel az egyházi előírásoknak, egy azonban nem. Az Egyházi Törvénykönyv 1187. kánonja kimondja, hogy „[ny]ilvános kultusszal Istennek csakis azokat a szolgálait szabad tisztelni, akiket az egyházi hatóság a szentek vagy a boldogok jegyzékébe felvett”. Az üvegablakokra és elhelyezkedésükre vonatkozóan ez az előírás azt jelenti, hogy Isten Szolgája

*Perlaki József üvegablakai, 2008
(Fotó: VFL, 2021.)*

Mindszenty József (2019-től Tiszteletreméltó) bíboros arcképét a kánonjog előírásai szerint liturgikus térben nem volna szabad elhelyezni, és aureolával-glóriával sem volna szabad ábrázolni a kanonizációs eljárás befejezéséig.²⁷ Jelen esetben a volt veszprémi püspök a székesegyház liturgikus terében ugyanolyan glóriával-aureolával van ábrázolva, mint a már kanonizált Boldog Batthyány-Strattmann László, amely ábrázolás így többszörösen sérti az Egyházi Törvénykönyv előírásait. Nemcsak a törvénykönyv, hanem a kanonizációs eljárások szabályainak sem felel meg az üvegablak elhelyezése és ábrázolása,²⁸ melyeket az illetékes hatóságoknak orvosolniuk kell a jog- és szabálykövető magatartás érdekében. Az üvegablak jelenlegi helyéről való eltávolítása után ugyan liturgikus térben nem, azonban bármely múzeumban kiállítható, azzal a megkötéssel, hogy a kép nem az egyház tanítását mutatja, hanem a művészi sza-

²⁷ KUMINETZ 2012. 118–119., 192–193. o.

²⁸ Sanctorum Mater kezdetű intsrukció. 117. art. Elérhető: <https://mindszentalapitvany.hu/eloirasok-teljes-leiras> (A letöltés időpontja: 2023. május 12.)

badságot fejezi ki. Például ilyen szöveggel: „Mindszenty József veszprémi püspök ábrázolásánál a dicsfény a művészi szabadságot jeleníti meg, nem a katolikus egyház állásfoglalását.” (Tiszteletreméltó Mindszenty József bíboros kanonizálása után is jelezni kell, mert az „Isten szolgája” felirat az üvegablakon egyértelműen mutatja, hogy nincs sem a boldogok, sem a szentek jegyzékébe felvéve.) Ily feltételek teljesülése esetén a kánonjog előírása és a művészi szabadság érvényesülése is szabad teret kap.

**

Összefoglalva azokat az írásos információkat, melyek a veszprémi székesegyház 2022-ben meginduló felújítása előtti üvegablakairól ismertek, az egyházmegye főtemplomában három üvegművész: Waltherr Gida, Árkayné Sztéhlo Lily és Perlaki József munkái voltak láthatók. Az ablakok négy különböző koncepcióval és öt jól elkülöníthető kivitelezési periódusban készültek és voltak láthatók egy időben. Ezek mellett megmaradtak még a székesegyházban az 1944-ben ideiglenesen beszerelt fehér ablaküvegek és az elmúlt háromnegyed évszázad során bekerült mindenféle pót- és ideiglenes ablakok. Ezek pontos elkülönítését, datálását szakrestaurátor tudja elvégezni, így a későbbiekben újabb eredmények várhatók ennek okán, illetve a más gyűjteményekben esetlegesen fennmaradt források alapján.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM:

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém

I.1.2. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Litterae circulares

I.1.44.a. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioeclesana

I.1.47.a. = Veszprémi püspöki levéltár. Legújabb kori plébániai kimutatások, Hitéleti jelentések

I.4.d.1. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei építészeti hivatal iratai, Vegyes iratok, tervrajzok, I. sorozat

VSzMFp = Veszprémi Szent Mihály Főplébánia levéltára, Veszprém

HORVÁTH Gergely Krisztián (2016): „Meváltva”. Birtokok a veszprémi egyházmegyében az 1945. évi földosztást követően. In: „Nehéz időkben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején. Szerk: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2016. 85–104. o.

KUMINETZ Géza (2012): *A boldoggá- és szenttéavatási eljárás kézikönyve*. Budapest, 2012.

Szalay Sándor egyházmegyes pap Veszprémben, az Agg papok Házában (1845–1850)

FOGL KRISZTIÁN SÁNDOR

Bevezetés

Szalay Sándor (1801–1855) veszprémi egyházmegyes pap nevére korábbi kutatásaim során figyeltem fel. A Szent Pál intézet két lakója (egyikük volt Szalay, a másik Fittler Gábor) 1849 nyarán panaszt tett Hosszú Márton kanonok, az intézmény prefektusa (igazgatója) (1844–1855) ellen. Szalay Sándor panaszlevele augusztus 11-én, Fittler Gáboré 13-án kelt, mindkét levél egy iktató szám alatt található meg a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár Acta Dioecesana fondjában. Ezekben a dokumentumokban a két pap részletesen beszámolt az őket ért vélt vagy valós sérelmeikről, kilátástalan helyzetükről, a szolgáló személyzet velük szemben tanúsított lekicsinylő magatartásáról, illetve az igazgató parancsára, rajtuk végrehajtott testi fenytésről.¹ Jelen írás egy tágabb kutatás szerves részét képezi, amely a veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyeire, konfliktushelyzeteire kíván rámutatni konkrét esettanulmányok kidolgozása által (1840–1855). Általánosságban elmondható, hogy amennyiben egy lelkipásztor fegyelmi vétséget, vagy szabálysértést követett el, nem feltétlenül mellőzték a lelkipásztori szolgálatban, legfeljebb késleltethette az egyházi hierarchiában történő előremenetelét. Szalay Sándor esetében azonban kimutatható, hogy más egyéb rajta kívülálló okok mellett, jellemhibái nagyban közrejátszottak egyházi karrierjének végéhez. A papi életpályában végig stagnáció mutatkozik meg, egyáltalán nem tudott felemelkedni az egyházi hierarchiában, egész végig káplán maradt. Ebből a szempontból atipikus személynek minősül. Írásomban röviden felvázolom Szalay Sándor életpályáját, bemutatom jellemvonásait, valamint azon körülményt, amelynek eredményeként 1845-ben bekerült az Agg papok Házába, illetve az ott tapasztalt benyomásait, életkörülményeit vizsgálom.² A pap leveleinek elemzéséhez értékes információkat

¹ FOGL 2015. 16–19. o.

² Jelen dolgozat közvetlen célja egy nagyobb írás keresztmetszetének felvázolása. Egyrészt a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy minden tényezőre részletesen ki-

tartalmaz Kováts Ignác és Fittler Gábor³ 1850. június 30-án, Veszprémben kelt panaszlevele, amelyben a két pap részletesen beszámolt sorstársuk, Szalay Sándor viselt dolgairól.⁴

A veszprémi Szent Pál apostolról elnevezett Agg papok Házáról az egyházmegye történetét feldolgozó szakirodalmak kevésbé szólnak, sőt hiányzik az intézmény bővebb történeti elemzése is. Az épületet (két régebbi ház helyén) nemeskéri Kiss Pál nagyprépost (1760–1797) építtette 1770 és 1778 között, amelyet eredetileg nemesi nevelőintézetnek szánt, majd átengedett az elaggott papok számára.⁵ A „deficiencia”, vagy másnéven „demeritusok háza” elnevezés, a latin „deficiens” (rokkant) kifejezésből származik. Az idős, munkaképtelenné vált világi papok otthona

---

térjek, másrészt jelen megállapításaim csak részeredmények. Jelen írásomban elemzett Szalay levelek levéltári jelzete: VFL I.1.44. 236/1845.; 247/1845.; 486/1845b.; 829/1845.; 498/1850. Ezekon a dokumentumokon kívül vannak még Szalayra vonatkozatható iratok, ám a megjelölt öt levél elemzése terjedelmüket és információ gazdagságukat tekintve központi helyet foglal el jelen írásban.

³ Kováts Ignác (1783. Sümegcsehi – 1859. Veszprém): Fegyelmi problémái miatt 1843-ban került Veszprémbe, ahonnan 1844-ben a szentszéki bíróság határozata értelmében, Pozsonyba, az irgalmasrendiek zárdájába került, majd innen 1849-ben tért vissza Veszprémbe. A városban az intézet lakójaként hunyt el 1859-ben. Vö. PFEIFFER 1987. 628. o.; Fittler Gábor (1801. Pápa – 1865. Veszprém): Zalaszentbalázson volt plébániai adminisztrátor, mikor 1846 telén, az egyházmegyei hatóság hivatalos határozatban megfosztotta javadalmától. Így került Fittler Veszprémbe, az Aggpapok Házába. Az intézetből 1852-ben került ki, először Zalaszántón teljesített kápláni szolgálatot 1853 októberéig, majd adminisztrátor lett ideiglenesen Gyulafirátóton, majd Szentkirályszabadján. A javadalomról 1864. december 31-én mondott le, majd ezt követően nyugállományba vonult. Fittler Gábor tehát nyugdíjas papként került vissza az intézetbe. Itt élt 1865. április 17-én bekövetkezett haláláig. Vö. PFEIFFER 1987. 408. o. Kováts Ignác leveleiről, érzelmi világáról, illetve Fittler Gáborról bővebben lásd FOGL 2022b. 167–192. o.

⁴ Szalay Sándor jellemzését, botránys cselekedeteit részletező panaszlevél terjedelme 11 oldal, lapszámtól-lapszélíg terjedő sűrű írással. A dokumentumhoz szervesen kapcsolódik az az irat, amelyben Kováts Ignác és Fittler Gábor naplószerűen, pontokba szedve, elbeszélő jelleggel számoltak be az általuk tapasztalt, vagy hallomásból ismert botránkoztató eseményekről. Azt a tény azonban fontos már az elején leszögeznünk, hogy a panaszlevél/vádlevél két szerzője, Szalay Sándorhoz hasonlóan egyházfegyelmi problémáik miatt tartózkodtak Veszprémben. A dokumentumokat, mivel ugyanazon életkörülmények között élő egyházi személyek tollából keletkeztek, ráadásul egyoldalúak, ezért alapos kritikával kell kezelnünk azokat, még abban az esetben is, amennyiben néhány állításuk valóban alátámasztható Szalay leveleinek egy-egy sorával. Források jelzete: MNL VeML XV.2.a. 327/1–2.

⁵ Az épületet Fellner Jakab (1722–1780) tatai építész tervezte (műemlék). KOROMPAY 1956. 164. o.; PFEIFFER 1987. 140. o. Az intézmény eredeti elnevezése: Szent Pál Intézet. Munkámban használom azon kívül az „Agg papok Háza/Agg papok Intézete”, valamint a „Deficiencia” elnevezést is, egyrészt a szóismétlés elkerülése végett, másrészt a levéltári forrásokban több formában szerepel az intézmény neve.

volt. Ide küldte a megyéspüspök határozott vagy határozatlan időtartamra azokat a papokat is, akik viselkedésükkel okot szolgáltattak megbotránkoztatásra.⁶

A szentszéki bíróságok által a vétkes egyházi személyekre kiszabott büntetések célját tekintve két félek lehettek. Javítók, azaz gyógybüntetések (*poenae medicinales*), illetve bosszuló büntetések (*poenae vindicativae*). Az egyház által a javíthatatlannak minősített vétkes személyek ellenében alkalmazott retorziók a megsértett egyházi törvények tekintélyének fenntartását szolgálták.⁷ A papság olyan kihágásait, mint például a részegeskedést vagy az ágyastartást, a megyéspüspök saját belátása szerint büntethette egyházi fenytékkal (*censurae*) vagy szoros értelemben vett egyházi büntetést is alkalmazhatott, mind például a fel-függesztést határozott, vagy határozatlan időre.⁸ Az utóbbi kategóriába tartozott a vétkes pap deficienciába küldése, amelynek közvetlen célja az volt, hogy az egyházi személy bűneit meghatározott penitenciális gyakorlatok végzése mellett megbánja és javulásáról tanúbizonyságot tegyen.⁹

Szalay Sándor több mint öt évet tartózkodott Veszprémben és végül főpásztori engedéllyel hagyhatta el a várost és az intézményt 1850 őszén. A dolgozatot három szerkezeti egységre bontom. Az első részben röviden bemutatom a segesdi espereskerület papságának a káplánok magaviseletéről, erkölcsseikről szóló plébánosi ismertetővel kapcsolatosan megfogalmazott álláspontját. Ezt azon okból tartom indokoltnak, ugyanis az espereskerületi koronán készült jegyzőkönyv valamennyi pontja megmutatkozott Tóth József kisbári plébános¹⁰ és káplánja Szalay Sándor közötti konfliktusban. A második egy-

⁶ MKL 1996. 555. o. Vö. FOGL 2015. 16. o. Az egyházmegyei papi névtárak tartalmazzák a Szent Pál Intézet lakóinak névsorát. A „valet.” valamint az „emer.” jelzővel különböztették meg azokat a papokat, akik egészségügyi problémáik, vagy idős koruk miatt tartózkodtak az intézet falai között. A Schematismusok alapján 1840 és 1855 között legalább 15 személyt találunk fegyelmi problémáik következményeként elzárva, büntetés gyanánt. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején nem vezették a schematismust, így az 1848-1850 közötti időszak adatai ismeretlenek. Az egyházmegye teljes papsága, leszámítva a szerzeteseket, valamint az egyházmegyén kívül lelkipásztori szolgálatot teljesítő papokat, az 1843-as névtár szerint 387 fő volt. Ez a számadat az 1850-es évek második felére egy minimálisan csökkent. (366 fő). Az egyházmegye papságának létszámához viszonyítva abszolút elenyésző a deficienciában büntetésüket töltő papok száma. Azok az egyházi személyek, akik éveket töltöttek egyhuzamban az intézményben, javítás céljából, náluk általában visszatérő kihágásokról volt szó. Vö. SCHEM. 1843. 167.o.; UO. 1857. 134.o.;

⁷ KAZALY 1882. 679. o.; SZEREDY 1874. 885–886. o.

⁸ KAZALY 1882. 703. o.

⁹ „Jelen időben a püspökök vétkes papjaikat zárdákba, vagy az elgyengült papok házába szokták zárni, bizonyos ájtatossági kötelességekre, bűnbánati gyakorlatokra, vétkeik kijavítására és életük jobbítására szorítván Őket” Vö. CHERRIER 1843. 350. o.

¹⁰ Tóth József (1784. Káptalantóti – 1863. Pécs): 1809-től 1860-as lemondásáig volt a kisbári

ségben maga a két pap közötti konfrontáció tárgyalása kerül előtérbe, ugyanis, mint majd látni fogjuk Szalay Sándor életében a „kisbári eset” neuralgikus pontként értelmezhető. A harmadik, egyben a leghosszabb rész foglalkozik Szalay Sándor jellemével, gondolkodásmódjával, érzelmvilágával.

A segesdi espereskerület papságának észrevételei a „káplánok erkölceikről, magaviseletükről szóló ismertetvénnnyel” kapcsolatban

A veszprémi egyházmegye segesdi espereskerületi koronáján készült jegyzőkönyvben kifejtett érvek megmutatkoztak Szalay Sándor káplán és Tóth József plébános között kibontakozó konfliktushelyzetben is. Ez indokolja tanulmányomban az említett forrásban foglaltak részletes ismertetését. Mielőtt rátérnék az elemzésre, röviden néhány gondolat erejéig kitérek a káplán viselt dolgairól szóló ismertetőre.

A XIX. században a plébánosokat segítő káplánok szerepe egyre inkább jelentőssé vált. Azonban a két felszentelt pap közötti viszony szabályozása továbbra sem került előtérbe. Gőzsy Zoltán a pécsi egyházmegye alsópapságát vizsgáló tanulmányában a káplán személyével kapcsolatban megjegyzi, hogy az ne legyen tiszteletlen a plébánossal szemben, ne utasítsa el a figyelmeztetést, és az áthelyezéseket kedvezően fogadja.¹¹ Ami a káplánokat illeti, ezen fogalom alatt olyan papok értetnek, akiket a katolikus hívők nagyobb lélekszáma, a plébános gyenge fizikai vagy mentális állapota miatt az egyházmegye előljárója segédeként a plébánosok mellé rendelt.¹² A káplán a megyéspüspöktől felhatalmazást kapott az igehirdetésre, a nép nevelésére (gyermekeket oktatása a falusi iskolákban, hitoktatás a felnőtt lakosság számára a templomban), valamint a szentségek gyors és pontos kiszolgáltatására, kivétel a házasság szentségét. A házasságok megáldása a helyi plébános jogkörébe tartozott, a segédlelkész csak lelkipásztori engedéllyel áldhatta meg a házasságokat. A káplánok tisztségük gyakorlásában a plébánosoktól függttek, tehát kettejük között alá-fölé rendeltségi viszony állt fenn.¹³

Zichy Domonkos megyéspüspök (1842–1849) az 1845. január 14-én kelt főpásztori körlevelében tájékoztatta a veszprémi egyházmegye papságát a fe-

---

plébánia lelkipásztora. ötvenegy évet szolgált egyhuzamban ugyanazon plébánia élén. Vö. PFEIFFER 1987. 1036–1037. o.

¹¹ GŐZSY 2021. 170. o.

¹² UDWARDY 1846. 192–193. o. Udvardy Ignác is ír munkájában a plébánost segítő káplánról, ám a kettejük közötti viszonyról nem sokat, csak annyit, hogy fontos a két pap közötti bizalom.

¹³ UDWARDY 1846. 193. o.; CHERRIER 1843. 300. o.

gyelmi állapot lazulásáról. Egyre több panasz érkezett hozzá egyes káplánok viselkedéséről, jellemhibáikról. Pasztorális kötelezettségeiket elmulasztották, az engedelmisséget plébánosaiknak megtagadták, botrányos cselekedeteikkel nem szolgálták kellő mértékben a hívók lelki életének épülését. A püspök úgy vélekedett, hogy a szabadság eszméjének káros hatásával magyarázható ez a jelenség.¹⁴ A székeskáptalan tagjai azt javasolták a főpásztornak, hogy újítsa fel a néhai Makay Antal veszprémi megyéspüspök (1822–1824) azon rendelkezését, melyben évenkénti lelkiismeretes, titkos információt kért plébánosaitól káplánjaikról.

A segédlelkészek a viselkedésükről tanúskodó évi jelentést gyámkodásnak tartották, ami nem volt összeegyeztethető a szabadsággal, ugyanis a korszak-lemre a fiatal papság volt leginkább fogékony.¹⁵ Az egyházmegye tizenkilenc esperesi kerületében akadtak olyan kerületek, ahol nyíltan elvetették a javaslatot. A segedi kerület papsága 1845. április 9-én, a somogyzobi plébánián tartott espereskerületi korona alkalmával készült jegyzőkönyvben hosszan kifejtve tiltakozott a rendelkezés ellen. A rendeletben foglaltakat, mint választott eszközt a fegyelem erősítése érdekében elfogadták ugyan, ennek ellenére nem találták célszerű megoldásnak. A dokumentumban kiemelték, hogy azáltal, hogy néhány káplán botrányos viselkedést tanúsított, azért még nem kell azokat a papokat is minősíteni, akik állomáshelyükön becsülettel végzik a lelkipásztori szolgálatot és emellett erkölcsi életük kifogástalan.¹⁶ A kerület papsága azon álláspontot képviselte, hogy a plébánosok által a káplánok magaviseletéről, erkölcseikről, a rájuk bízott hivatali feladataik minőségéről szóló információ az „*alattomos vádaskodás*” bélyegét viseli magán, mivel a feljelentés, ahogy a megyéspüspök fogalmazott titokban történt.¹⁷ Zichy Domonkos püspök a körlevélben kitért arra is, hogy rendelkezése hasznos eszköz arra, hogy egyrészt a jobbakat a megfelelő időben egyházi javadalommal jutalmazza, másrészt arra, hogy a vétkes káplánokat üdvös útra térítse.¹⁸ Mivel a káplánok alkalmazása, elmozdítása ezen utasítás szerint történt, s mivel a feljelentés tényét a plébánosok nem közölték az érintett személyekkel, ebből kifolyólag nem is tudtak védekezni az ellenük felhozott vádakkal szemben. A javadalomszerzéssel kapcsolatban olyan véleményt fogalmazott meg a segedi kerület papsága, hogy a pasztorációban szerzett érdemek és a magaviselet legyen a fő szempont az előléptetésben és

¹⁴ SCHEM 1975. 57. o.

¹⁵ SÁRKÓZY 1915. 110. o.

¹⁶ VFL I.1.44. 406/1845 *Protocollum Congregationis vernalis districtus Següsdien-sis*. 1845. április 9., Szob.

¹⁷ Uo. 406/1845.

¹⁸ VFL I.1.2. *Litterae Circulares*, 1845. január 15.

az elhelyezésben, hogy ne mondják azt, hogy „aki közel a tűzhöz, az melegszik”. Utóbbi megjegyzés utalt a püspöki pártfogás fontosságára, ami előnyt jelentett a javadalomszerzésnél.¹⁹ Továbbá a jegyzőkönyv kitért ezen dokumentumok szubjektivitására is. A kerület papsága túlságosan egyoldalúnak tartotta az ismertetvényeket ahhoz, hogy azok tartalmából a püspök objektív képet kaphasson az egyházmegye segédpapságának erkölcsi állapotáról és magaviseletéről.²⁰ Az bizonyos, hogy a feljelentésekre befolyásoló tényező volt, hogy a káplán milyen viselkedést tanúsított plébánosával szemben. Ennek a hivatali kapcsolódásnak, alá-fölé rendeltségi viszonyinak a bizalomra és a szeretetre kellett épülnie. Amint felbomlott az összhang az egymás mellett élő két felszentelt pap között, súrlódások, konfliktus helyzetek adódtak, a plébánosi jelentés tartalmából érződött a feszültség. „A vagy nem lehetnek e a plébánosok közt is gyengék, kik ezen kedvező alkalmat az bosszúállásra használhatnák?” De ez oda-vissza is jellemző lehetett, hogy a jelentés akár a káplánt is bosszúállásra készíthette.²¹ A segedi kerület papságának további érve volt a rendelet ellen az, hogy felébresztheti a gyanakvást a káplánban, aminek bizalomvesztés lehetett a következménye. Amennyiben a plébánosnak elegendő oka volt arra, hogy káplánját feljelentse a megyéspüspöknél, azt mindenképpen nyíltan tegye, hogy a vádlott fél megvédhesse magát. „A plébános hibás, vagy vétkes káplánját intse meg szeretet teljesen, négy szemközött, ha ez nem használna, vegye még intésének bizonyosságául az esperest, és ha ez sem lenne elegendő használtassék a korona dorgálása [...]”²²

¹⁹ Az egykori csicsói plébános Nemesovits János (1835–1845) leveleiben többször a püspöki pártfogás hiányát fájalta. Vö. FOGL 2021. 495–515. o.; FOGL 2015. 10–15. o.

²⁰ VFL I.1.44. 406/1845.

²¹ Uo. A tanulmányban elemzett Szalay Sándor leveleinek vizsgálatából is részben kimutatható, hogy a bosszúállás inkább a káplánt vezérelte, de több más tényező mellett a plébános áthelyezési kérelme, – amelyben szűkszavúan ugyan, de tájékoztatta Zichy Domonkost a káplán erkölcsi kihágásairól – vezetett ahhoz, hogy a káplán feljelentse plébánosát a püspöknél. Vö. VFL I.1.44. 236/1845 Szalay Sándor kisbári káplán vádlevele, 1845. március 7., Kisbár.; VFL I.1.44. 228/1845. Tóth József kisbári plébános káplánja áthelyezését kéri, 1845. március 1., Kisbár.

²² VFL I.1.44. 406/1845 *Protocollum Congregationis vernalis districtus Següsdienensis*. 1845. április 9., Szob.; Az espereskerületi koronákon történő számonkérést a kerület papsága Kopácsy József hercegprímás, egykori veszprémi püspök (1825–1839; 1839–1842, püspöki adminisztrátor) által 1833. január 20-án kibocsájtott fópásztori körlevelére alapozta. Vö. VFL I.1.2. *Litterae Circulares*, 1833. január 20.

Szalay Sándor rövid életpályája. Konfrontáció Tóth József kisbári plébánossal

Szalay Sándor a Sopron vármegyei Rőjtökön született 1801. március 13-án, Szalay József uradalmi ispán és Gértzej Teréz házasságából.²³ Szalay a kisbári plébános ellen írt panaszlevelében utalt nemesi származására: „Elképzelheti mennyi piszkolódásokat, mocskolódásokat tett rajtam azon két vipera (plébános és gazdasszonya – F. K.), ki nem csak felszentelt pap, de született nemes is vagyok!”²⁴ Arra nincs konkrét adatunk, hogy Szalay Sándornak hány testvére volt, de az bizonyos, hogy 1850 környékén bátyja Szalay Lázár ügyvéd és nővérük, Trézsi együtt éltek a Vas vármegyei Simonyiban.²⁵ Volt egy Imre nevű testvérük is, aki 1808-ban született, szintén papi pályára lépett, 1834. szeptember 14-én szentelték pappá. A szombathelyi egyházmegyében teljesített lelkipásztori szolgálatot.²⁶ Szalay Sándor filozófiai tanulmányait Szombathelyen végezte, a teológiát Veszprémben kezdte, majd 1826-tól a Pesti generális szemináriumban abszolválta.²⁷ Pappá szentelésére 1828. szeptember 14-én került sor Veszprémben.²⁸

Kápláni szolgálatot teljesített Somogyfajszon, Szőlősgyörökön, Kisgörbőn, Baracson, Tüskeváron. Utóbbi helyéről alkoholproblémái és botránys viselkedése miatt az akkori megyéspüspök Kopácsy József 1838-ban az Agg papok Intézetébe küldte, ahol amint leveléből kiderül, negyed évet töltött. Miután javulásáról tanúbizonyságot tett, a püspök ismét alkalmazta a lelkipásztori szolgálatban, mint káplánt: 1839-től Vörsön, ezt követően Kiskomáromban, Várpalotán, Márkón, majd végül innen került Kisbárra 1844 őszén, Tóth József plébános mellé.²⁹

A kisbári plébánia Somogy vármegyéhez, egyházigazgatási szempontból a veszprémi püspökség igali espereskerületéhez tartozott. A plébániát 1743-ban alapították. A templom védőszentje szent Teréz. A település magyarul, felekezeti szempontból katolikus volt.³⁰ Tóth József plébános 1845. március 1-én

²³ Szalay Sándor édesapjának a nevét Pfeiffer János Szalay-nak írja. vö. PFEIFFER 1987. 965. o.

²⁴ VFL I.1.44. 236/1845 Szalay Sándor kisbári káplán vádlevele, 1845. március 7., Kisbár.

²⁵ VFL I.1.44. 498/1850 Recursus Alexandri Szalay presbyteri Dioecesiani pro facultate discedendi e domo Deficientiae, 1850. augusztus 4. Veszprém.

²⁶ VECSEY 1943. 439. o.; Géfin 1935. 391–392. o.

²⁷ PFEIFFER 1987. 965. o.; SCHEM. 1827. 121. o.

²⁸ Liber Sacrarum Ordinationum Ab Anno 1806–1845.; PFEIFFER 1987. 965. o.

²⁹ VFL I.1.44. 498/1850; Pfeiffer János kihagyta a kápláni állomások közül Szőlősgyörököt, amit az 1829-es Schematismus említ. Vö. SCHEM. 1829. 80. o.; PFEIFFER 1987. 965. o.; SCHEM. 1831. 52. o.; 1833. 118. o.; SCHEM. 1845. 83. o.

³⁰ SCHEM 1851. 80. A település mai neve Kisbárapáti Somogy vármegye tabi járásához tartozik.

kelt levelében arra kérte a megyéspüspököt, hogy helyezték el tőle Szalay Sándort problémás magaviselete miatt. A dokumentumból kiderül, hogy a káplán már öt hónapja szolgált mellette. A plébános elsősorban gyenge egészségi állapotára hivatkozott, ugyan nem fejtette ki, de éppen emiatt sem tudta eltérni a ségédlelkész megbotránkoztatásra okot adó viselkedését.³¹ Amikor a feldühödött káplán számon kérte a plébánost, Tóth József azzal védekezett, hogy csak kérvényezte a káplán áthelyezését kifogásolható magaviselete miatt. Tulajdonképpen ez a dokumentum indította el a történéseket.

Szalay Sándor terjedelmes panaszlevelét 1845. március 7-én írta Zichy Domonkos megyéspüspökhöz címezve.³² Az egykori kisbári káplán részletekbe menően ismertette helyzetét, sanyarú sorsát, emellett súlyos vádakkal illette a plébánost, aki ellen szigorú szentszéki vizsgálatot kért. Annak ellenére, hogy a dokumentum forrásértékét csökkenti annak egyoldalúsága, érdemes bővebben elemezni és összehasonlítani Tóth József kisbári plébános néhány megjegyzésével, valamint az ügygel kapcsolatos konzisztoriális iratanyaggal. Mivel mindkét pap a saját álláspontját hangsúlyozta, így objektív forrásnak a szentszéki jegyzőkönyvet kell tekinteni. A leírtakból, tulajdonképpen „alulnézeti” képet kaphatunk elsősorban arra vonatkoztatva, hogy milyen tényezők vezethettek a plébános és a káplán között kialakult rossz viszonyhoz. Szalay Sándor panaszlevelében a legsúlyosabb vád a plébános ellen gazdasszonyával, Naczával folytatott vérfertőző kapcsolat volt. Mivel a vádlevelben szexuális jellegű bűnesetről volt szó, ebből kifolyólag képet kaphatunk a plébános jórészt nőkből álló háztartásáról is (pl: Nacza, Veronika).³³ Szalay, mindjárt a levél elején erős érzelmi ráhatással indított: *„Elkeseredett, és az utolsókra elszánt, de még is Méltóságodnak veleszületett igazságszeretetébe bizakodó szívvel folyamodom Méltóságod kegyes atyai arcza elébe, következendő alapos, és szigorú vizsgálatot követelő panaszommal.”* A káplán 1845. február 12-én, egy pénteki napon Andocsra indult, hogy ott, mint jó paphoz illik, bűnbánatot gyakoroljon. A hideg időjárás miatt sapkát kellett felvennie, ami rossz állapotban volt, ezért megkérte a plébános gazdasszonyát, Naczát (aki a plébános idősebbik unokahúga volt), hogy varrja meg azt. Miután a sapka javítása elkészült, útnak indult a káplán, majd másnap hazatért Kisbárra. *„Másnap haza térvén, a szobámat tisztogató szolgáló mondotta este: »hogy az idő alatt, míg én Andocsra menendő miséztem, a Plébánus Úr kisebbik huga Veronika, mint-*

³¹ VFL I.1.44. 228/1845. Tóth József kisbári plébános a mellett szolgáló káplán elhelyezését kérte. 1845. március 1.

³² VFL I.1.44. 236/1845.

³³ BEDNÁRIK 2020. 94. o.; Szalay Sándor levelében említ egy Katalin és egy Vica nevű hölgyet is, akik egykor a plébános szolgálatában álltak. Vö. VFL I.1. 4. 486/1845b. Szalay Sándor levele Zichy Domonkos püspökhöz. 1845. június 5.

egy 12 éves, a sapkámba beleköpdösvén, és huhálkodván, a feldhez csapkodta légyen»³⁴ Ezután Szalay a fiatal szolgálólányt megfeddte, hogy merete ezt cselekedni egy felszentelt pappal szemben. Az kiderül a szövegből, hogy a szolgáló személyzet előtt a káplánnak nem volt tekintélye. A plébános és a káplán közt előforduló súrlódásokban szerepet játszhatott a cselédség is. Nem volt ritka eset, hogy maga a plébános is növelte a kellemetlenségeket azáltal, hogy sokkal inkább a cselédek szavára hallgatott, mint paptársáéra.³⁵ A dokumentumból kiderült, hogy többször a cselédek előtt intette meg a plébános a káplánt. A lány nővérenek a történeteket máshogy adta elő, amiért a gazdasszony mind Veronikát, mind a káplánt megszidta. A történeteket Szalay részletekbe menően ismertette, érdemes belőle hosszabban idézni. *„A káplán csunyával megszidott, pofonverésekkel, és oskolábani megvesszőztatással fenyegetett, pedig én a sapkáját inkább kikefélttem, nem, hogy földhöz vertem volna (Veronika – F. K.) Ez noha legelgonosztottabb előadás és hazugság volt, a Nacza még is a szolgálót dühösen nyakon ragadván, összeverte, pofosztta a káplányos kurva lelkét káromolván, s végre kiöntvén a szolgálón mérgét ajtó felé rohant s az én hunczut, kurafi lelkemet szidta a plébános úr hallatára. Én éppen a Horakat imádkozó és a szentmise mondáshoz készülő az egész dolgot hallatlanná tettem, reménylővén, mert már ennél botránkoztatóbb eseteket is vala szerencsém ezen papi háznál hallanom-a békének visszatértét. De estvére kerülvén a dolog, midőn a szobámba a mosdóvizet békeltt hoznia, a Nacza a megvert szolgálót, a bejövettől eltiltván, másikat küldött be, amazt pedig a reggeli címekekkel illetvén, természetes dolog, hogy a leány sírás nélkül a mocskos reáfogásokat ki nem állhatta. Mire a Nacza bátyyához bémenvén, fölbújtotta, hogy a leány azért sír mivel hozzám nem jöhet holott én már egy pár hónappal előbb azért könyörögtem, hogy másik leányt küldenék bé: mivel amarról azt mondták: hogy sernyedékes, azért is az ágyamat mindig magam vetettem. A Plébános Úr tehát nagy méreggel kijövé, a szolgálót éktelenül összevekorbácsolta, azután reám, a dolog kimenetelét szívmarcangoló fájdalommal, de vas béketűréssel várakozóra rohant, s összevazolván, mint házi csendzavarót másnapra elutasított. Ekkor, Őt, szeléd s engesztelő szavakkal kértem, advá értésemre; mi gonoszt cselekedtem, s mivel bántottam meg, hogy illy meggyalázást követel rajtam a cselédség előtt? De se ő, se huga adatot felhozni nem tudván – a minthogy soha egy hajszálnyival sem bántottam meg, sőt teljes tisztelettel s engedelmisséggel viseltem iránta – kibékülés látszott mutatkozni.”*³⁶

Tóth József plébános 1845. március 16-án kelt levelében azt állította, hogy korábban szolgált a parókián egy Katalin nevű leánya, akivel állítása szerint a

³⁴ VFL I.1.44. 236/1845.

³⁵ KAZALY 1885. 89. o.

³⁶ VFL I.1.44. 236/1845.

káplán szexuális viszonyt folytatott, ezért a plébános férjhez adta a nőt.³⁷ Továbbá Tóth József említést tett arról is, hogy Szalay Sándor alkoholos befolyásoltság alatt a gazdaasszonnyal, illetve annak húgával is többször erőszakoskodott.³⁸ A káplán azt állította továbbá, hogy böjti időszakban a plébános húst fogyasztott, a plébániai iskolát nem látogatta, nem oktatott, nem keresztelt, nem temetett, hétköznaponként nem misézett, csak vasárnap, akkor is délben. A gyónás szentségét felvenni akaró személyeket rendszerint elküldte. Ha vasárnap beteghez hívták, ő nem ment el, helyette kártyapartnereivel töltötte az időt. „*Hány ember halhatott már meg ezen már 35 esztendeig plébániát bitorló ember lelketlensége miatt. Hányat pofozott meg, midőn a kártyaasztaltól gyóntatni hívták?*”³⁹ jegyezte meg Szalay Sándor. A plébános a cselédséggel, illetve a nála szolgálatot teljesítő káplánokkal is erőszakosan bánt, megkorbácsoltatta, pofozta, a falu bírójával ártatlanul megbotoztatta őket. A káplán később vádjait kiegészítette és néhány helyen módosította vádpontjait. Vallomásában azt állította, hogy Tóth József egyáltalán nem misézett, vasárnap kivételével. A kiegészítő levélben az áll, hogy ő azt állította korábban, hogy hétköznapi alkalmával összesen háromszor misézett a plébános. Ezen állítását úgy módosította Szalay, hogy 5 hónapos kisbári szolgálata alatt 18 alkalommal misézett hétköznapi lelkipásztor, mert adventi időszakban többször mondott misét, emellett harminc embert gyóntatott meg.⁴⁰ (Mindegyik feltüntetett adat kevés ugyan, de ebben a kontextusban

³⁷ A plébánosnak a lokális közösségekben egyfajta erkölcsbírói szerepe is volt. Háztartásában sem tűrhette meg az erkölcstelenséget. A témában lásd. Gyöngyössi 2017. 215–226. o.

³⁸ VFL I.1.44. 252/1845. Tóth József kisbári plébános levele Zichy Domonkos megyéspüspökhöz, káplánja Szalay Sándor viselt dolgairól. 1845. március 16. Ebben a levélben a plébános már sokkal részletesebben beszámolt a káplán kihágásairól, nem úgy mint a korábbi levélben, amelyben elhelyezését kérte és ami miatt a két pap közötti súrlódások felszínre kerültek. Vö. VFL I.1.44. 228/1845.

³⁹ Uo. 236/1845.; Szuly Rita a győri egyházmegye vasvári espereskerületének XVIII. századi alsópapságát vizsgáló doktori értekezésében felhoz a konfliktushelyzetekre, illetve a normaszegésekre egy 1745-ös esettanulmányt a nagynardai hívek és adminisztrátoruk konfliktusáról. Egyik vádpont volt a pap ellen, hogy hiába keresték, amikor a haldoklóhoz hívták, nem tartózkodott a parókián és ennek következtében több személy a betegek szentségének felvétele nélkül hunyt el. A szerző is megállapította, hogy ez igen súlyos vád volt. Vö. SZULY 2021. 146. o. Igaz az eset pont száz évvel megelőzi Szalay Sándor vádjait, ugyanakkor remek párhuzam! Bednárík János a XIX. század második felével foglalkozó munkájában megjegyezte, hogy a lokális közösségekben a plébánosok ellen felhozott vádak közül visszatérő volt a haldoklók szentséggel való ellátásának elmulasztása. Bacsák Imre 1861-es esetét hozza példának, hogy a pap ellen támasztott vádak között szerepelt: a településen többen is a betegek kenetének felvétele nélkül haltak meg. vö. BEDNÁRIK 2020. 139. o.

⁴⁰ VFL I.1.44. 247/1845. Szalay Sándor március 7-én kelt panaszlevelének kiegészítése. 1845. március 15.

nem a hétköznapi misék és gyóntatások mennyiségére helyeztem a hangsúlyt, hanem a káplán szavahihetőségének megkérdőjelezésére hoztam fel példaként a leírtakat!). Szalay itt egyértelmű ellentmondásba keveredett. A segédlelkész nem csak Tóth József kisbári plébános erkölcsseit, hanem még lelkipásztori működését is bírálta panaszlevelében. Amennyiben a plébános a lelki vezetésére bízott keresztény közösségekben élő egyének lelki szükségleteit nem elégítette ki maradéktalanul, vétett a falu normái ellen, akkor a hívők terjedelmes panaszlevelet intéztek a megyéspüspökhöz, amelyben a plébános legapróbb bűneit is a fejére olvasták és a bizalom megrendülésére hivatkozva elhelyezését kérték.⁴¹ Kazaly Imre egyházjogász említi a jórészt a XIX. század második felében készült egyházmegyei statútumok alapján kidolgozott, a plébános és a káplán viszonyát részletesen tárgyaló cikkében, hogy tapintatlanul járt el az a segédlelkész, aki előjáróját már néhány kellemetlenség után bevádolta a püspök előtt. Az ilyen vádak a főpásztor visszatetszéssel fogadhatta.⁴² Szalay Sándor panaszlevelével tulajdonképpen a saját vesztét okozta. A hívők részéről nem történt feljelentés, habár a szentszéki jegyzőkönyv tanúsága szerint Zichy Domonkos püspök elrendelte a hivatalos vizsgálatot a plébános állítólagos bűneinek kivizsgálására, de ez nem valósult meg. Tóth József 1845. június 6-án a püspöki szentszék előtt kijelentette, hogy a káplán által ellene felhozott vádak koholmányok, rágalmak, amelyeket bizonyít 45 éves példás lelkipásztori működése. Ebből kifolyólag a bírák azt állapították meg, hogy Szalay Sándor vádjainak hátterében a bosszúállás szándéka állhatott, amivel kapcsolatosan a szentszék szigorú vizsgálatot rendelt el.⁴³ Az ügy végkimeneteleként került a káplán Veszprémbe, a Szent Pálról elnevezett Agg papok Intézetébe javítás céljából.

⁴¹ BÁRTH 2013. 26–27. o.; A veszprémi egyházmegyében is történtek ilyen esetek a XIX. század közepén. Kiemelném példaként Pongrácz György vörsi plébános, vagy Mujszer János tési plébános ügyét. De Nemesovits János fegyelmi ügyeire is vonatkozik ezen megállapítás. Vö. FOGLE 2019. 261–262. o.; 269. o.; ÚÓ 2021. 495–515. o.

⁴² KAZALY 1885. 22. o. A cikk ugyan a XIX. század második feléből származó rendelkezéseket gyűjti egy csokorba, a téma szempontjából releváns dolgot fogalmaz meg.

⁴³ VFL I.1.44. 486/1845 Az 1845. június 6-án tartott szentszéki ülés jegyzőkönyve, Veszprém. Szalay Sándornak főként a „vérfertőző kapcsolatra” irányozott vádjait a konzisztórium, a püspök ígérete ellenére nem vizsgálta ki. Nem találtam az Acta Dioecesa-na fondban olyan iratot, amelyben a kérdőpontok fel lettek volna tüntetve. Ekkor már három hónapja volt Szalay Sándor Veszprémbe az Agg papok Házában. A hivatalos vizsgálat elmaradása volt Szalay Sándor egyik legnagyobb sérelme. A Veszprémbe keletkezett három levél (1845. július 5.; október 23.; 1850. augusztus 4.) mindegyikében előjött ez a probléma. És a dokumentumok alapos elemzéséből az is nyilvánvaló, hogy Szalay Sándor mindent megtett annak érdekében, hogy a püspök elmarasztalja Tóth József kisbári plébánost. Vö. VFL I.1.44. 468/1845b; 829/1845; 498/1850.

Szalay Sándor jellemzése (érzelmei, gondolatvilága, társas kapcsolatai)

Szalay Sándor Veszprémben írt leveleiben fizikai és mentális állapotának fokozatos romlását hangsúlyozta, amelynek legfőbb eredőjeként bizonytalan sorsa feletti aggodalmát, valamint közvetlen környezetének (Szent Pál intézet) negatív hatásait nevezte meg, amelyek saját bevallása szerint felemésztették. *„Már nyolc hónapja várom ügyem, s sorsomnak elhatározását, de sikertelenül. Az elke- seredés kényszerít tehát ennyi idő után szózatot emelni”* – írta a pap 1845. október 23-án kelt levelében.⁴⁴ A dokumentum következő sorai erőteljesebben érzékeltetik Szalay Sándor kilátástalan helyzetét. *„Ehhez járul még a léleknek, szívnek, s elmének éjjeli, s nappali háborgása, s jövőendő sorsomról folytonos, s sorvasztó töprenkedés, mely nem csak égetőbben marcangolja keblemet a romlandó test szükségseinél (...)”*. A levélben megjelennek erős emocionális képek, mint pl.: *„Lehetetlen, hogy szemeim véres könnyeket ne hullajtsanak.”* vagy egy másik kiragadható gondolat, amelyben a levél írója, Szalay Sándor arról írt, hogy ha a püspök pártfogása alá veszi az ügyét, abban az esetben megmenti őt a kétkedés és kétségbeesés *„kárhozatos ör- vényétől.”*⁴⁵ Általánosságban a levelek formáját tekintve – legyen szó bármely folyamodványról, vádlevélről, panaszlevélről, vagy egy adott pap magánleveléről –, három fő típusát különböztethetjük meg: hivatalos, félhivatalos és magánlevél.⁴⁶ A folyamodványok esetében a levélírónak az volt a közvetlen célja, hogy szándékának érvényt szerezzen. Ezért fontos szempont volt, hogy pozitív hatást gyakoroljon a címzettre, vagy együttérzést, sajnálatot váltson ki belőle. Abban az esetben, amennyiben a cél elérésének eszközét tartalmi nézőpontból vizsgáljuk, két típus különíthető el. Egyik esetben az adott egyházi személy levelében (folyamodványában) sorsára, nehéz egzisztenciális helyzetére, egészségi állapotára, vélt vagy valós sérelmeire, míg más esetben érényeire, lelkipásztori szolgálatának ideje alatt elért eredményeire helyezte a hangsúlyt. Azonban a két típus nem feltétlenül különíthető el élesen egymástól. Szalay Sándor leveleinek narratívájában ugyan mindkét típus megmutatkozik, ugyanakkor inkább a pap sanyarú életkörülményeinek, érzelmvilágának részletezése a meghatározóbb. Érényei közül szorgalmát, munkabírását, szónoki képességét, valamint versírói, fordítói tevékenységét emelte ki leginkább. Szalay Sándor Veszprémben való tartózkodása idején született *Üdvhangok* című költeménye, amelyet 1845 nya-

⁴⁴ VFL I.1.44. 829/1845. Szalay Sándor Levele Zichy Domonkos megyéspüspökhöz. 1845. október 23. Veszprém.

⁴⁵ Uo. 829/1845.

⁴⁶ BÁRTH 2019. 201–202. o. A levél műfajának általános vizsgálatáról lásd pl. KESZEG 2008. 225–248. o.

rán írt Zichy Domonkos megyéspüspök névünnepének alkalmából.⁴⁷ *„Igen is Méltóságos Püspök Úr! Én kötelességemet mindenkor, és mindenütt lelkiismeretes pontossággal s példás buzgalommal teljesítettem, mint bizonyít, jól kidolgozott, néhány Szalay Imre gyűjteményében kinyomott, s nagy szorgalommal leírt kezemnél lévő egyházi beszédjeimnek halmaza; és ahol csak segídeskedtem, a híveknek a mai napig is irántam zöldellő tisztelete, szeretete, bizodalma, s jó emlékezete.”*⁴⁸ Szalay Sándor a továbbiakban egy műfordítást említett, amelyet Zichy Domokos püspök figyelmébe ajánlott. 24 nyomdai ív terjedelmű, latin nyelvű művet fordított le magyar nyelvre. Amiről megjegyezte, hogy amíg betegeskedett, gyengeségét a „Fittler-gyerekek” kihasználták; ellopták tőle és eladták a sajtósnak.⁴⁹

A „kisbári-eset” egyértelműen neuralgikus pontnak tekinthető Szalay Sándor életpályáját vizsgálva. A pap 1850. augusztus 4-én kelt levelében a következőket jegyezte meg: *„Hogy azon sok viszontagságoknak, üldöztetéseknek, a megye egyik széléből a másikkra hányattatásoknak, melyeknek ezen érdemes püspök megyébe lett felvételésem óta 26 hosszú éveken át kitűzött tárgya valék (...)”* A dokumentum elején legutóbbi esetét foglalta össze. *„mely annyi sok tartós testi, s lelki nyomorúságomnak kiapadhatatlan forrása volt...”*⁵⁰ Tóth Józsefről rendkívül rossz véleménye volt Szalaynak. Részletekbe menően, kissé rágalmozó hangnemben szólt korábbi plébánosáról. A szöveg narratívájából sugárzik az iránta való gyűlölet.

⁴⁷ Szinnyei József Magyar írók élete és munkái című művének 13. kötetében szerepel Szalay Sándor neve. A szerző életrajzi adatokat egyáltalán nem közölt róla, azonban nemesi előnévként megjegyezte, hogy „Gyülevizi” Szalay Sándor. Munkái közül ezt az egyet említette: *Üdohangok*. Mélt. És Főt. Vázsonkeői gróf Zichy Domokos úrnapp 4. aug. 1845. tartott névünnepén. Veszprém. (Költemény). Vö. SZINNYEI 1891. 346. o.

⁴⁸ VFL I.1.44. 498/1850. *Recursus Alexandri Szalay presbyteri Dioecisani pro facultate discendendi e domo Deficientiae*, 1850. augusztus 4. Veszprém. Az idézetben említett Szalay Imre nem azonos, a szombathelyi egyházmegyében pasztoráló testvérével. Szalay Imre (1787–1848): Veszprémi kanonok 1833. december 21-től, beiktatták 1834. január 25-én. A Szent Anna szeminárium igazgatója volt 1836-tól 1842-ig. Esztergom, Veszprém, Zala vármegyék táblabírája, zalai főesperes volt 1837-től. Szerkesztette és kiadta a Magyar Egyházi Beszédgyűjteményének hat kötetét Pesten (1832–1834); újabb évfolyamának négy kötetét Budán (1840–1841; 1845). Ezen kötetek valamelyikére hivatkozott a fenti idézetben Szalay Sándor. Vö. PFEIFFER 1987. 206. o.; SZINNYEI 1891. 318–320. o.

⁴⁹ Uo. 498/1850. A „Fittler-gyerekek” jelző alatt olyan tanulókat kell érteni, akiknek Fittler Gábor áldozó pap segíthetett tanulmányaikban. Az 1850. július 30-án kelt Kováts Ignác és Fittler Gábor aláírásával ellátott, Szalayról szóló panaszlevélben említették, hogy a pap kapott azért pénzt, mert ifjú gyerekeket tanított, akik „felületesen” felmondták neki a tananyagot. Ezekből arra következtettek, hogy a deficienciában tartózkodó papok igyekeztek szükségleteikre egy kis pénzt keresni és ez ilyen tevékenységben is megmutatható. Vö. MNL VeML XV.2.a. 327/2. Kováts Ignác és Fittler Gábor Szalay Sándor és Biró Albert részegeskedését jelentették a konzisztóriumnak, 1850. július 30.

⁵⁰ VFL I.1.44. 498/1850.

Hazugnak, gonosznak, erkölcstelen életűnek nevezte, aki vérfertőző kapcsolatát és kihágásait azáltal igyekezett leplezni, hogy Illés Ferenc kisbári oskolamestert, – aki példás, józan életet élt – elmozdította tisztségéből és helyére a fentebb már sokat említett gazdaasszony férjét nevezte ki. Ezekről a történésekről Szalay csak hallomásból értesült. Állításait azzal kívánta alátámasztani, hogy ezeket Reperger Pál alesperestől hallotta Ranolder János püspöki beiktatása alkalmával.⁵¹

Tóth József kisbári plébánosról alkotott kép túlságosan egyoldalú, egyértelműen Szalay Sándor vélt vagy valós sérelmei húzódnak meg a háttérben. Veszprémben kelt három terjedelmesebb, informatívabb levelében valamilyen formában megmutatkozott az egykori plébánosa iránt érzett ellenszenv. „Ő minden papi szellem, kereszt, buzgóság nélkül a papságnak gyalázatja, híveinek nem pásztora, hanem zsarnoka, rontója, botránnyköve, a szegény káplányok nyomorgatója.” A plébános háztartásáról a következőket írta: „Ez a plébánialak, az Istentelenségnek, bujaságnak, s botránynak barlangja, maga Tóth József pedig semmi hitű, soha imádkozni nem láttam, annál kevésbé breviáriumbozni.”⁵²

Az 1845. június 6-án tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvéhez szervesen kapcsolódik Szalay Sándor azon levele, amelyben egy-két vádpontra reagált. Ekkor már három hónapja tartózkodott Veszprémben. Mondanivalója elsősorban arra irányult, hogy ártatlanságát bizonyítsa, valamint kérvényezte a püspöktől a plébános elleni szentszéki eljárás megindítását. „Ha én – ki 5 hónapig voltam csak kisbáron és már fertál esztendőt töltök itt a szégyenkövnön minden fizetés nélkül – ha bűnösnek találatom, bűnhődjek még, szívesen fogadom a büntetést Méltóságodnak kezeiből, mert tudom, hogy mikor büntet is, javítani akar. – De bűnhődjék Tóth József is, az igazság szerint, nem fog pedig bűnhődni, ha Méltóságod Kegyes Atyám! mindkettőnk ellen investigatiot nem rendelend.”⁵³

Szalay Sándor 1845. október 23-án írt levelében szintén megemlítette a vele történt kellemetlen eseményeket. Saját bevallása szerint, mentális állapotát negatív irányban befolyásolta az a tény, hogy neki a deficienciában kellett nyomorognia, elfeledve, pártfogást senkitől sem kapva, jövőkép nélkül. „Ha meggondolom,

⁵¹ Uo. 489/1850.

⁵² VFL I.1.44. 236/1845.

⁵³ VFL I.1.44. 486/1845b. Szalay Sándor levele Zichy Domonkos püspökhöz. 1845. június 5., Veszprém.; Az investigatio kifejezés a nyomozati eljárást jelöli. A megyéspüspök indította meg a hivatalos szentszéki eljárást. Ehhez hozzá tartozott, hogy a kerületi alesperes egy, a szentszék által kijelölt paptárs jelenlétében vagy egyedül, kihallgatta a felperes által megnevezett tanúkat. A bizonyítékok értékelése nyomán hozott a konzisztórium hivatalos ítéletet. Nyomozati eljárásról lásd. BÓZINGER 1909.; Vö. FOGL 2019. 261–262. o.; uő. 2021. 495–515. o.

hogy nékem egy olly emberért kell szenvednem, ki nyilvános s czégyeres botrányairól – melyekért már rég békót ,s börtönt érdemle – szerte ismeretes, ki hon megrögzött, istentelen utait korlátlan tapodja, hanyag, kényelmes életet él, kéjeiben uszong, kárörömmel, s vadul kaczagja az általa szerencsétlenné tett több jó reményű egyedek sanyarú sorsát. Ha végre megfontolom, hogy nékem minden alapos ok nélkül, ama zordon téli időben mennyi nyomort eltűrni, mennyi hunczut, gazember, akasztófárapaló, kurafi, disznó, kutya s több eféle czudar címeiket, arczul csapást (...) elszenvadni kellett.”⁵⁴ A pap lényegében szerencsétlenségét Tóth Józsefben jelölte meg, úgy tűnik, mintha a felelősséget rá hárította volna. Nem zárható ki, hogy valóban érték atrocitások káplánságának ideje alatt, amik nyilván traumatizálhatták, de az is előfordulhat, hogy a vádaskodás rossz természetére, jellemhibájára vezethető vissza.

A kisbári plébános „Szalay-féle” jellemrajzának van ellenpólusa. Az igali espereskerülethez tartozó taszári plébánián 1846 őszén megürült a kápláni állás. Igaz Dániel kisbári káplán éppen Veszprémben tartózkodott akkor, amikor tudomást szerzett az üresedésről. A nagyobb jövedelem motiválta és megkérte Czerhák Ignác titoknokot arra, hogy járjon közbe az érdekében a főpásztornál. Ezt a döntését, mint olvasható a pap egy levelében, megbánta és arról írt a püspöknek, hogy szeretne továbbra is Kisbáron maradni. „... utóbb lelkem ösmerete is vádolólag kelt föl ellenem azért, hogy úgy méltatlanságot követnék el azon nagy tisztelendő férfiún, értem a Kisbári plébános urat, kinek annyi sok jóságát, szeretetét volt szerencsém élvezni. Hát még tett lépésem megtudta után is, szíve érzelmeit...”⁵⁵ Igaz Dániel azt írta, hogy mekkora szeretettel viseltetett iránta Tóth József. Ezekből a sorokból is kimutatható, hogy Szalay Sándor a plébános vélt hibáit felnagyította, sokkal inkább az indulat és főként sérelmei vezérelték. Érdekes kiemelni a pap azon sorait, amelyekben megfogalmazta szenvedésének okát. „Az volt tehát minden szerencsétlenségemnek s költőileg eltorzított kihágásokroli elhiresztésemnek kútfeje: Mivel olyan szerencsétlen vagyok a kezdetektől fogva, amíg még semmi hibát el nem követtem, mindig a legsilányabb, a legjelentéktelenebb helyekre, s olly erénytelen, gonosz, hanyag lelkészek mellé helyeztek, akik még szolgálójukat, kocsisukat is – hogy a szakácsnékat elmellőzzem – káplányuknál többre becsülték, ez pedig, mint vitae censort undokolván, és becsülete romján akarván maguknak kitüntetését szerezni, minden áron casusba keverni, léptei után kutakodni, a hívek előtt gyanúsítani, gyűlöletessé tenni, jó tetteit is gonoszul elferdíteni, a háznál történt botlásait is bűnként kikürtöli, hon nem létében szobáját generális kulccsal felnyitni, minden irományait, bútorait kimotozni.”⁵⁶ Megrendült a plébánosok iránti bizalma. „Minthogy ők engem társaságukra sem

⁵⁴ VFL I.1.44. 829/1845.

⁵⁵ VFL I.1.44. 719/1846. Igaz Dániel kérelme, 1846. október 22.

⁵⁶ VFL I.1.44. 498/1850.

méltattak, a folytonos írást, olvasást, remetéskedést meguntam, (...) az ivásra hajlandó mesterek társaságába vegyülni kezdtem."⁵⁷

Megjelenik Szalay Sándor leveleiben a bűnbak keresés motívuma. Hibáját, szenvedéseit, kilátástalan helyzetét másokra hárította, alkoholproblémáját is a körülményeknek tudta be. A dokumentumokból jól kivehető, hogy akár a kisbári plébánost, vagy a gazdasszonyt, a cselédséget nézzük – vagy bármely más plébánost, aki oldala mellett Szalay Sándor káplánként szolgált –, a felelősséget minden esetben másokra hárította. A tudatos felelősség átruházása azt jelenti, hogy a bűnbakot választó személy, vagy csoport számára egyértelmű mind saját bűnössége, mind a vezeklés törvény által előírt szükségszerűsége. Ez nem kifejezetten a bűntudattól való szabadulás módját jelöli, hanem a kudarc, sikertelenség, lehetséges magyarázatát is. Ebben az összefüggésben már minőségileg egy új elemről, a személyes felelősségvállalás gondolatáról, vagy annak hiányáról van szó. A fegyelmi problémákkal küzdő egyházi személyeket vizsgálva, másoknál is előfordult, hogy az egyházi hierarchiába való visszaesésüket, vagy megragadt helyzetüket, mások alakoskodásának tudták be.⁵⁸

Szalay Sándor leveleit elemezve érdemes kitérni arra is, hogy milyen utalások vannak neveltetésére, valamint mi motiválhatta őt a papi pályára. A már sokat idézett 1850 nyarán írt terjedelmes, érzelmi megnyilvánulásokban, infor-

⁵⁷ Uo. 498/1850.

⁵⁸ Pók Attila 1994-ben megjelent tanulmányában a „bűnbak” keresést az I. világháborúra vonatkoztatja. Ám a kifejezés szociálpszichológiai álláspontját magyarázó részben lejegyzett adatok felhasználhatóak egy korábban élt történelmi szereplő cselekményeinek magyarázatára is. PÓK 1994. 360–362. o.; Az „Én” identitásának, társadalmi beilleszkedésének kérdésével bővebben foglalkozik PATAKI 1982. Szalay Sándor helyzetét, hibáját mások szervezkedésének tudta be, ebből a szempontból párhuzamba állítható Nemesovits Jánossal. Nemesovits János 1832. augusztus 11-én kelt levelében említi, hogy valaki az egyházmegyéből rágalmakkal illette, ami becsületét, hírnevét aláásta. Konkrét sérelmeket nem hozott fel, az általa bűnbaknak tartott személy kilétét nem hozta nyilvánosságra, csak annyit írt róla, hogy sejtí ki lehetett az: *„Hogy azon gyalázó és kisebbitő híresztelésnek ki lehetett kezdője, sajdítani, vagy igazsággal elöltalálni nekem nem nehéz [...] egy szóval kimondhatnám annak a nevét aki azon istentelenségeket szórja ellenem.* Vö. VFL I.1.10. 32/72. Nemesovits János 1832. augusztus 11-én kelt levele Kopácsy József megyéspüspökhöz. A Nemesovits-életpályának is főbb jellemzői közé tartozik a püspöki pártfogás vélt vagy valós hiánya, amit egyértelműen sérelemként kezelt és a nélkülözéstől való félelme. Nála is megjelenik a „bűnbakkeresés” motívuma, akárcsak Szalay esetében. Vö. FOGL 2015. 10–15. o.; uő 2021. 495–515. o. A másik ilyen pap például Gyömörey Lajos csabrendeki adminisztrátor (1841–1846). A püspök által elrendelt javadalomcsere hátterében ellenségeket sejtett, a felelősség vállalása nélkül. Gyömörey azért kényszerült megválni plébániájától, mert a szinodális vizsga (zsinati vizsga) alkalmával hiányos tudásáról tett tanúbizonyságot. Ezt követően felekezetet váltott, majd 1847-ben visszatért a katolikus egyház kötelékébe. Vö. FOGL 2022. 17–29. o.

mációkban gazdag levelében utalt a szülei és tanárai által közvetített vallásos neveletésre, Isten szeretetére: „*Pedig a szíveket és veséket vizsgáló Úr Isten tudja: hogy talán mégsem vagyok olly megrögzött s javíthatatlan gonosz, mint amillyennek kikiáltatom, mert még él Istenfélő szülémtől s jó tanítóimtól ifjúságomban szívembe táplált Istenem iránti hitem, lángoló szeretetem...*”.⁵⁹ A vallásos nevelést nem vitatom, ennek ellenére néhány megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy nem feltétlenül az lehetett a legfőbb szempont a pályaválasztásban. „*Mert ha visszaemlékezek ifjúságom izzadtságaira s vas szorgalmaira, az egykor kies édenel kecsegtetőkre, de amellyek most szép reményeiktől megfosztva, tönkre zúzva lábaim előtt, a porba sújtva fetrengenek...*”⁶⁰ A levelekben Szalay Sándor saját erényeiként a szorgalmát, munkabírását, szónoki tehetségét, íráskészségét hangsúlyozta leginkább. Ez a megjegyzése, hogy „*kies édenel kecsegtetett*” ez utalhat a bőségre, mind szellemi, mind anyagi értelemben. Szüleit nagyon korán elveszítette. Testvérei Lázár és Imre Kőszegen, a Kelcz-Adelffy árvaházban nevelkedtek. Tanulmányait alapítványi pénzből finanszírozták. Lázár egy évvel idősebb volt Sándornál, a Kercz-alapítványból 1813-tól részesült. Ebből arra lehet következtetni, hogy szüleik halálakor még kisgyermekek voltak.⁶¹ Mint már fentebb utaltam rá, Imre nevű testvére is a papi hivatást választotta. Óvatosan következtetni lehet arra, hogy Szalay Sándor számára a papi pálya, egzisztenciális szempontból stabil, biztonságos megélhetés reményét jelentette. „*És ez égeti keblemet, hogy aki ifjúságomnak tevékeny rózsáveit megfeszített erővel, s kitüntetett szorgalommal, a tanulmányoknak szenteltem, egy kecsegtető reménynek s jobb létnek fejében; most megnyomorodott állapotomban, annyim síncs, mivel maholnap testemet papi egyénhez illőleg betakarhassam s napi kiváltó szükségemet kielégítsem! Ki örvendetes, serény lélekkel 17 évekig a lelkipásztorság göröngyös mezején hivatalkodásomat mindenkor pontosan s épületesen végeztem, a napnak terhét és hevét béketűrőleg hordoztam*”.⁶²

Veszprémben az Agg papok Házában töltött 5 és fél éves időszak alatt testi és mentális egészségének fokozatos romlásáról számolt be. Egy reverendán, egy pár csizmán, s egy nadrágon kívül semmi támogatást nem kapott, kivéve 30–40 váltó forintot, mint alapítványi misepénzt, de félt attól, hogy amennyiben egészségi állapota rohamos mértékben romlik, akkor nem tud misét bemutatni, így ettől a csekély anyagi támogatástól is elesik. Még káplánként szerzett bútorait, könyveit eladta, mert nem akart testvérei terhére lenni, to-

⁵⁹ VFL I.1.44. 498/1850.

⁶⁰ VFL I.1.44. 829/1845.

⁶¹ VECSEY 1943. 439–440. o.

⁶² VFL I.1.44. 498/1850.

vábbá említett egy Sámson Pál nevű személyt, akinek üzletében 37 forint 57 váltó értékű adósságot tett annak érdekében, hogy fehér ruhának való vász-
nat vásároljon magának.⁶³ Kifejezetten nehéz anyagi körülmények között élt,
ezért is jegyezte meg a fentebb kiemelt idézetben reményét egy jobb élethely-
zetre. Szalay Sándor 17 éves egyházmegyei szolgálatát valamennyi levelében
megemlítette. „Méltóságos Püspök, kegyes Atyám! *Physicai időmet már 45, káplán-
ságomat nézve pedig 17 esztendő vagyok, mely idő alatt mindenhol és mindenkor
pontosan és épületesen teljesítettem kötelességeimet, amint ellenkezőről soha nem is
voltam vádolva. Legmélyebb alázatosan esedezem azért Méltóságodnak, méltóztassék
fáradozásaimat tekintetbe venni, s Veszprémben alkalmazást adni. Minden szolgálatra
még alkalmasnak érzem magam (...) csakhogy előljáróim szemei előtt lehetnék, kitün-
tethessem, hogy én mindenben engedelmes fiú, hivatalomban buzgón s pontosan eljáró
pap legyek (...)*”.⁶⁴ Ezeket a sorokat Szalay még kisbári káplánként írta abban
a panaszlevelében, amelyben plébánosát bevádolta a püspöknél. Itt kiemelte
életkorát, valamint egyházi szolgálatának éveit és arra kérte a főpásztort, hogy
alkalmazza valamilyen hivatalra. A következő sorok is tanulságosak: „*Ha pe-
dig illy nemű kegyelmére méltatlannak ítélné Méltóságod, kénytelen vagyok kijelen-
teni, miképpen készebb vagyok akármi szigorú sorsot elkeseredve megölelni, mint illy
kiállhatatlan emberek mellett többé segídezni.*”⁶⁵

Ha megnézzük a papnak fentebb bemutatott rövid életpályáját, láthatjuk,
hogy a felszentelésétől, azaz 1828-tól 1845-ig egy negyed éves periódust leszá-
mítva végig káplánként szolgált. Lesújtó véleményt fogalmazott meg egykori
plébánosairól, ezekből következtethetünk arra, hogy 17 év távlatából nehezen
bírtá már az alárendeltséget, vágyhatott előmenetelre az egyházi hierarchiában.
Bednárík János a székesfehérvári egyházmegye alsópapságának vizsgálata so-
rán (főleg a Buda környéki sváb falvak) doktori értekezésében megállapította,
hogy az 1848 és 1891 közötti időszakban az egyházmegyei klérus átlagéletkora
kb 4,5 évvel növekedett (1848: 42,6; 1891: 47,1 év). Mivel a fiatal papokból volt
leginkább hiány, így előfordult, hogy egy személy akár 10–15 évig is káplánként
szolgált.⁶⁶ Gózszy Zoltán a pécsi egyházmegye XIX. század eleji alsópapságát
vizsgáló tanulmányában átlagosan 9 évet említ, amit az egyházmegyei szeminá-
riumból kikerült kispapok, pappá szentelésüktől számítva kápláni pozícióban
töltöttek.⁶⁷

⁶³ Uo. 498/1850.

⁶⁴ VFL I.1.44. 236/1845.

⁶⁵ Uo. 236/1845.

⁶⁶ „*A papi kar öregedése, szükségszerűen vonta maga után a papi életpályák, karrierutak deformá-
lódását*” vö. BEDNÁRIK 2018. 49. o.

⁶⁷ GÓZSY 2021. 158. o.

A veszprémi egyházmegyére vonatkoztatva még nem készült statisztika a papság átlagéletkoráról, de érdemes lesz a közeljövőben elvégezni ezt a feladatot is. Itt is megfigyelhető azon jelenség, hogy hosszú évekig, évtizedekig segédlelkészi pozícióban találunk néhány papot. A káplánoknál (akiknél megmutatkozott valamiféle fegyelmi probléma) több esetben is feltűnt az életpályák vizsgálata során, hogy mobilitás az egyházi hierarchián belül (ebből következik, hogy a társadalomban sem) egyáltalán nem, vagy csak minimális szinten figyelhető meg (plébánosi adminisztrátor). Véleményem szerint a „*püspöki pártfogás vélt, vagy valós hiánya, vagy a mellőzöttség érzése*” ami megfigyelhető a folyamodványokban, kérvényekben, részben az egyházmegyei klérus magas átlagéletkorában kereendő. Például azokat a káplánokat, akik 1848-ban engedély nélkül ignorálták plébánosaikat és beálltak katonának, a nemzettudat és hazaszeretet mellett nagymértékben a karriervágy és az egzisztenciális biztonság lehetősége vezethette.⁶⁸ A veszprémi egyházmegyében új plébániák nagyszámú alapítása, nem volt jellemző a XIX. század közepére. Ellenben a XVIII. század utolsó időszakában megnőtt a javadalmak száma. A XVIII. század második felében az egyház egyre erőteljesebb módon vált a társadalom, a gazdaság fejlődését előirányzó reformok közvetítőjévé. II. József (1780–1790) egyházpolitikai rendelkezései közül a szerzetesrendek feloszlását érdemes megemlíteni, ugyanis van összefüggés a rendelet és a plébániaalapítás között. A veszprémi egyházmegyében 1782 és 1795 között 38 plébánia jött létre. Ebből 21 plébániának, a feloszlattott szerzetesközösségek vagyonából létrehozott Vallásalap volt a patrónusa. Az uralkodó célja a falusi pasztoráció elősegítése volt. A lokális közösségek élén álló plébános, mint népnevelő, „közvetítő csatorna” volt az államhatalom és a nép között.⁶⁹

A veszprémi egyházmegyében az 1820-as évekig 11, míg 1840 és 1855 között csupán csak 4 plébánia alakult (Enying, 1841; Tekeny, 1843; Lajoskomárom, 1846; Ádánd, 1853).⁷⁰ A plébániák összlétszáma 1840-ben összesen 216 volt, 1856-ra ez a szám 219-re módosult. A kápláni állomások a plébániák egyharmad részét érintették (70–71). Az aktív lelképásztori szolgálatot teljesítő papság összlétszáma 286 fő volt.⁷¹ Tulajdonképpen ez azt jelentette, hogy a szemináriumtól kikerült frissen felszentelt papoknak akár 10–15 évet is várniuk kellett a plébánosi kinevezésre. A plébánosi hivatalt, hacsak a plébánost nem valami fegyelmi ügyből kifolyólag, vagy jellemhibái, botrányos esetei miatt szentszéki határozat által távolították el, esetleg egészségügyi problémák miatt lemondott, halálukig

⁶⁸ FOGL 2017. 129–130. o.

⁶⁹ GŐZSY 2021. 158.o.; FORGÓ–GŐZSY 2018. 115–116. o.

⁷⁰ A veszprémi egyházmegye területén 1800 és 1855 között összesen 16 plébániaalapítás történt. Vö. SCHEM. 1857. 23–125. Lásd. Táblázat.

⁷¹ SCHEM 1840. 38–149. o.; SCHEM 1857. 23–125. o.

viselték. A veszprémi egyházmegyében is megfigyelhető, hogy egy pap, akár élete végéig is lehetett a hívó közösség lelki vezetője.⁷²

Amennyiben valamely egyházi személyt kifogásolható életvitel jellemzett és már többször büntetve volt (tehát a megyéspüspök előtt ismertek voltak normaszegései), nemigen alkalmazták plébániai javadalomra, rendes plébánosként, legfeljebb ideiglenesen, adminisztrátorként. Szalay Sándornak saját maga által is bevallott alkoholproblémái voltak. A pap bűneire, hibáira mindhárom, Veszprémben írt levelében rávilágított, hol közvetett, hol közvetlen formában.⁷³ *„Méltóságos Püspök, Kegyes Uram! Őszintén megvallom, s elismerem; hogy bűnös, s gyarló ember lévén, már többször elestem. De tapasztalva Méltóságodnak több ízben irántomi kegyességét, még ez ízben is, bár pirulva bátorkodom kegyes Atyai szárnyai alá folyamodni (...).”*⁷⁴ Az 1850. augusztus 4-én kelt levélben Szalay Sándor, arra kérte Ranolder János püspököt, hogy tisztes anyagi támogatás mellett, engedélyezze számára, hogy testvéreihez, Simonyiba költözhessen. Azzal érvelt, hogy a családi környezet elősegítené gyógyulását. Ebben a dokumentumban utalt alkoholproblémájára, ám azt is tőle független okokra vezette vissza, nevezetesen az Agg papok Intézetének rossz élelmezésére. *„Továbbá reám nézve azon okból is óhajtanék testvéreimhez menni, hogy ezeknek testvéreileg fölügyelő körében egy új, s egészen megjavított életet kezdvén, ismert hibámból egészen kivetkezhetnék. Mi itt ismét minden küzdelmeim dacára is majd lehetetlen. Mint hogy semmi reggelit nem kapunk, igen gyakran pedig reggelenként olly lankatság lep meg, hogy végső órámat jelen lenni szemlélem. Mihez nyúljak tehát illyenkor, mikor semmim sincsen, mint valemelly szeszies italhoz (...) mert ha csak egy kis rántott levesem volna is, ezt nem cselekedném. Megfeszített erővel iparkodtam én ezen papban colossalis hibát már számos évek óta megjavítani, mint hogy nagyobbára már le is győztem több ízben majd fél évig, s tovább, és Márkói segédletében két esztendeig egy csepp szeszies italt sem iván.”*⁷⁵

A márkói plébánia közigazgatási szempontból Veszprém vármegyéhez, egyházigazgatási szempontból az egyházmegye veszprémi espereskerületéhez tartozott. A falu lakossága mind nemzetiségileg, mind felekezetiileg egységes:

⁷² Pl. Vidra Ferenc ollári plébános (1842–1866), vagy Pongrácz György vörsi plébánost (1842–1860) annak ellenére, hogy adtak be ellenük panaszlevelet, nem mozdították el javadalmukból. Tóth József 51 évig volt a kisbári plébánia lelkipásztor (1809–1860). Vidra 24, Pongrácz 18 évig. Vö. FOGL 2017. 124–129. o.; Uő 2019. 261–262. o.; PFEIFFER 1987. 1081–1082. o.; 851. o.; 1036–1037. o. A plébánosi időszak kitolódásáról lásd pl. GÓZSY 2021. 179. o.

⁷³ VFL I.1.44. 486/1845. 1845. június 5. 829/1845. 1845. október 23. 489/1850. 1850. augusztus 4.

⁷⁴ VFL I.1.44. 829/1845. Szalay Sándor Levele Zichy Domonkos megyéspüspökhöz. 1845. október 23. Veszprém.

⁷⁵ VFL I.1.44. 498/1850.

német lakta és római katolikus volt.⁷⁶ Ebből következik, hogy a misék alkalmával az igehirdetést a plébános és a segédlelkész német nyelven tartotta. Szalay Sándor saját bevallása szerint még közepes szinten sem tudott németül, ezért a prédikáció tartalmát szóról szóra volt kénytelen megtanulni, ami mentális szinten megviselte, ami miatt újra alkoholhoz nyúlt. Még azt is megjegyezte, hogy papnövendék korában a teológiai kurzust könnyebben abszolválta, mint ezen feladatát. Zichy Domonkos azért helyezte át Szalayt Márkóról Kisbárra, hogy ott az új környezetben helyrehozhassa hibáit. A püspök 1844. október 4-én értesítette Tóth József plébánost az áthelyezésről, figyelmeztetve, hogy ez a „szerecséltlen testvér (Szalay Sándor)” ismételten visszatért régi rossz szokásához, de ő ígéretet tett, hogy ezen változtatni fog. Szalayt arra intette a főpásztor, hogy tartózkodjon a mértéktelen borivástól, hogy magaviseletével inkább példát mutasson a híveknek, minthogy megbotránkoztassa őket.⁷⁷ Az irat tartalma, valamint a fenti sorok, arra engednek következtetni, hogy részegeskedés és közbotránnyozás miatt, már többször megintették Szalay Sándort a „Kisbári-esetet” megelőzően is. Tehát maga az alkoholprobléma nem hozható teljesen összefüggésbe az Agg papok Intézetével, ugyanakkor az ott tapasztalt sérelmek felerősíthették a problémát. Fentebb már említettem, hogy az 1845. július 6-án tartott szentszéki ülésen ugyan született határozat arra vonatkoztatva, hogy hivatalos vizsgálat keretei között ellenőrizték a kisbári plébános házi viszonyait, ám ez a valóságban nem történt meg. Óvatosan következtethetünk arra, hogy ennek hátterében az állhatott, hogy Szalay Sándor egyházfegyelmi problémái miatt nem számított hiteles, szavahihető vádlónak a püspöki konzisztórium előtt.

Az Agg papok Intézetének két lakója, Kováts Ignác és Fittler Gábor 1850. július 30-án terjedelmes panaszlevet intézett a püspöki konzisztóriumhoz, amelyben részletekbe menően ismertették sorstársuk, Szalay Sándor viselt dolgait. A botránnyos esetekről napló-szerű feljegyzést is készítettek, amelyben rögzítettek egyrészt saját tapasztalatból, másrészt a hallomásból szerzett információkat.⁷⁸ A vádpontok között a részegeskedés mellett szerepelt a káromkodás, a tiltott szexualitás, valamint húsételek fogyasztása böjti időszakban. A vádlevél szerint Szalay Sándor az utcán, az elébe kerülő nőket megállította, ölelgette, csókolgatta, össze-vissza tapogatta őket. A két pap azt is állította, hogy előfordult olyan

⁷⁶ SCHEM 1851. 25. o.; FÉNYES 1836. 442. o.

⁷⁷ VFL I.1.44. 467/1844. Zichy Domonkos püspök levele Tóth József kisbári plébánoshoz. Ugyan ezen a lapon szerepel a püspök, Szalay Sándorhoz intézett sorai is. 1844. október 4. Veszprém.

⁷⁸ MNL VeML XV.2.a. 327/1. *Szent Ferencziek zárdájában 1849-ik év december 8-ik bezárólag kezdett szállásunkban felmerült eseményeknek t. Biró Albert és Szalay Sándor papurak irányában ni jegyzéke.*

eset, amikor ittas állapotban, kéjhölgyeknél töltötte az éjszakát, díj gyanánt papi öltönyét adta. „Az intézeti házban egy a szobákat mosó nővel nudus cum nuda lasciviebat”⁷⁹ találták. Ehhez az utóbbi jelenethez tartozott Kovács és Fittler epés megjegyzése: „midőn Bacchusnak és Vénusnak áldozatait képp bevégezte, szállására érkezik, jajj a folyósó falainak (...)”⁸⁰

A szexuális jellegű normaszegéseket, az esetek nagy hányadában egyáltalán nem, vagy csak nehezen lehetett bebizonyítani, inkább csak gyaníthatták, vagy hallhatták a dolgot a lokális közösségek tagjai. A hivatalos szentszéki eljárás során, a tanúvallomás útján szerzett információk valóságtartalma is kérdéses. Ugyanis előfordulhatott, hogy a tanú nem a teljes igazságot vallotta, még abban az esetben sem, amennyiben minden, a bizonyítási eljáráshoz szükséges kritériumnak megfelelt.⁸¹ Ebből a szempontból Szalay Sándor esetében ezen vádpont objektivitása megkérdőjelezhető. Korábbi kutatásaim során tapasztaltam, hogy amennyiben egy vádlevélben, több vádpont között felmerült a konkubinátus (ágyastartás) vádja is egy lelkipásztorral szemben, abban az esetben a püspöki szentszéki vizsgálatban jól látható, hogy ennek a vádpontnak a tisztázása hangsúlyos szerepet kapott.⁸²

⁷⁹ Meztelenül a meztelennel találtatott. Vö. MNL VeML XV.2.a. 327/2.

⁸⁰ Uo. XV.2.a. 327/2.

⁸¹ Gazdasszony-plébános viszonyra, háztartási cselédekre, illetve a nehezen bizonyíthatóságra lásd GYÖNGYÖSSY 2017b. 152. o.; 145–157. o. A tanúvallomások, mint nőtörténeti források. Lásd. BÁLINT 2019. 33. o. Ahhoz, hogy valaki tanú lehessen, fontos volt, hogy pontos ismeretei legyenek azzal az ügyvel kapcsolatosan, amelyről vallomást tett, és azt értelmesen közölje. Nem lehettek tanúk a gyermekkorú, az ideggyenge, a kétes erkölcsű, valamint a részeges személyek. A vakok és a süketek sem lehettek megfelelő tanúk. Vö. pl. CHERRIER 1843. 291–292. o.

⁸² Példák: Mujszer János tési plébános (1830–1849) ellen a faluközösség tagjai 1848. augusztus 11-én tettek panaszt a püspöki szentszéknél. A vádlevélben a részegeskedést, hanyagságot és gazdasszonyával folytatott titkos viszonyt emelték ki leginkább. Azonban a konzisztoriális iratanyag vizsgálata során feltűnt, hogy a valódi oka panaszuknak az volt, hogy a plébános a bodajki búcsú alkalmával nem engedte az egyik hívőt harangozni, mondván, hogy a harang túlságosan rossz állapotban van. A lelkipásztor feldúltan egy negatív megjegyzést tett a búcsúra. Az alesperes hivatalos vizsgálatában, az ágyasság vádjának felderítésére fektette a legnagyobb hangsúlyt. Vö. FOGL 2019. 269–270. o.; Vidra Ferenc ollári plébános (1842–1866) és Virth Mihály buzsáki plébános, kanizsai alesperes között egy szóváltás előzte meg utóbbi vádlevelét, amelyben a legsúlyosabb vád az volt Vidra Ferenc ellen, hogy teherbe ejtette gazdasszonyát és Virth Mihály álláspontját a rádi plébános által kibocsájtott bizonyítvánnyal kívánta alá támasztani. A vizsgálat során kiderült, hogy ez nem volt igaz. A szentszéki bíróság nem mozdította el a plébánost, csak kötelezték rá, hogy bocsájtja el gazdasszonyát. Amennyiben a gyanú felmerült, akkor a konzisztórium a nő elbocsájtására kötelezte a plébánost. Vö. FOGL 2017. 124–129. o.

A panaszlevélben érdekes felvetések olvashatóak, több oldalon keresztül a bevádolt egyházi személy jellemével kapcsolatban. „*Gallenus szerint Szalay Úr fekete epés nedv alkatú, szüntelen mogorva, homlokredőiben bú sötétlik, nyughatatlan, hasonló az elfojtott lánghoz, mely rést keres kitörésre, a legparányibb eseményeknek rendkívüli fontosságot ad, szüntelenül a leküzdendő nehézségekkel bibelődik, föltéteiben daczos a túlságig (...). Ha minden célzt ér, nem a siker, hanem ellenei bukása boldogítja (...) kevélység, fennhéjázás, kérkedés, a fölfuvalkodás (...)*”⁸³ Ha ezeket a sorokat összevetjük Szalay Sándor leveleivel, gondolok itt elsősorban a kisbári plébános, illetve a gazdasszonya elleni indulatos kifakadásaira, vagy egykori plébánosairól írt negatív megjegyzéseire, akkor észrevehető, hogy a panaszlevél ugyan túlságosan egyoldalú, ám úgy vélem, a két pap mégsem rugaszkodott el teljes mértékben a valóságtól. „*Ő ragyogni, böcsültetni akar minden áron (...) neki mind-egy akár herostatusként elhamvasztani Diána templomát, akár emberbarátkint fényleni a nép szívében, avagy Isten ostarának mondatni; megvetéssel, gúnnnyal pillant minde-
nekre (...)*”⁸⁴

Fentebb már utaltam rá, hogy amikor Szalay Sándor saját erényeit méltatta, megjegyezte, hogy az egyházmegye területén, mindenütt, ahol káplánként szolgált, tisztelet és szeretet vette körül, tekintélyt szerzett magának. A dolog érdekessége az, hogy korábbi levelében (1845. július 5), amikor még csak negyed éve tartózkodott Veszprémben és a kisbári plébános elleni hivatalos vizsgálatot szorgalmazta; tett egy olyan megjegyzést, hogy Tóth József ellene nem tud tanúkat kiállítani, hiába kérne a hívő közösség tagjaitól bizonyítványt, mert ő alig ismer néhányat a falu lakosságából.⁸⁵ A Kováts Ignác és Fittler Gábor által írt panaszlevélben felsorolt, Szalay Sándor vélt vagy valós negatív tulajdonságai, tulajdonképpen megegyeznek azon jelzőkkel, amelyekkel azokat a nemesi származású személyeket illették, akik anyagi helyzetüket tekintve elszegényedtek, vagy birtok nélkül, csupán nemesi levéllel rendelkeztek, de viselkedésükben, mentalitásukban kifejeződött a nemesi öntudat.⁸⁶ Tehát Kováts Ignác és Fittler Gábor nézőpontjából Szalay Sándor mentalitásában érződött a nemesi attitűd. A kevélységgel, gunyorossággal kapcsolatban megjegyezte a két pap, hogy

⁸³ További vélt jellemvonásai Szalaynak röviden, felsorolás szintjén: balra magyaráz mindent; ócsárolja, kisebbiti, az erényt; botlásait virtussá emeli; az előljárótságot sem tiszteli, ellenük méltatlanul kikel stb. Vö. MNL VeML XV.2.a. 327/2.

⁸⁴ Uo. 327/2.

⁸⁵ Szalay Sándor arra utaló állítása, hogy őt mindenhol tisztelték. Vö. VFL I.1.44. 498/1850. *Rekursus Alexandri Szalay presbyteri Dioecesani pro facultate discendendi e domo Deficientiae*, 1850. augusztus 4. Veszprém.; Alig ismert valakit Kisbárról: „(...) Az egyházi szolgálón kívül négyet sem ismerek jól!” - fogalmazott Szalay Sándor.

⁸⁶ KÓSA 2001. 46–59. o. (Öntudat és magatartás című fejezet); A nemesi magatartásról lásd pl: KÓSA 1984. 328–335. o.; Uő 1996: 405–426. o.

„pedig a füstös armálist gyülevízen csak egy szilvafa birtok sem jogosítja (...)”.⁸⁷ Ezt nem jelenteném ki egyértelműen, többek között azért sem, mert a két pap vádlevele tartalmát tekintve szubjektív, írásuk közvetlen célja az volt, hogy a püspöki Szentszék elítélje a papot, illetve, hogy az Agg papok Intézetében a béke helyre álljon. Emellett a panaszlevél narratívájában megmutatkozott a három egyházi személy között feszülő ellentét. Szalay Sándor alakját kizárólag negatív aspektusból mutatták be. Szalay egyetlen levelében sem dicsekedett származásával, kivétel a kisbári plébános ellen beadott vádlevelében hivatkozott nemesi származására, de akkor sem kérkedett vele. Mivel a bevádolt fél részéről ezidáig nem találtam olyan írást, amely teljes mértékben alátámasztaná a két pap vélekedését, ezért Szalay Sándor „nemesi mentalitását” nem állítom tényként. Azonban az bizonyos, hogy a vádlevelben felvázolt tulajdonságok egyértelműen nemesi mentalitásra asszociálnak, sőt az állítások egy része is alátámasztható Szalay Sándor leveleiben foglaltakkal. „Egyebek szerencséjében tulajdon szerencsétlenségét, mások haladásában önhátramaradását látván, kegyetlen ostorozza önmagát, ostorozza az embert, kivált laktársait, szívében elhalván a szeretet szikrája (...) az irigy szomszédja zsiradékán hizik.”⁸⁸ Ezek a sorok egyre inkább alátámasztják azon fentebbi felvetéseimet, hogy Szalay Sándor hibáit vagy a körülményeknek (rossz élelmzés, nyelvi hiányosságok), vagy konkrét személyek alakoskodásának tudta be, tehát a „bűnbakkeresés” jellemző volt rá, ami a felelősség másokra történő áthárításában nyilvánult meg, amellyel a pap saját hivatásában megmutatkozó kudarcélményeit, sikertelenségét igyekezett magyarázni. Az életpálya vizsgálata során a pap leveleiből jól kivehető – mivel karrierjében nem történt előrelépés –, hogy egyre inkább fásulttá vált, aminek lehetett közvetlen következménye az alkoholprobléma, valamint az ehhez társított normaszegések (verekedés, tiltott szexualitás, káromkodás), még abban az esetben is, amint láttuk, hogy a részegeskedés nem a kisbári eset közvetlen hatásából fakadt.⁸⁹ Azonban megállapítható, hogy sokkal inkább jellemhibái okozták Szalay Sándor esetében a karrierben bekövetkezett deformitást.

Kovács Ignác és Fittler Gábor írásukban társadalomtörténeti problémára is reflektáltak, nevezetesen a katolikus egyház a XIX. század folyamán egyre gyengülő társadalmi pozíciójára, illetve az elvilágiasodás jelenségére.⁹⁰ „Nem szaggat-

⁸⁷ MNL VeML XV.2.a. 327/2.

⁸⁸ Uo. 327/2.

⁸⁹ Tüskeváron teljesített Szalay 1838-ban kápláni szolgálatot, mielőtt először került a deficienciába. Ekkor 37 éves volt, és már 10. éve káplán. Vö. PFEIFFER 1987. 965. o.

⁹⁰ A társadalom laicizálódási folyamatának fokozódása már a XVIII. század végétől érzékelhető. Ebben nagy szerepe volt a felvilágosodás észre építő eszmerendszerének, valamint a felvilágosult abszolutizmusnak, amely II. József (1780–1790) uralkodását jel-

juk fel a Clerus betsületén azok által ejtett sebeket, melyektől a szerény keblek egyre vérzenek; – készek fátyolt vetni Szalay Urnak azon rémkiszökéseire is, mellyekkel hat évek óta ittléte alatt Weszprém város házainak, utcáinak, lakosinak érdekét megdulva számtalanok kebléből az erény, tekéntély és tisztelet vonásait elragadta, sőt több hívők bensőjéből a hitnek még pislogó mécsét is kioltogatta (...)”⁹¹ Egy-egy pap normaszegő magatartása miatt a hívők nem váltottak felekezetet, az elvilágiasodás, vallási közömbösség abban a formában is megnyilvánulhatott, hogy az egyén ugyan személyében vallásos maradt, de a templomot ritkán látogatta. A vádlevél írói nem csak a klérus becsületének megsértését említették, hanem az Agg papok Intézetének negatív megítélését is. Itt meg kell jegyezni, hogy egyházfegyelmi problémák miatt az intézmény falai között élő papok a rossz élelmezés, a nélkülözés, a cselédség személyükkel szemben támasztott negatív magatartása és más egyéb atrocitások miatt is arra törekedtek, hogy bűneiket jóvátegyék és minél hamarabb újra alkalmazást nyerjenek a lelkipásztori szolgálatban. Ami nem ment egykönnyen. A konzisztoriális iratanyag vizsgálata során megfigyelhető, hogy azon egyházi személyek, akiknek egyházi pályájában egy-egy fegyelmi vétség (részegeskedés, fizikai erőszak, közbotrány okozás, stb.) visszatérő formában jelent meg és ennek következményeként került az Agg papok Házába, nehezen tudott onnan visszatérni. Egyáltalán nem, vagy csak nehezen tudtak visszaintegrálódni az egyházi hierarchiába, amennyiben sikerült, akkor is csak évekkal később, de akkor sem javadalmas plébánosként, hanem legfeljebb adminisztrátorként, kiegészítő jelleggel.⁹²

---

lemezte. A XIX. század folyamán az udvar legfontosabb társadalmi szövetségese a katolikus egyház volt. Az egyház társadalmi visszaszorulásának okai egyrészt a jozefinista egyházpolitikában, de sokkal inkább az általános modernizációban keresendő. A XIX. század első felében felerősödött liberalizmus és annak képviselői folyamatosan törekedtek az egyházi kiváltságok fölszámolására és a felekezeti egyenlőség és viszonyosság elveinek megvalósítására, amelyek jó részét az utolsó rendi országgyűlésen (1847–1848) szentesített törvények biztosították. Magyarország népének vallásos világnézetét évszázadok távlatában a történelmi egyházak határozták meg. Az az időszak, amikor a nép tömegesen kezdett eltávolodni az egyháztól és a vallástól, a XIX. század közepére, második felére volt jellemző leginkább (1850–1870). Ez a jelenség a protestánsoknál erősebben mutatkozott meg ebben az időszakban, mint a katolikusoknál. Amit Kovács Ignác és Fittler Gábor leírt, az példa a folyamat kezdeti szakaszára, egyfajta megnyilvánulási formája volt a jelenségnek. Vö. KÓSA 1983. 211. o. A teljes tanulmány a témakörrel szól: 211–236. o. ; Uó 2001. 216. o.; FAZEKAS 2008. 3. o.

⁹¹ Uo. 327/2.

⁹² FOGL 2015. 16–19. A plébánosi adminisztrátor, vagy más néven lelkész helyettes, olyan felszentelt pap, akit a megyés püspök ideiglenesen nevezett ki az egyházközösség vezetésére, annak érdekében, hogy segítse a törvényesen, vagy egészségügyi szempontból akadályoztatott plébánost lelkipásztori teendői elvégzésében. A kinevezett plébánost,

A dokumentum alábbi sorai jól érzékeltetik Kováts Ignác és Fittler Gábor azon aggodalmát, hogy a folytatólagos botrányok miatt a város lakossága nem csak Szalay Sándort, hanem vele együtt az egész katolikus egyházat, a papságot, valamint a Nyugintézetet is „szájukra veszik” és kritikával illetik. *„Valóságos Pandora szelencéje, melyből minden gondolható rossz az egyházra, klérusra, népre, kivált a Nyugintézetre röpi, melyből általa minden csend, s rend száműzve (...) egy ilyen egyén miatt szenved az egész testület, és a malasztteljes intézet, büntanyává, valóságos pokollá válik.”*⁹³ Szalay Sándor kihágásai miatt városszerte valóságos „parabolává vált”. Olyan is előfordult, hogy a városban halálhírét terjesztették. Sokat tartózkodott világi személyek társaságában, többek között a nyugintézet inasfűtőjét és annak feleségét (aki egyben az intézmény mosónője volt) említette a két pap a leggyakrabban mind a vádlevélben, mind az ehhez tartozó, naplószerű feljegyzéseket tartalmazó iratban. A megáradt Séd patakban 1850 februárjában holttestet találtak. Szalay Sándor éppen az említett házaspárnál tartózkodott, amikor az a hír terjedt a városban, hogy az az ő holtteste volt.⁹⁴

Amennyiben egy pap fegyelmi vétségei, botrányai miatt egy adott hívő közösségen belül „hírhedt” vált, abban az esetben a lakosság nagy része nem csak arra a papra vonatkoztatva fogalmazhatott meg negatív kritikát, hanem általánosságban az egész katolikus papságra is, mint ahogy fentebb is írtam. Erre a felvetésre jó példával szolgál a „*bűnlajstrom*” egyik márciusi bejegyzése. Szalay Sándor 1850. március 25-én, a „*piartzrúl*” jött egy köszörüssel, akit ebédre invitált, és egymást támogatva, tántorogva tartottak az Agg papok Intézete felé. Ezt a jelenetet látta egy ácslegény, aki megjegyezte: *„no ez is egy részeges pap!”*⁹⁵ A kisgyermek kinevették, állítólag előfordult olyan eset is, amikor kővel dobálták. A nagyobb diákok inkább szégyenteljesnek tartották, szörnyülködtek rajta.⁹⁶

---

addig ameddig javadalmába nem volt beiktatva, szintén az „adminisztrátor” kifejezéssel illették. A lelkész helyettes hatásköre kiterjedt a hívő közösség lelki gondozására, az igehirdetésre, a szentségek kiszolgáltatására, a népnevelésre, hitoktatásra tehát tulajdonképpen plébánosi feladatokat látott el. Ellátását a plébániai javadalomból nyerte. Mivel a hivatalát ideiglenesen viselte, ezért az egyházmegyei hatóság bármikor elmozdíthatta az adminisztrátort. A lelkészhelyettes gyakran idővel elnyerte a plébániai javadalmat (miután a zsinati vizsgát sikeresen abszolválta) és hivatalosan is beiktatták. Vö. UDVARDY 1846. 191.; CHERRIER 1843. 299; KAZALY 1882. 248–249.

⁹³ Uo. 327/2.

⁹⁴ MNL VeML XV.2.a. 327/1. *Szent Ferencziek zárdájában 1849-ik év december 8-ik bezárólag kezdett szállásunkban felmerült eseményeknek t. Biró Albert és Szalay Sándor papurak irányában nyújtott jegyzéke.*

⁹⁵ Uo. 327/1.

⁹⁶ Mind a vádlevélben, mind a hozzá kapcsolt dokumentumban szerepel. Vö. MNL VeML XV.2.a. 327/1–2. o.

Kováts Ignác és Fittler Gábor vádleveléből nem lett hivatalos szentszéki eljárás. Ennek az volt az oka, hogy testvérei magukhoz vették Szalay Sándort és a továbbiakban néhány évig ők gondoskodtak róla. Szalay Lázár 1850. szeptember 1-jén kelt levelében arra hivatkozott, hogy testvérenek jót tenne a környezetváltozás és a család gondoskodó szeretete. *„Addig is még talán egészségét az itteni szelidebb éghajlat, és sík vidéken ápoló testvéri körünkben visszanyerhetné, ha én őt jutányos fizetségért gondviselésem alá veendém (...) ismervén testvéremnek gyenge oldalát egyszersmind biztosítom méltóságodat, hogy ezen tekintetben is néki őrangyala leendek (...) ki többnyire a gondviselési megjutalmazást Méltóságodnak magas tetszésére hagyván.”*⁹⁷

Szalay Sándor is fontosnak tartotta a környezetváltozást, mert véleménye szerint a veszprémi levegő és a város domborzati adottságai nem kedveztek gyógyulásának. *„(...) mert nem csak az orvosok állítása, hanem én hosszabb tapasztalásom is az: hogy ezen veszprémi erős levegő, hegyes s völgyes bércek elgyengült idegeimre kártékonyan hatnak s minden orvoslás sikertelen.”*⁹⁸ Az a lehetőség, hogy esetleg Szalay Simonyiba költözhessen a családjához, már korábban is felmerült. Zichy Domonkos akkori főpásztor engedélyt is adott erre, azonban mindenféle egyházi támogatás nélkül. Ranolder János püspök viszont megadta az anyagi támogatást, az Agg papok Intézetének pénztárából finanszírozott évi 300 váltóforint összegben állapította meg az ápolási díjat, amelyet az egyházmegye negyedévenként folyósított Szalay Lázárnak.⁹⁹ Mindent összevetve Kováts Ignác és Fittler Gábor elérték céljukat abban a tekintetben, hogy Szalay Sándor elhagyta az Agg papok Intézetét és Veszprémet, viszont a pap konzisztórium előtti felelősségre vonását nem tudták kivitelezni. Arra nincsenek adataink, hogy mi történt Szalay Sándorral Simonyiban, de az bizonyos, hogy csak néhány évet tartózkodott a településen. Életének utolsó időszakát a búcsúszentlászlói ferences kolostorban töltötte. Ott halt meg 1855. május 15-én. Testét a ferencesek kriptájában helyezték örök nyugalomra.¹⁰⁰

⁹⁷ VFL I.1.44. 254/1850. Szalay Lázár simonyi ügyvéd levele Ranolder János megyéspüspökhöz. 1850. szeptember 1.

⁹⁸ VFL I.1.44. 498/1850. *Recursus Alexandri Szalay presbyteri Dioecisani pro facultate discendi e domo Deficientiae*, 1850. augusztus 4. Veszprém.

⁹⁹ VFL I.1.44. 254/1850b. Ranolder János válaszelevele Szalay Lázárnak. 1850. szeptember 14.

¹⁰⁰ VFL I.1.44. 362, 367/1855. A halálhír bejelentése; a temetéssel kapcsolatos információ.

Összegzés

Szalay Sándor alakja atipikus karakternek számít a fegyelmi problémákkal küzdő egyházi személyek között. Egyházfegyelmi problémái (részeskedés, testi erőszak, káromkodás, tiltott szexualitás) valamennyi állomáshelyén megmutatkoztak. Pályája során volt olyan időszak, (mint pl. a márkói plébánián), amikor tartózkodott ugyan az alkohol fogyasztástól, de utána saját bevallása szerint a plébánián történt kudarcélmények hatására visszaesett. Levelei, valamint a hozzá kapcsolható dokumentumok tartalmuk, valamint narratívájuk szempontjából lehetővé teszik az alapos elemzést. A pap erényei között tartotta számon szónoki képességét és írói tehetségét. Az utóbbit bizonyítják versei, prédikációi. Levelei rendkívül összeszedettek, tartalmasak és jól felépítettek, ez is bizonyíték lehet talentumára. Ami szembetűnő és a pap valamennyi levelében megmutatkozott, az az egyházi pályán káplánként eltöltött 17 év szolgálata, illetve életkorára való utalás. A papi pályára valószínűleg az egzisztenciális biztonság motiválhatta. Kováts Ignác és Fittler Gábor panaszelevelében foglaltak alapján óvatosan következtethetünk a nemesi attitűdre, azonban ez csak feltételezés. Leveleiben visszatérő elem volt a felelősség másokra történő hátrítása, valamint megjelent a „bűnbak keresés” is olyan formában, hogy az egyházi hierarchiában való előmenetelének akadályát, mások alakoskodásában feltételezte. Érzékelhető a dokumentumokból a püspöki pártfogás vélt vagy valós hiánya is. A papi pályában bekövetkezett deformitás, bár részben visszavezethető tőle független okokra is (több mint tíz évnyi kápláni szolgálat, a plébánosok hivatalviselési ideje kitolódott, több pap volt, mint amennyi plébánia stb.), de összességében, a kutatás jelenlegi állása alapján úgy tűnik, hogy a stagnáló helyzete elsősorban jellemhibáinak volt köszönhető.

FORRÁSOK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

VFL: Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

I.1.44 Püspöki Levéltár, Acta Dioecesana (1845–1850)

I.1.2. Püspöki Levéltár, Circulares (püspöki körlevelek)

I.1.10 Püspöki Levéltár, Acta Personalia.

MNL VeML Magyar Nemzeti Levéltár, Veszprém Vármegyei Levéltár

A Veszprémi Bakonyi Múzeum történelmi iratgyűjteménye (16–19. század).

- XV.2.a. A veszprémi püspökség és káptalan birtokpereinek gyűjteménye (1752–1822). Liber Sacrarum Ordinationum Ab Anno 1806–1845. (Papszentelés)
SHEM (1827, 1829, 1831, 1833, 1845, 1851, 1975.) = Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Weszprimiensis.
MKL (1996) = Magyar Katolikus Lexikon, VICZIÁN János (főszerk.), II. köt. Bp.

IRODALOM

- BÁLINT Petra (2019): A nők történeti kutatása. A büntetőpercek, mint nőtörténeti források. In: FRAUHAMMER Krisztina – PAJOR Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek. Női Folklórszövegek*, Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 33–48.
- BÁRTH Dániel (2019): Papok a 18. századi lokális közösségekben: attitűd, mentalitás, világgép. In: FORGÓ A. – GÓZSY Z. (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Pécs. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11.), 197–210.
- BÁRTH Dániel (2013): *Alsópapság és népi kultúra. (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek)*. In: BÁRTH Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 9–42.
- BEDNÁRIK János (2020): Falusi plébános a polgári korban. Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében a Buda környéki falvakban. Magyar Néprajzi Társaság–MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport. Bp. *Néprajzi Értekezések* 9, *Folcloristica historica* 2.
- BEDNÁRIK János (2018): *Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében. Történeti etnográfiai vizsgálat Buda környéki települések példáján*. Doktori Értekezés (PhD). ELTE–BTK. (Kézirat).
- CHERRIER Miklós (1843): *Egyházi jog. Az egyházi különjog*. 1. kötet., Nagyszombat.
- FAZEKAS Csaba (2008): *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–magyar Monarchiában*. ME–BTK, Politikatudományi Intézet, Miskolc. Műhelytanulmányok 4. 1–34. o.
- FÉNYES Elek (1836): *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I. kötet, Trattner–Károlyi nyomtatása, Pest.
- FOGL Krisztián Sándor (2022): Adalékok Gyömörey Lajos csabrendeki adminisztrátor szentszéki ügyéhez. In: PÁTKAI Ádám Sándor (szerk.): *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei*. 30., Veszprém, 17–29. o.
- FOGL Krisztián Sándor (2022b.): Fegyelmi ügyek az egodokumentumok fényében, a veszprémi egyházmegye példáján. In: BANK Barbara – BEREK Patrícia – DOMJÁN Dániel – J. ÚJVÁRI Zsuzsanna (szerk.): *„Múlt nélkül nincs jövő”*. Doktorandusz-konferenciák 2019–2020., Történettudományi Doktori Iskola. Szent István Társulat, Budapest. 167–192. o.
- FOGL Krisztián Sándor (2021): Nemesovits János csicsói plébános életpályája, pasztorális és hivatali kapcsolatai szentszéki peranyagok tükrében (1845–1847), In: BÁRTH Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben*. Történetek találkozása, Budapest, 495–514. o.

- FOGL Krisztián Sándor (2019): A plébános és az egyházközség kapcsolata a veszprémi egyházmegyében 1847 és 1849 között az egyházkormányzati iratok tükrében. In: S. PERÉMI Ágota (szerk.): *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei* 29. 259–274. o.
- FOGL Krisztián Sándor (2017): Társadalmi konfliktushelyzetek a veszprémi egyházmegyében 1847 és 1849 között, (A plébános és a káplán viszonya, esettanulmányok.) In: PILIPKÓ Erzsébet–FOGL Krisztián Sándor (szerk.): *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében* 10., Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 113–133. o.
- FOGL Krisztián Sándor (2015): A veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyei, konfliktusai 1847–1849 között. Esztanulmányok. *Egyháztörténeti Szemle*, 4. 3–19. o.
- FORGÓ András – GÓZSY Zoltán (2018): *A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz. Kihívások, válaszok*, PONTES, A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve I., Pécs, 115–132. o.
- GÉFIN Gyula (1935) (szerk.): *A szombathelyi egyházmegye története III. (1777–1935)*. Történeti Névtár. Szombathely.
- GÓZSY Zoltán (2021): A katolikus alsópapság a 19. század első felében, In: CSIBI Norbert – FORGÓ András – GÓZSY Zoltán (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Meta könyvek, Pécs, 149–197. o.
- GYÖNGYÖSSY Orsolya (2014): *Plébánia és társadalom, A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48., Szeged.
- GYÖNGYÖSSY Orsolya (2017): Adatok a római katolikus plébánosok erkölcsfegyelmi gyakorlatának vizsgálatához a 19–20. században. In: KOVÁCS Janka – KÖKÉNYESSY Zsófia – LÁSZLÓFI Viola (szerk.): *A normán innen és túl. Tanulmányok a Történeti Kollégium konferenciájának előadásaiból*. Történeti Kollégium, 215–226. o.
- GYÖNGYÖSSY Orsolya (2017b.): Csongrádi papok cselédjeinek társadalomnéprajzi vizsgálata. In: FODOR Péter – GYÖNGYÖSSY Orsolya (szerk.): *Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszönésére*. Csongrádi Információ Központ, Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád. 145–157. o.
- KAZALY Imre (1885): Kölcsönös viszony a plébános és a káplán közt. In: ZÁDORI János (szerk.): *Magyar Sion*. (Új Magyar Sion). 16. évfolyam. I. Értekezések. 4–19.; 81–99. o.
- KAZALY Imre (1882): *A katolikus egyházjogtan kézi könyve, különös tekintettel Magyarországi jogi viszonyaira* 1. Vác.
- KESZEG Vilmos (2008): *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. KJNT – BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. 225–248. o.
- KOROMPAY György (1956): *Veszprém. Városképek – műemlékek*. Bp.
- KÓSA László (2001): *„Hét szilvafa árnyékában”*. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Osiris Kiadó. Bp.
- KÓSA László (1983): *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén*. Népi Kultúra – Népi Társadalom, Ethno-Lore, Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. Budapest. 211–237. o.
- PATAKI Ferenc (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Kiadó. Budapest.

- PÓK Attila (1994): Bűnbakok nyomában, Önvizsgálat és felelősségkeresés Közép és Kelet-Európában az első világháború után. *Debreceni Szemle*, 2. évf., 1–4. sz. 360–383. o.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. Görres Gesellschaft, München.
- SÁRKÖZY Lajos (1915): *A katolikus papság fegyelmének története Magyarországon*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- SZEREDY József (1874): *Egyházbjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona Tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra I–II.*, [Ramazetter K.], Pécs.
- SZINNYEI József (1891): *Magyar írók élete és munkái*. 4. kötet., Budapest.
- SZULY Rita (2021): *Katolikus alsópapság a győri egyházmegye vasvári főesperességében a 18. században*. Doktori Értekezés (PhD), Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs. (Kézirat).
- UDVARDY Ignác (1846): *Római Ker. Katholica*. Egyházi Jogtan, Második javított s bővített kiadás, Nyomtatott Veszprémben.
- VECSEY Lajos (1943): *A kőszegi róm. kat. Kelcz–Adelffy Árvaház története 1741–1941*. Szombathely. A szombathelyi egyházmegye múltjából I..

1. sz. függelék

Plébánia alapítás a veszprémi egyházmegyében 1800 és 1857 között.

Plébánia	Espereskerület	Alapítás éve
Enying	Palotai	1841
Fokszabadi	Palotai	1814
Lajoskomárom	Palotai	1846
Szentkirályszabadja	Palotai	1813
Bük	Keszthelyi	1816
Tekenye	Keszthelyi	1843
Galambok	Kiskomáromi	1802
Ádánd	Karádi	1853
Ságvár	Karádi	1806
Toponár	Kaposvári	1818
Mosdós	Kaposvári	1835
Salamon	Pápai	1807
Lovászipatona	Szombathelyi	1805
Románd	Szombathelyi	1816
Mesztegnye (Újjáalapítva)	Segesdi	1806
Németújfalú	Csökölyi	1802

KÖZLEMÉNYEK

Váth János (1887–1962) hagyatéka a Laczkó Dezső Múzeum Irodalmi Gyűjteményében

PILIPKÓ ERZSÉBET

*„Hazánk igaz függetlensége közel úton van.
Sietek az örömhírt közölni.”*

(Dr. Óvári Ferenc levele Váth Jánoshoz.
1918. október 31.)

*Váth János portréja.
É. n. LDM I. Gy.
(Dokumentumok)
Ltsz.: 2022. I. 43.¹*

A Magyar Provánsz Misztráljának,² a Balaton bel-
letristájának³ vagy a Pannon-tenger mesemondójá-
nak⁴ is nevezték az 1887-ben Balatonkenesén Horváth
János néven született, de Váth János néven ismertté
vált balatonalmádi író. Életrajzát megtaláljuk iroda-
lomtörténeti lexikonokban,⁵ írói és irodalomszerve-
zői munkásságáról több visszaemlékezésben, és más

¹ Képek és illusztrációk a LDM Irodalomtörténeti Gyűjteményéből származnak.

² Mécs László nevezte így. *A Balaton megözevgyült* című költeményt a következőképpen dedikálta: „*A magyar Provánsz Misztráljának, a Balaton nagy szerelmesének, baráti emlékül, szeretettel*”. Később ez a megnevezés vésetett Váth János sírkövére is. Ld. az erről készült fotót ÁCS 1995. 625. o.

³ TÁBORI Kornél: Nevezetes balatoniak: Váth János. In *Baltoni Kurir*. 1941. dec. 18. 2. o. Lásd. LDM, I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. I. 100.

⁴ „... ő az almádi Öreghegy remete-poétája, a Pannon-tenger ábrándos, élesszemű, lélekelbátó mesélője”, „... ott élt az Öreghegy aljában, az iskola csendes Tuszkulumában békés, a nagy fürdőváros vásári zajától félrehúzódtott, zavartalan életét” – írta róla Orosz István *A pannon tenger mesemondója* c. írásában. OROSZ 1936. 15. o.

⁵ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vath-janos-horvath-785B8/>; <http://lexikon.katolikus.hu/H/Horv%C3%A1th.html>; <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16579.htm> (Le-
töltés ideje: 2022. 05. 11.)

írásokban is olvashatunk.⁶ Hagyatékát unokája, a jeles helytörténész, Pacsuné Fodor Sára rendezte, s nagyapja kívánsága szerint a relikviákat olyan intézménynél szerette volna elhelyezni, ahol méltóan megőrzik, és kutatását lehetővé teszik. Végül a Petőfi Irodalmi Múzeum javaslatára 1979-ben a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Irodalmi Gyűjteményében helyezte el. A gazdag anyagból elsőként a tapolcai Iskolatörténeti Múzeumban rendeztek enteriőr jellegű kiállítást, ahol az író személyes tárgyait: íróasztalát, írógépét, karosszékét, könyvszekrényét is bemutatták.⁷ Jelenleg a Balatonalmádi Pannónia Könyvtárban tekinthető meg az egykori dolgozószobája.⁸

Gyermekkora, ifjúsága, tanulmányai

Váth János szegény, szántóvető család nyolcadik gyermekeként látta meg a napvilágot – írja róla unokája, Fodor Sára „Nagyapám Váth János” c. kéziratos visszaemlékezésében.⁹ Az író 1912-ben megjelent „Arabeszkek” c. kötetében életéről, szüleiről mond el olyan vallomásokot, amelyeket életképeiből többszörösen ellenőrizhetünk. „Apám. A porban született. Halálos szerelmese a földnek. Vesztett nemesek ivadéka, de a munkát tartja legnemesbnek. Büszke magauraságában éli parasztos, földtúró életét, de urat nevelt fiából, hogy ne sírja földi létét. Száz könyörgésre, száz imádságra hajolt el csak a régi módtól: apját fia a barázdán kövesse. Úgy nem jut neki a szolgasorból”¹⁰ – írta apjáról. Édesanyjára így emlékszik vissza: „Anyám gyöngé, törődött asszony volt, csak az imádság tartotta benne a lelket, meg az erős olthatatlan láng, fia mennél nagyobb úr legyen. Sok gyereket szült, sokat gyászolt. Mind örömmel hordá szíve alatt. Engem, az utolsót bánva mondja szégyelte igen, hogy megfogant. Mert sokadik a vézna álomgyerek voltam, átlátszott vérem a fekete bőrön. (Vérszegény, elnyútt testből keltem.) Csak bogár nagy szeme tündöklött.”¹¹

⁶ BÁRDOSI NÉMETH 1981. 107–112. o.; FÓNAY 1982. 23–28. o.; TÖLGYESI 1987.; ÁCS 1995. 605–627. o.

⁷ ÁCS 1995. 624. o.

⁸ <https://likebalaton.hu/telepules/balatonalmadi-kaptalanfured-vorosbereny/hireink/almadi-tortenetek-1-vath-janos-a-balaton-mesemondója-171355/> (Letöltés ideje: 2022. 05. 21)

⁹ PACSUNÉ FODOR Sára: Nagyapám Váth János. Gépelt kézirat. LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz. 88.1.1.

¹⁰ VÁTH János: Arabeszkek. 1912. 4. o.

¹¹ Uo. 5. o.

Az „*Árva Kenese*” c. éregényéből sokat tudunk meg az író önfelelt gyerekkoráról.¹² Egyik gyermekkori hősködését is leírja, amikor a pajtásainak be akarta mutatni az úszástudományát és majdnem rajtavesztett.¹³ Már-már fuldokolt, de a barátai tréfának vették a segélykiáltásait. A gyermekek hahotázása elhalt azonban, amikor egy fehér hajú pap kiemelte a vízből. „*Fölvetődő szemeimmel aludni készülő öntudatommal láttam – írja Váth –, hogy jóságos kék szeme villámot szórt rájuk. Kiöntötte belőlem a vizet s hamar életre ébredtem, mert csak az ijedelmem volt nagyobb a bajnál. Mikor kézcsók kíséretében megköszöntem életem megmentését, jóságosan tündökölt a kék szeme és a szokványos ministránsának ennyit mondott: »Kis Váth, ha uszni nem tudsz, ne menj a mély vízre!«*”¹⁴ A „fehér hajú pap” Jánosi Gusztáv, a püspök volt, aki megmentette a fuldokló kis Váth életét. A püspök halála után, az író az 1912-ben megjelent *Arabeszk* c. könyvét az ő emlékének ajánlotta.¹⁵

Váth az iskoláit Kenesén kezdte, de a hatodik elemiből átment a veszprémi piarista gimnáziumba.¹⁶ Diákéveinek emlékeit fellelhetjük a *Halászfű* c. kisregényében. A tehetséges fiatalember ösztöndíjjal az egri, később a csurgói tanítóképzőbe került. Csurgói képzős korában lelkesen vett részt az önképzőkori életben. Itt nyerte el első pályadíját Eötvös Károly életrajzával, amely 20 aranyat jelentett. Nagy pénz volt ez akkor! A *Pályám emlékezete* c. írásában így vall erről az időről: „... mai szemmel mérlegelve is el kell ismerni, hogy ezek az aranyak szellemi kincsekre változó elhatározó erővel hatottak egész írói felfogásom kialakulására.”¹⁷

Tanítói oklevelet Csurgón szerzett 1908-ban.

Pályájának főbb állomásai

Egy évig a balatonvilágosi pusztai iskolában tanított. Váth így ír az itt eltöltött időről: „*Az első iskolaévem is a Balaton mellé sodor, Világospusztára. Meditáló természetemnek igen illett ez a magamra-árvulás. Szabad időm minden pillanatát is vízparton töltöttem. Itt labdáztam tanítványaimmal, sétáltam az uradalomőrző szentbernáthegyi kutyák társaságában, jégpáncélos hátán hetekig korcsolyáztam. Ez az önfelelt év se múlt*

¹² A regény kézírata megtalálható a Veszprémi Megyei Könyvtár gyűjteményében. EKMK Helyismereti Gyűjtemény. MS 299.

¹³ Dömötör Sándor: *Jánosi Gusztáv és Kenese*. 1940. LDM I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 93.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ajánlom boldogult Jánosi Gusztáv jeles műfordító, irodalmi buzdítóm emlékének hálás földije Váth J. Melléklet a *Veszprémi Hírlap* 1912-ik évi karácsonyi számához.

¹⁶ <https://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=V%C3%81TH%20J%C3%A1nos> (Letöltés ideje: 2022. 06. 03.)

¹⁷ PACSUNÉ FODOR. I. m. 2. o.

Váth János a feleségével.
 É. n. LDM I. Gy. (Dokumentumok)
 Ltsz.: 2022. 1. 53.

el lelki élmények, sőt bizonyos öntudatlan előkészülés nélkül. A szegény béres nép antiszociális sorsa, nyelvezete és foglalkozási köre mélyen belém vésődtek. Itt lettem szociális íróvá. A szenvedők szószólójává... Itt gyűjtöttem a Magyar Nyelvőr számára egész könyvre való tájszót, gazdasági kifejezést. A népnyelv gazdagította írásaimat.”¹⁸ Majd Láziba került, később Vörs volt újabb tanítói állomáshelye. Ez utóbbi kis halászfaluban ismerkedett meg a Kisbalaton szépségével, egyedülálló kincseivel, a halász-pákász élet ezer titkával. Ez a világ ihlette a „Nádi farkas”, valamint a „Lápvilágban” című pályadíjjal kitüntetett regényeinek megírására.

1910 őszétől Vindornyalak község kántortanítója lett, s itt töltötte élete legboldogabb éveit.

Itt találta meg élete párját, későbbi feleségét, Sáringer Etelkát, akit özvegy Kuczor Imrénéként ismert meg. Eleinte szülei nem nézték jó szemmel, hogy özvegyasszonyt szándékozik feleségül venni, de aztán megérkezett a szülői beleegyezés, hogy „Etelkát lányukká fogadják.” Boldogságát versben is megénekelte:

*„Vindornya völgye szerelem tanyája
 Hova a fészekrakás heve vitt,
 Mert rabul ejtett a tökéletes hit,
 Hogy a család melege megsegít,
 Nem szárnyat szeg, de inkább bont*

....

¹⁸ Uo. 2–3. old. Ld. még Bárdosi Németh János: Váth János, a Balaton jubiláló írója. In *Képes Krónika*. XVIII. évf. 21–22. sz. 13. o. LDM I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 121.

Vindornya völgye!
 Körül a múlt várak romjai
 Szirtekre rakva, hazáért hevít,
 Vért áldozni, ha kell a fészkekért.
 Rezi, Sümeg, Szigliget s hollókö
 Bazalt szirtorma odalátszanak
 S örködnek a sík felett, az ég alatt...¹⁹

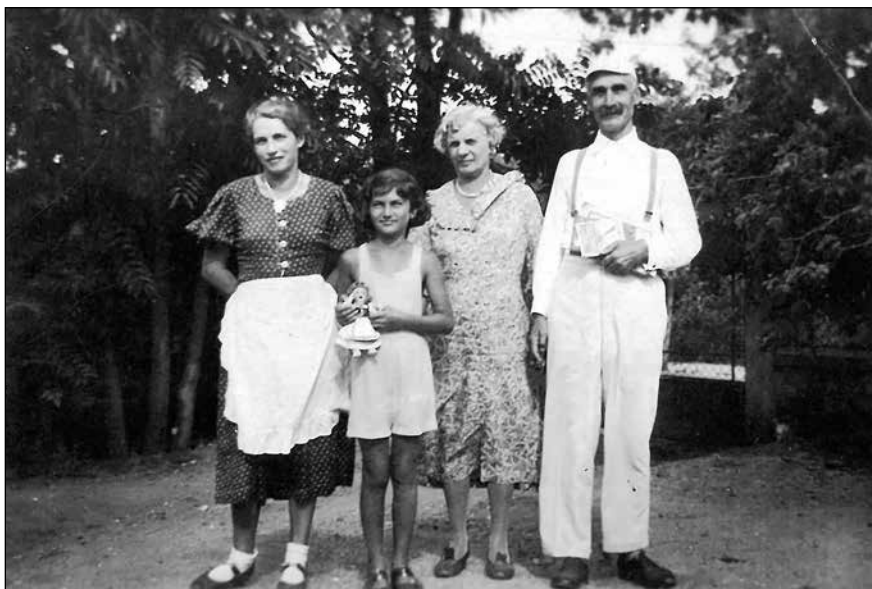
Hat évet töltött Vindornyán. 1911-ben itt jelent meg első novelláskötete, a „Balatoni levegő”. A Veszprémi Hírlap már a könyv megjelenése előtt meleg szavakkal írt róla: „Váth, lapunk tehetséges és szorgalmas munkatársa, kinek nevével olvasóink sokszor találkoztak már a tárcarovatban és bizonyosan mindig szívesen olvasták végig a Balatont kultiváló novelláit, most egy kötetben összegyűjtve 'Balatoni levegőben' címmel kiadja azokat.”²⁰ A kötet rögtön sikert aratott, a Vasárnapi Újság-ban Schöpflin Aladár méltatta az írásának stílusát, nyelvi gazdagságát. Itt írta „Az ér útnak indul” c. regényét is. Váth János sokoldalúságát jelzi, hogy rendszeresen publikált több dunántúli folyóiratban, különböző lapokban, újságokban.²¹ Úttörő jellegű írása a „Magyar katolikus szépirodalom” című kötete, melyben a középkortól a XX. század elejéig nyújt nemzeti irodalmunk katolikus vonulatáról széles spektrumú áttekintést. Munkáját a mecénás báró Hornig Károly püspök segítette. A Szent István Társulat kiadásában jelent meg 1916-ban a „Nádi farkas” c. regénye, amely már országos hírnevét is megalapozta.

Bár jól érezte magát Vindornyán, de város-közei településre vonzódott, hogy irodalmi terveit megvalósítsa. 1916-ban Vinárra költözött át, ahonnan már könnyebben eljuthatott Budapestre is. Vinári tanítóskodása idején, 1917-ben – néhány szellemi társával közösen – kiadványsorozatot indított „Nemzedékek” címmel, hogy publikációs lehetőséget biztosítson a fővárostól távoli falvakban élő dunántúli, „írástudó” embereknek, akik többnyire tanárként, papként vagy tisztviselőként dolgoztak. „A vidéki magyar írókra nehéz és küzdelmes napok várnak. Meg kell vívniuk a vidéki magyar szellem nagy, szeretetteljes csatáját önmagáért, a vidéki író-társadalom sorsának megjavításáért, a megérdemelt megbecsülését. Ehhez pedig nagyon

¹⁹ PACSUNÉ FODOR. I. m. 4. o.

²⁰ TÖLGYESI 1987. 6–8. o.

²¹ A múzeum gyűjteményében a következő lapokból vannak cikkei: Veszprémi Hírlap, Keszthelyi Hírlap, Zirc és vidéke, Középdunántúli Napló, Balatonvidék, Balatonfüredi Hírlap, Szombathelyi Újság, Írottó, Magyar Nyugat, Ifjú Polgárok Lapja, Vasárnap, Katolikus Világ, Kicsi Góbé, A magyar barát (sorozat), Credo, Tanítóegyesületi Értesítő, Vajdasági Kultúra, Magyar Népművészet, Világ Posta, A Hírnök, Visszhang, Magyar Család, A Fehér Barát, Magyar Élet.

*Váth, a felesége, lánya és az unkája. 1935. LDM I. Gy. (Dokumentumok)
Ltsz.: 2022. 1. 63.*

kell Váth János további útmutatása”²² – írja Orosz István. A „Nemzedékek” sorozatban jelent meg Váth újabb elbeszéléskötete is „Pannontenger csillaga” címmel. A Magyar Írók Szövetsége 1919 októberében a tagjai közé választotta Váth Jánost.

Az író régi vágya teljesült 1919-ben, amikor visszaköltözhetett szülőföldjére, a Balaton közelségébe, Balatonalmádiba, ahol az állami népiskola tanító-igazgatója lett. Az iskolában ekkor két tanító tanította a gyerekeket. Az almádiak többsége mit sem tudott arról, hogy az igazgató-tanítójuk – Horváth János – már több kötetet publikáló neves író, szerkesztő, s írói álneve Váth János. Balatonalmádiban a tanító-igazgató szolgálati lakása a vidéki írók szellemi műhelyévé vált. Írótársak és az irodalom iránt érdeklődők sokasága kereste fel az író. Gyakori vendégei voltak az almádi villatulajdonosok, többükkel – így Baróti Lajos történetíróval, Horváth János irodalomtörténésszel, Kutassy János íróval, Zolnay Béla régésszel, Mécs Imre orvossal – baráti kapcsolatot is ápolt.

Váth külföldön is megfordult, bejárta Ausztriát, Csehszlovákiát, illetve Németország és Olaszország egy részét. Jénában hallgatta Rein Vilmos²³ pedagógiai előadásait. Utazásait a tiszteletdíjaiból fedezte.

²² OROSZ 1936. 26. o.

²³ Rein Vilmos = Rein, Georg Wilhelm (1847–1929) német tanár, neveléstudós, szakíró, aki elsőként szervezett nyári továbbképző tanfolyamokat hazai és külföldi pedagógusoknak.

Váth János a tanítványaival a tanteremben. É. n. LDM I. Gy. (Dokumentumok) Ltsz.: 2022. 1. 44.

Váth János a tanítványaival az iskola előtt. É. n. (Készítette Horváth J. fényképész, Balatonalmádi) LDM I. Gy. (Dokumentumok) Ltsz.: 2022. 1. 45.

Váth János és Andrassy Gyula festőművész Balatonalmádiban. 1954. LDM I. Gy.
(Dokumen-tumok) Ltsz.: 2022. 1. 48.

Óváry Ferenc levelező lapja Váth Jánosnak (1. oldal). 1920.03.17. LDM I. Gy.
(Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 170. 14.

A magyar irodalom főváros-centrikussága enyhítésére indította meg 1925-ben a „Vidéki írók” című könyvsorozatot.

Váth János írói munkásságának negyedszázados jubileuma alkalmából a Balatoni Szövetség 10 kötetben kiadta az író válogatott munkáit. Óvári Ferenc is támogatta a sorozat megjelenését. A kötetek „Váth János munkái” sorozatcímmel jelentek meg 1929 és 1932 között. *„Nemes dologra vállalkozott a Balatoni Szövetség, amikor fennállásának 25 éves jubileumára tíz kötetbe foglalva kiadta Váth Jánosnak, a Balaton lelkes írójának java írói termését. Ez a könyv lehetővé teszi, hogy a szétszórta (részint könyv alakban, részint folyóiratokban) megjelent Váth-írásokat egységes szemlélet alá vehessük és ítéletet mondjunk arról az emberfeletti munkáról, amit ez a jobb sorsra érdemes tanító-író az Isten háta mögött végzett, pusztán a maga szívósságára és tehetségére kárhozható”* – írja Bárdosi Németh János.²⁴ A nyomda költségeit előfizetési formában igyekeztek kiegészíteni. Ezzel kapcsolatban több megrendelő levél is található a kéziratok hagyatékban a következő szöveggel: *„Ezennel megrendelem a 'Balatoni Szövetség' kiadásában megjelenő Váth János összes műveit 10 kötetben. Az előfizetés díját P. 20. – azaz husz pengőt – 1929. nov. 1-től 4 részletben fizetem a Szövetség csekkszámán.”*²⁵

A Gárdonyi Géza nevét viselő Irodalmi Társaság pályázatán Váthnak a „Gárdonyi Géza életrajza” c. tanulmánya első díjas lett. Gárdonyit írói és tanítói példaképének tartotta, sorain átsüt a Gárdonyi-rajongás. Váthot kortársai közül többen is Gárdonyihoz hasonlították. *„Egész világa az otthona és az iskola négy fala. Annyira visszavonultan él, hogy Gárdonyi Gézán kívül talán ő az a magyar író, aki a nagyvilággal keveset érintkezik. Mikor iskolai munkáját végezte, leül az íróasztal mellé, termi a nemes gondolatokat s írja a bájos balatoni regéket”*²⁶ – írja róla Benedek Vince. Könyű László a következőt jegyzi meg Váth írásairól: *„Valahol Gárdonyi ideális realizmusa és a naturalizmus között áll ábrázolása.”*²⁷ Erdey Ferenc Váthot „a Balaton Gárdonyijának” nevezi, *„mert tolla tényleg a nagy Mester, Gárdonyi tollához hasonlítható. Nemcsak azért, mert ő is a tanítói gárdából nőtt nagygyá és országoshírű íróvá, hanem főleg jellegzetes és egyéni ízű stílusáért, színes leírásaiért.”*²⁸

A Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság alelnöki teendőit 1924 óta Váth János látta el, majd 1938-tól tiszteletbeli elnöke lett.²⁹

²⁴ BÁRDOSI NÉMETH János: Váth János összegyűjtött munkái. In *Dunántúli Tanítók Lapja*. 1932. dec. 1.; LDM I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 109.

²⁵ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz. 2022. 1. 63. 1–9. o. LDM I. Gy. Ltsz.: 2022. 1. 52. , 2022. 1. 58.

²⁶ Benedek Vince: Író – az íróról. LDM I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 116.

²⁷ KÖNNYŰ László: Váth János harminc éve. In *Nemzeti Figyelő*. 1944. augusztus 6. 6. old. LDM I.Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 96.

²⁸ Erdey Ferenc: Váth János a Balaton Gárdonyija. In *Tanítóegyesületi Értesítő*. (1936 v. 1937). LDM, I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 118.

²⁹ A gyűjteményben megtalálható Az Országos Gárdonyi Társaság Váth Jánoshoz írott levele 1943-ból. LDM I. Gy. (Kézirat) ltsz. 2020. 1. 61.

Kéziratok hagyatéka. Kapcsolattartása levelezéssel

Váth szeretett tanítani, pedagógiai könyvrecenziói különböző szaklapokban jelentek meg, a „Veszprémvármegye képeskönyve” c. lakóhelyismeretei füzetét segédanyagul szánta a kollégáinak. Főmunkatársa lett az iskolások számára kiadott „Góbé” c. meselapnak. 1935-től a tanfelügyelőséget is elvállalta, 1939-től – 52 évesen – azonban nyugdíjba vonult s ezután már csak az irodalomnak, illetve az irodalomszervezésnek szentelte az idejét. Pedagógiai tapasztalatait a „Nemzetnevelés” c. szaklapban „Az egytanítós iskola dicsérete” c. cikkében foglalta össze 1944-ben. A Szent István Akadémia 1939. december 20-án a tagjai közé választotta.³⁰ Bár az ajánlási méltatás rámutat Váth országos jelentőségére – azt írják: „...Váth jelentős értéke nemcsak a vidéki, regionális irodalomnak, hanem az egész nemzeti irodalmunknak” –, azonban az elismerés ellenére Váth vidéki író maradt. (Egyik könyve fedelére, dedikációként maga írta: „szélmalomharc a vidéki írószág!”³¹) Egyéb írásairól tudomást sem vettek, holott az 1930-as évek második felétől tudatosan fordítja érdeklődését a nemzeti történelmünk témái felé. Megírja Mészöly Géza festőművész életregényét, valamint a „Veszprémi triász” címmel Dukai Takách Jenő, Nagy Sándor³² és Csikász Imre lírai hangú életrajzát.³³ Verset írt Zrínyiről,³⁴ Széchenyiről,³⁵ Tinódi Lantos Sebestyénről, Janus Pannoniusról.³⁶ Írásainak nehezen talált kiadót, a világháború után sorra megszűntek azok a lapok, amelyek korábban előszeretettel közölték az írásait. Külföldön viszont felfigyeltek a műveire, mert már addig is jelentek meg könyvei finn, olasz, német és román nyelven. Levelezése között találunk Argentínából, Ausztriából, Kanadából, az USA-ból érkezett leveleket, melyekben jelezték, hogy országaikban érdeklődnek az írásai iránt.

Az 1945 után írt versei (Adyról, Jókairól, Szinyei Merse Pálról, Egry Józsefről, Illyésről, Berzsenyiről stb.) máig publikálatlanok, a kéziratok a LDM irodalmi gyűjteményében találhatóak.³⁷ Szintén máig kiadatlan a szülei emlékének ajánlott, „Bölcsőhelyemen” c. versgyűjteménye, amelyet maga az író szerkesztett köteté, s az 1909-től 1960-ig fogant költeményeit tartalmazza.³⁸

³⁰ ÁCS 1995. 618–619. o.; TÖLGYESI 1987. 19–20. o.

³¹ BODROGI-HUHN Gyula: Váth János, a Balaton szerelmese. In *Veszprémi Hírlap*. 1927. júl. 24. 7. o. LDM I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2022. 1. 106.

³² LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 155.

³³ A kettébe törött szálfa címet adta Csikász életrajzának. Ld. LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 156.

³⁴ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2020. 1. 116.

³⁵ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2020. 1. 117.

³⁶ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 1.

³⁷ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2020. 1. 113–120.

³⁸ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 168.

A hagyaték kéziratos részének jelentős hányadát a Váth Jánoshoz írott levelek teszik ki. A levélírók száma több mint 200 fő, a levelek száma több mint 1200. A levélírók közül csak néhány nevet emelek ki: dr. Óvári Ferenc veszprémi ügyvéd, országgyűlési képviselő (17 levél), Sziklay János író (3), dr. Mészáros Hugó, írói álneve: Ősz Iván (73), Bárdosi Németh János költő, szerkesztő (32), Fekete József szobrász (59), Kocsis László költő (46), Rhé Gyula és dr. Nagy László régész, múzeumigazgató (2), dr. Vajkai Aurél etnográfus (1), dr. Czapik Gyula veszprémi püspök, egri érsek (3), Bibó (Károly?) (1), dr. Dömötör Sándor etnográfus, nyelvész (11), Faller Jenő bányamérnök, múzeumigazgató (1), Laczkó Dezső geológus, múzeumigazgató (3), Keresztury Dezső író (1), Zolnai Gyula irodalomtörténész (1), Szekfű Gyula történész, politikus (1), Takács Gyula költő, múzeumigazgató (1), Sík Sándor költő (1), Zolnai Béla irodalomtörténész, esztéta (2), Mécs László költő (4), Darnay Dornyai Béla múzeumigazgató (1), dr. Erdey Ferenc szerzetes tanár, vallásfilozófus (16), Zákonyi Ferenc idegenforgalmi szakember, Balaton-kutató (32), Fónay Tibor író (18), Ligethy Béla költő, újságíró (3), Simon István költő (1), Badalik Sándor Bertalan veszprémi püspök (1), Páldy Róbert, a Veszprém Megyei Könyvtár igazgatója (4), Andrássy Gyula festőművész (1) és mások.

Dr. Óvári Ferentől (1858–1938)³⁹ tizenhét levél, illetve levelező lap van a hagyatékban.⁴⁰ Az első levél 1917. 12. 03-i keltezéssel íródott Veszprémben „Kedves barátom” megszólítással. Az írás hangulata elég sajtáságos, mert valamilyen félreértést próbál tisztázni. Azt írja: „Köszönöm szíves megemlékezését. A mily örömmel pillantottam meg keze írását, annyira elszomorított annak tartalma. Nem értem meg sehogyan sem levelét. ... kérem tehát írjon mielőbb és közölje velem óhaját. Kiváló tisztelettel készsleges barátja: dr. Óvári Ferenc.”⁴¹ Sajnos, a fenti levélre nem ismerjük Váth János válaszát, de valószínű, hogy ez a félreértés tisztázódott, mert folytatódott a levelezés, s később barátság szövődött köztük. Váth rendszeresen megküldte könyveit, levelezésben álltak. Kapcsolatuk bensőségességére utal, hogy Óvári Ferenc még a friss politikai fejleményekről is értesítette a vinári tanítót. 1918. okt. 31-én egy almádi képeslapon így írt: „Kedves tanító Úr! Megalakítottuk a nemzeti tanácsot és megalakítjuk a veszprém megyei nemzeti tanácsot is. Hazánk igaz függetlensége közel úton van. Sietek az örömhírt közölni. Üdvözlettel Dr. Óvári.”⁴²

Óvári barátilag támogatta Váthot, nagy valószínűséggel segítséget nyújtott abban is, hogy 1919-ben igazgató-tanítói állást kapott Balatonalmádiban, 1919.

³⁹ Veszprémi leggazdagabb polgára, takarékpénztári igazgató, országgyűlési képviselő, a Balatoni Szövetség alapítója, ügyvezető alelnöke.

⁴⁰ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 170.1–16.

⁴¹ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 170. 1.

⁴² LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 170. 15.

szeptember 20-án a kultuszminiszter aláírásával hitelesített.⁴³ „Nagy örömmel vettem véglegesítésének híret...” – írja Óvári 1920. 03. 17-i levelében.⁴⁴ Későbbi levelezésük is baráti hangvételű, a közéleti témák, a könyvkiadás témája mellett személyes vonatkozásokot is érintenek, pl. 1931. április 30-i levelében Óvári a szemmútétjéről ír.⁴⁵

Dr. Sziklay Jánostól (1857–1945)⁴⁶ két levél és egy levelezőlap található a hagyatékban.⁴⁷ Mindegyik írás helyszíne Budapest. A levelező lapon s az egyik levélen a konkrét cím is fel van tüntetve. Az előző az I. kerület Puskás Tivadar u. 13. szám alatt, az utóbbi a VIII. kerület Üllői út 18. szám alatt, feltételezhetően – a fejléces papírból következtetve – a Révai Nagy Lexikon szerkesztőségében íródott. A levelező lap sajnálatos módon hiányos, szakadt, a feladás dátuma nem szerepel rajta. Az egyik levél 1921. október 10-én íródott, a másik 1925. november 23-án. Az írásokban szó esik irodalomról („Az önéletrajzi vázlatokat elkészítettem. nem nyilvánosság elé való egészben...”⁴⁸), a Pázmány-egyesület ünnepeiről. Tartalmuk meleg hangú, barátságos, személyes jellegű: „A virágot nagyon, de nagyon köszöni a feleségem, az őszi szürkeségben tavaszi derű volt s hozzá a Balaton partjáról. Üdvözlök téged és feleséged ..., akinek kezét csókoltatom s maradok abban a reményben, hogy legalább tavasszal besurranhatunk megint Almádiba.” Aláírás: „Igaz barátod Sziklay János”.⁴⁹

Bibó, miniszteri biztos aláírással 1921. 06. 27-én írott levélben a feladó azt írja Horváth János állami tanító, író úrnak (azaz Váth Jánosnak): „Örömmel értesültem arról, hogy Író úr hajlandó lenne a Balatonvidéki muzeumoknak, jelesen a veszpréminek tárgyakat gyűjteni. Mellékelten küldöm Bátky Zsigmondnak kiadásunkban megjelent utmutatóját s kérem, hogy a gyűjtés ügyében közvetlenül a veszprémi és a keszthelyi muzeumokkal szíveskedjék összeköttetésbe lépni. Megjegyzem, hogy a halászálet tárgyi emlékeit elsősorban a keszthelyi balatoni Múzeumnak szántuk, tehát Veszprém számára elsősorban népművészeti holmi után szíveskedjék kutatni. A kalauzunkban képekben is közölt tárgyak válogatás nélkül való összeszedésére ne tessék kiterjeszkedni. Elsősorban oly tárgyakat óhajtanánk, amelyeket a népi művészet, vagy leleményesség tett eredetiekké és jellegzetesekké.”⁵⁰ Az 1920-as évek első felében Veszprémben a múzeumnak

⁴³ ACS 1995. 605. o.

⁴⁴ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 170. 14.

⁴⁵ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 170. 11.

⁴⁶ Veszprémi származású író, szerkesztő. Egyik jelentős helyi vonatkozású munkája „Veszprém város az irodalomban és művészetben”, amelyet 1931-ben az Óvári Kiadónál jelent meg.

⁴⁷ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 176. 1–3.

⁴⁸ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 176. 3.

⁴⁹ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 176. 2.

⁵⁰ LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2019. 1. 690.

még nem volt önálló épülete,⁵¹ azonban a múzeum gyűjteményi gyarapítása rendületlenül folyt. Ennek a közérdekű munkának Váth János is aktív részese volt, amit a fenti levél is bizonyít, ill. a múzeum 1921. évi jelentésében is olvashatjuk: „Néprajzi gyűjteményünk gyarapítására, az Orsz. Főfelügyelőség megbízásából Horváth János balatonalmádi iskola igazgató is vállalkozott, mely célra az 1921. évi államsegélyből 1000 K-t folyósítottunk.”⁵²

Mécs László (1895–1978) premontrei tanártól, költőtől egy levelező lap és három levél található a hagyatékban.⁵³ 1942 júliusában Mécs ezt írja Váthnak Királyhelmecről: „Nagy kerülővel idáig jutottam, de lélekben sokszor időzöm még a szép Balaton partján. Hálásan visszagondolva szívélyes üdvözetemet küldöm...”⁵⁴ 1949 szeptemberében „bujdosó barátod” aláírással ad hírt magáról Budajenőről. 1959-ben pedig Óbudáról keltezi két levelét. Az utóbbiban (november 4-i) azt írja egy jótékonyági akcióval kapcsolatban, hogy „ami az anyagiakat illeti, én nem tudok segíteni, nem lévén megfelelő ismerőseim. Hirdetni ilyesmit nem tudok itt, már ilyesféle gyűjtést, mert nem vagyok plébános.”⁵⁵ Érdekesség, hogy egy Váthnak címzett, 1958. január 31-i keltezésű levélben a badacsonytomaji plébános, „Lajos öcséd”⁵⁶ aláírással, Mécs Lászlóról, illetve egyik Mécs László-verséről ír: „... a vers elég régi még a 30-as évekből. A Fonyódi molón voltunk és Laci meglátta, hogy egy szegény gyermek a kikötőnél elhelyezett szemétkosárból szedegeti ki és eszi meg az ételhulladékot, dinnyehéjat stb. szép márkás vers. A tartalma ez.”⁵⁷

Badalik Sándor Bertalan veszprémi püspök⁵⁸ 1950. október 31-én a következőket írta Váthnak: „Az Egyházmegyei Nyomdát államosították. Sokszorosított formában is csak állami cenzúrával lehet a munkát kiadni. Ilyenformán, úgy hiszem a kiadás egyelőre tárgytalan.”⁵⁹ Az 1950-es évektől már alig jelennek meg Váth írásai, inkább csak a helyi lapok, így a *Veszprémi Napló* közöl tőle szövegeket.

⁵¹ A veszprémvármegyei múzeum és múzeumi könyvtár 1921. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés így fogalmaz erről: „Felesleges felsorolnunk azokat az akadályokat, amelyek az állandó múzeumi épületnek még 1913 telén megkezdett munkálatait megakasztották s azok befejezését egész a mai napig lehetetlenné tették. Ismeri azokat mindenki!” LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2020. 1. 53.; ÉRI 1964. 43–78. o.

⁵² LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2020. 1. 53.

⁵³ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 378–381.

⁵⁴ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 378.

⁵⁵ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 381.

⁵⁶ Az aláíró Géczy Lajos (1899–1969) 1946. június 18-tól szolgált Badacsonytomajon, 1948-tól kerületi esperes volt.

⁵⁷ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 371.

⁵⁸ 1949–1965 között veszprémi püspök, 1957-től akadályoztatva. Előbb Hejácén, majd 1964 októberétől Budapesten kényszerlakhelyen.

⁵⁹ LDM I. Gy. (Kézirat). LDM Ltsz. 2019. 1. 683.

Váth mellőzve érzi magát. Több írása meg sem jelenik nyomtatásban. Néhány kéziratát elküldi a veszprémi könyvtárnak. Páldy Róbert (1912–1998)⁶⁰ 1959. 05. 21-én ezt írja: „Hálás köszönettel vettem könyvtárunk kéziratára számára a küldött dolgokat: a Csikász életrajzot és a balatonalmádi plébánia történetét. Örömmel helyeztük el gyűjteményünkben.”⁶¹

Zákonyi Ferenctől (1909–1991) több mint harminc levél található a Váth-hagyatékban.⁶² Zömében olyan közérdekű ügyekről szólnak, amelyeket Váth kezdeményez, s kéri Zákonyi közreműködő segítségét. Ilyen például a Kinizsi Pál szobra, illetve a Csikász-emléktábla elhelyezésének ügye. 1958. november 22-i levelében ezt írja Zákonyi: „Kedves János Bátyám! Ne haragudj, hogy október 27-én kelt leveledre csak most válaszolok. Közben azonban hat hétig beteg voltam, a füredi Szívkörházat boldogítottam és csak most tudok ismét munkához fogni. Nagyon köszönöm a Kinizsi Pál szoborra vonatkozó értesítéset. Meg is találtam Csikász Imre gipsz szobrának darabjait a veszprémi muzeumban. El is kezdjük annak alapján az akciót a Kinizsi Pál szobor felállítására. A Csikász emléktáblára visszatérek. Nagyon jó lenne azonban, ha Te egy beadvánnyal fordulnál hozzánk, amelyben felhívod részletesen a figyelmet Csikász munkásságára, leírod, milyen emléktáblát javasolsz és én elintézem, hogy a balatonalmádi tanács az üdülőhelyi díjak terhére ezt a táblát elkészítse. Kérem ez irányú leveledet a hivatalunkhoz címezve. Továbbra is örömmel várom soraidat és a régi szeretettel köszöntelek.”⁶³

Más alkalommal a balatonvilágosi Mészöly-emléktábla és a keszthelyi Festetics György bronzszobra a levél témája, 1955. január 10-i dátummal a következőket írja Zákonyi: „A Mészöly emléktábla nagyon szép, bronzból kivitelezve elkészült, de Balatonvilágosra kerül. Ugyanis így döntöttünk a megyei tanáccsal együtt, mert ott a világosi magas parton elneveztünk egy sétányt róla, és ott állítjuk fel az emlékoszlopot, benne a bronz emléktáblával. Igy sajnós Kenesére már nem tudom vinni. Kb. májusban lesz a leleplezési ünnepély és nagyon örültem, hogy megkaptam a kért 5.000.-forintot a táblára és az el is készült. Igy Mészöly Géza iránti kegyeletemnek is eleget tehettem.”⁶⁴ Ugyanitt folytatja: „Festetics György szép bronzszobra felállításra kerül. Keszthelyen, szemben a helikoni Emlékművel, amelynek szép márványlapja már újból a helyén van, új szöveggel. Ez is 3.000.-forintba került, de sikerült kiutaltatnom. A tábla már kész,

⁶⁰ 1955-től a Veszprém Megyei Könyvtár igazgatója, 1961-től a Könyvtáros c. lap szerkesztője.

⁶¹ LDM Ltsz.: 2019. 1. 695. Megjegyzendő, hogy a Csikász Imréről szóló írásának kézírata („A kettébe törött szálfá”) a múzeum gyűjteményében is megtalálható. LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz.: 2021. 1. 156.

⁶² LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 539-572.

⁶³ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 549.

⁶⁴ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 561.

le is lepleztük és most vele szemben, az út tulsó felén, ott állítjuk fel a szobrot, amely szerencsére teljesen épen, minden melléalakkal együtt meg van. Talán tavaszra ez is meglesz.”⁶⁵

Váth szívéen viselte nagynevű „földije”, Jánosi Gusztáv emlékének ápolását is. Ezzel a kérésével is megkereste Zákonyit, aki a következőket válaszolta: „magam részéről a levél egyik kívánsága ügyében már intézkedtem. Balatonkenese folyó évi költségvetésébe beállítottam 1.000.-forintot a Jánosi féle tábla költségeire. A gondolatot igen helyesnek tartom és meg is valósítjuk. Ezzel kapcsolatban azonnal megkérlek, légy szíves fogalmazd meg a tábla szövegét, mit tegyünk arra rá, rövid, de velős szöveget, amelyből azért az olvasó megértheti, ki volt az illető. A vitorlázást is kiemelni a szövegben.”⁶⁶

Zákonyi és a kortárs értelmiség becsülte és nagyra tartotta Váth írói tevékenységét, 1958. január 2-i levelében Zákonyi azt írja: „Engedd meg, hogy megküldjem legújabb kiadványunkat és egyben boldog új évet kívánjak, jó erőt, egészséget. Sokat gondoltunk azon, hogy mit adjunk ki a műveidből, amivel az 50 éves jubileumot lehetne megünnepelni. Végül úgy döntöttünk, hogy a „Magyar költők dalaiban a Balaton” című füzeted lenne a legalkalmasabb, a veszprémi nyomda most szívesen vállalná ... Ha ez az elgondolás helyesléssel találkozik, kérlek, légy szíves értesíts arról, hogy a részletek megbeszélése céljából felkereshesselek.”⁶⁷

Váth egészen sajátos, személyes kérésekkel is megkereste Zákonyit, aki készségesen segítette is, amint a válaszából értesülhetünk: „A kérésed másik részét, a sírhelyet illetően is szívesen segíték, de előbb elmegyek oda körülnézni. Viszolyog ugyan a hátam, amikor erre gondolok, mert az az ember érzése, mint ha már temetésre menne, én pedig még nem akarok erre gondolni, hogy Te is eltávozzál közülünk. A régi nagy balatoniak közül – akik annyira előrevitték a tó kultúráját – ugyis olyan kevesen vannak és aggódó szívvel veszem számba mindig még a megmaradtakat. de kívánságod parancs számomra és aszerint fogok cselekedni, ahogy kívánod. Ahogy elgondolkodtam a levél sorain és elemezgettem mondataidat, ismét megállapítottam, hogy író vagy. Mennyire másképp jönnek ki a szavak a Te tollad alól, mint a közönséges emberéből.”⁶⁸

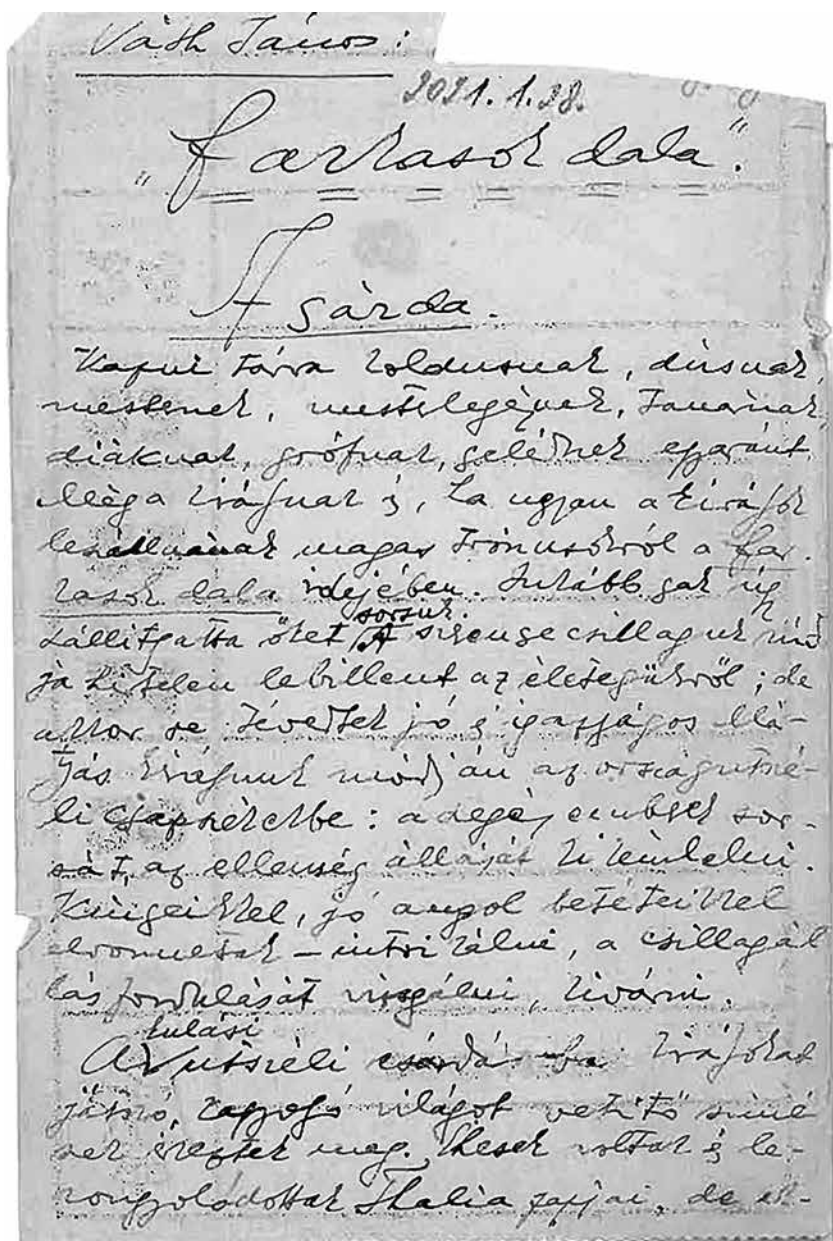
A kéziratos hagyatékban harminc külföldi vonatkozású levél (Romániából, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Finnországból, Kanadából, Törökországból és Ausztriából) található, amely Váth János írásaival kapcsolatosak. Több mint negyven levél ismeretlen személytől származik. A kiadóhivataloktól, egyéb intézményektől érkezett levelek száma több mint száz darab, köztük a

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 562.

⁶⁷ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 557.

⁶⁸ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 562.

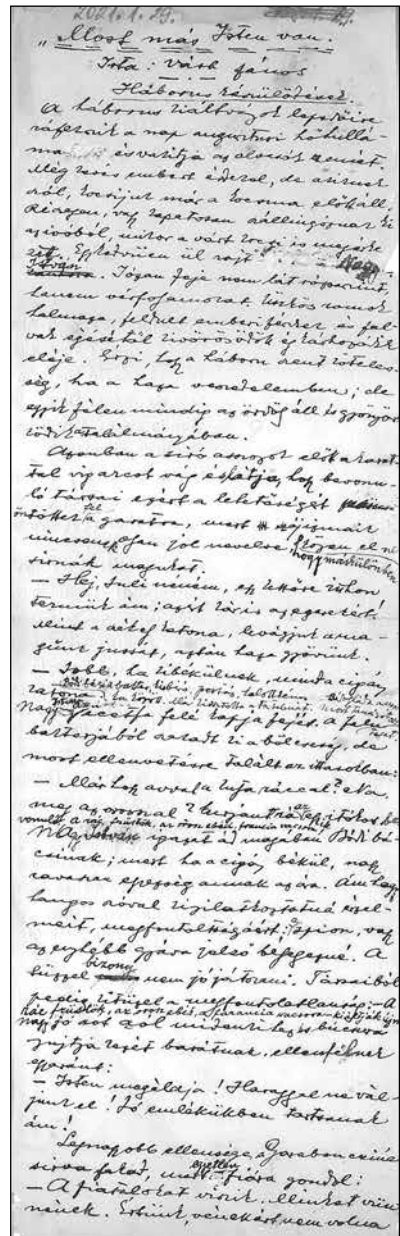
Váth János: A farkasok dala c. kisregényének részlete. É. n. LDMI. Gy. (Kézirat)
 Ltsz. 2021.1.28.

Váth János műveinek megrendelésével kapcsolatos írások, az Árpád RT Könyv- Papír és Zeneműkereskedéstől.

A hagyaték kéziratos részének egy jelentős része ténylegesen kéziratos: regényeknek, novelláinak, tanulmányainak, egyéb jegyzeteinek a kézzel írott eredetije. Például a Balatonalmádiról szóló helytörténeti tanulmánya,⁶⁹ „A farkasok dala” c. kisregény⁷⁰, a „Most más Isten van” c. novella kézirata.⁷¹ A hagyatékban vannak más íróktól származó, Váth Jánosnak dedikált írások (pl. Fekete József: *Julián barát álma*, vagy „Balaton” prospektus Takács Kálmán által dedikálva). Fekete Józsefnek a *Finnországi emlékeimből* c. művének kéziratos változata is megtalálható.⁷² Vannak ismeretlen költők versei is.

A hagyaték dokumentumai Váth János cikkeit, tanulmányait, illetve műveinek német és más idegen nyelvű fordításait is tartalmazzák, amelyek különböző folyóiratokban, újságokban jelentek meg. Jelentős számban vannak Váth Jánosról közölt írások, tanulmányok különböző szerzőktől. Ezek egy része kéziratos, de többsége nyomtatott változat, pl. Benedek Vince írása Váth János *A déli harangszó* c. kisregényéről, amely 1935-ben jelent meg az Evangélikus Népiskola c. lapban.)⁷³

A hagyatékban fellelhetők Váth János rajzai és akvarelljei, Dukai Takách Jenő vázlatkönyve,⁷⁴ tollrajzok Váth János verseinek német fordításához, Fábián Gyula olajnyo-

Váth János: a *Most más Isten van*” c. novella részlete. É. n. LDM I. Gy. (Kézirat) Ltsz. 2021.1.29.

⁶⁹ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2022. 1. 74.

⁷⁰ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2021. 1. 28.

⁷¹ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2021. 1. 29.

⁷² LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2021. 1. 42.

⁷³ LDM I. Gy. (Dokumentum) Ltsz.: 2021. 1. 77. 18.

⁷⁴ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2021. 1. 220 - 221.

mata Váth János „A haláltűznél” c. könyvéhez. Százas nagyságrendűek a vegyes, Váth által őrzött írástörödékek, újságkivágatok, gyászjelentések. A hagyaték részét képezik Váth János személyi iratai, keresztlevele, takarékpénztári betét-könyve, befizetési lapok, fizetési felszólítások, nyugták, a balatonalmádi házával kapcsolatos vegyes dokumentumok, családi fotói, végrendelete.

A Laczkó Dezső Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményében őrzött hagyaték is megerősít bennünket, hogy Váth János a XX. század első felének egyik jelentős vidéki írója. Zalában, Somogyban kezdte irodalmi munkásságát, de az első nagyobb sikerek Veszprém megyéhez kötik. Írásaiban a Balaton menti őslakosság színes világát örökítette meg. Tábori Kornél szerint Váth könyveit regényírók forrásmunkának is használhatnák, „ami a balatoniak gondolkodásmódját, a gyerekek, asszonyok és férfiak eszejárását, népi szokásait, kenyérgondjait és örömeit születéstől sírig illeti.”⁷⁵ Nyelvezete egyéni, jellemző a tömondatok halmozása, gyakran olyan, mint a Balaton-parti egyszerű halászember élő beszéde: szólásokban, festői jelzőkben gazdag, tárgyias és realizstikus. Zákonyi Ferencsel való levelezéséből kiderül, hogy etnográfiai munkákat is tanulmányozott. 1955. január 10-i levelében Zákonyi ezt írja Váthnak: „Hermann⁷⁶ Ottó haláskönyve⁷⁷ nekem megvan, de jelenleg még Pesten, szegény Lukács Károly özvegyénél. Hétfőn megyek Pestre, akkor elhozom és utána kölcsönözhetem...”⁷⁸

Jankó János, a Balaton-mellék néprajzi monográfusa által kutatott Balaton-menti falvak magyarpusztító betegségét, az egy-két Váth János írásaiban maga is megjeleníti szépirodalmi eszközökkel, pontos hűséggel, mint az élet fojtottan parázsló problematikáját („Lápvilágban”).

Váth nemcsak a felnőtteknek, de a gyermekeknek, az ifjúságnak is több írást szentelt („A hárfás leány”, „Pintyőketojások”, „A Balaton tükröződése” stb.).

A hagyatékban a múzeumban levő része még számtalan lehetőséget kínál a múlt század első fele társadalmi, irodalmi viszonyait, a korabeli vidéki értelmiségi réteg életmódját, működési területeit kutatók számára.⁷⁹

⁷⁵ TÁBORI. I. m. 2.

⁷⁶ Helyesen: Herman

⁷⁷ HERMAN 1887.

⁷⁸ LDM I. Gy. (Kézirat). Ltsz.: 2019. 1. 561.

⁷⁹ Itt szeretném megköszönni Ács Anna lektori munkáját.

FORRÁSOK:

LDM I. Gy. Ltsz.= Laczkó Dezső Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény. Leltári szám.
EKMK Helyismereti Gyűjtemény. MS = Eötvös Károly Megyei Könyvtár Helyismereti
Gyűjtemény, Kézirattára

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁCS Anna (1995): Balatonalmádi, a vidéki irodalom egyik központja Váth János író, szerkesztői működése idején 1919–1962. In *Balatonalmádi – Vörösbereány története*. Balatonalmádi. 605–627. o.
- BÁRDOSI NÉMETH János (1981): Virágos temető. In *Vigília*, 1981/2.
- ÉRI István (1964): A veszprémi múzeumépület építésének története. In *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2. Szerk: Éri István. Veszprém. 43–78. o.
- FONAY Tibor (1982): Találkozásaim Váth Jánossal. In *Megyei Pedagógiai Híradó*. 1982/25. 3–28. o.
- HERMAN Ottó (1887): *A magyar halászat könyve*. I-II. Budapest.
- OROSZ István (1936): *A Pannon tenger mesemondója*. Tanulmány Váth Jánosról. Magyar Vidék könyvei II. Szarvas.
- TÖLGYESI József (1987): Váth János emlékezete (1887–1962). Balatonalmádi.

Háború és béke(?), avagy egy ismert veszprémi iskolaigazgató ismeretlen fiának nyomában: Vaszary Ferenc életútja

RAINER PÁL

Hogyan született meg ez az értekezés?

Miután egyik dédanyám (anyai nagyapám¹ édesanyja) Vaszary leány volt, magam is rokonságban állok a Vaszaryakkal. Dédanyám, Péky Gézáné,² majd első férje halála után Gadányi Józsefné, született Vaszary Katalin (Lábod, Somogy vm., 1859. november 16. – Budapest, 1942. október 21.) nyolc testvére közül az egyik, Vaszary Béla (Lábod, Somogy vm., 1861. április 23. – Veszprém, 1915. november 4.) a m. kir. Veszprémi Állami Felsőkereskedelmi Iskola igazgatója volt. A testvérek közül a legismertebb pedig nem volt más, mint Vaszary János a közismert és híres festőművész (Kaposvár, 1867. november 30. – Budapest, 1939. április 19.).

Selmeczi Lajos Budapesten 1995. november 12-én készült és kiegészítésekkel is ellátott másolatában őrzöm a Vaszaryak 14 oldalas családfáját,³ amelynek eredetijét a rokon Tirczka Károly nyugállományú vezérőrnagy⁴ (Pécs, 1870. november 24. – Gyenesdiás, egykor Zala, most Veszprém m., 1958.) állította össze

¹ Gadányi Jenő festőművész (Budapest, 1896. március 27. – Budapest, 1960. február 29.)

² Péky Géza gimnáziumi tanár (1843 – Kaposvár, 1879. okt. 5.) gyászjelentése Laczkó Dezső Múzeum, Történeti adattár ltsz. 66.1210.51.

³ Eredetije Selmeczi Lajos mérnök (Budapest, 1931 – Budapest, 2017. február 3.) tulajdonában volt, Budapesten. Selmeczi Lajos anyai nagyanyja azonos dédanyámmal, Vaszary Katalinnal.

⁴ Tirczka Károly tábornok életrajza és fényképe megtalálható: RÁTKY–STRAZIMIR 1932. 1037. o. Kitüntetéseinek részben hibás felsorolásával (mint hivatásos tiszt, nem lehetett Ezüst és Bronz Vitézségi Érme, hiszen ezek legénységi kitüntetések voltak – R. P.). Fényképe 1914-ből (csoportképen): LÉGRÁDY 1938. 82. o. Tirczka Károly felesége, Vaszary Anna (Kaposvár, 1873. augusztus 16. – Gyenesdiás, 1952. augusztus 6.) utolsóként halt meg a kilenc Vaszary testvér közül.

Budapesten 1941. február 28-án, s amely voltaképpen inkább a Vaszary és velük rokon családok leszármazási táblájának tekinthető.

Ebben az összeállításban megtalálható a jelen írásomban szereplő Vaszary Ferenc is (jóllehet születési és halálozási adatok és foglalkozása feltüntetése nélkül), akiről azonban a közelmúltig jóformán szinte semmit sem tudtam. A család, a rokonság ma élő vagy korábban elhunyt, de általam még ismert tagjai közül sohasem hallottam senkitől sem emlegetni, nem ismerték őt.

Néhány éve jó barátomtól, dr. Pandula Attila történész, egyetemi tanártól kaptam egy rá vonatkozó dokumentumot, amelyre Budapesten, a Hadtörténelmi Levéltárban végzett kutatásai közben bukkant rá véletlenül, s mivel tudta, hogy a Vaszaryak rokonaim, s feltételezte, hogy engem érdekelhet, lemásolta számomra. Ez az irat arról tudósít, hogy 1938 januárjában Vaszary Ferenc magántisztviselő, emléklappal ellátott címzetes főhadnagyot saját kérésére a Vitézi Rend törölte tagjainak sorából.⁵ (A személyazonosság kétségtelen mert az illető édesanyja Csukly Etelka, születési helye és éve Veszprém, 1898.) Ezt a dokumentumot akkor gondosan eltettem a rokonságomra vonatkozó többi hasonló mellé, különösebben azonban nem foglalkoztam vele.

Néhány éve azonban, dr. Földesi Ferenc nyugállományú ezredes, helytörténész kollégám felajánlotta, hogy amennyiben szükségem volna ilyenekre, készséggel lemásoltat számomra tiszti anyakönyvi lapokat a Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményéből. Némi töprengés után, Vaszary Ferenc nevét is felírtam az engem érdeklő tisztek névsorába, miután a Pandula Attilától kapott iratból annyit már tudtam róla, hogy tartalékos tiszt volt, s gondoltam, hátha további adatok is kiderülhetnek róla. Nem csatlakoztam, a Földesi Ferentől rövidesen részemre átadott anyagban ott szerepelt Vaszary Ferenc tartalékos tüzér főhadnagy személyi anyaga is.⁶

Az alábbiakban döntően erre az anyagra támaszkodva próbáltam meg felvázolni, legalább főbb vonásokban ezen veszprémi születésű távoli rokonom életpályáját. Bár meg kell, hogy jegyezzem, ez az életút egyáltalában nem különleges. Mégis úgy gondolom, talán éppen azért érdemes közre adni, mert érzésem szerint számos rokon vonást mutat az 1890-es évek táján született, kor- és sorstárs középosztálybeli honfitársainak gyakran meglehetősen hányatott életútjával. Melyek ezek a rokon vonások? Nos, röviden a következők: a középiskolából kikerülve, szinte még gyerekként részvétel az I. világháborúban, a háborúban becsülettel való helytállás, kitüntetések, tartalékos tiszti rang

⁵ Hadtörténelmi Levéltár, Budapest: Honvédelmi Minisztérium 3174/el. 8. osztály 8. tétel 3174. alapszám 1938. I. 29.

⁶ Földesi Ferenc segítségét ismételten köszönöm.

megszerzése, nehéz körülmények közötti élet a világháborús és Trianon által sújtott országban, majd ismételt egzisztenciális problémák az 1945 után kiépülő új rendszerben, amely általában potenciális ellenséget szimatolt a korábbi polgári középosztály tagjaiban (is).

Szülők, gyermekkor, iskola

Vaszary Ferenc János Veszprémben született, 1898. december 21-én délután ¼ 3-kor. Keresztapja apai nagybátyja, Vaszary János festőművész volt.⁷ Édesapja Vaszary Béla tanár, a budapesti pedagógiumot végezte, ahol polgári iskolai képe-
sítést szerzett. 1889-től Besztercén (Beszterce-Naszód vm.), 1893-tól Veszprémben tanított. Szaktárgyai: magyar nyelv és irodalom, földrajz, történelem, torna. 1909.

Vaszary Ferenc édesapja és testvérei, 1908. Balról jobbra, ülnek: V. Béla tanár, iskola-igazgató (1861–1915), V. Katalin Gadányi Józsefné (1859–1942), állnak: V. Gábor székesfővárosi főjegyző és levéltárnok (1866–1932), V. Nándor fogorvos (1875–1933), V. Kornélia Fasching Antalné (1877–1934), V. Antal erdőmérnök (1866–1936), V. Mihály hercegprímási uradalmi kormányzó (1870–1916), V. Anna Tirczka Károlyné (1873–1952), V. János festőművész (1867–1939). Egyes személyek felcserélése nem zárható ki (magántulajdon, fénymásolata a szerző gyűjteményében).

⁷ *Napló*, 2011. jan. 15. Molnár Jánosné: A Vaszaryak sorsa kötődött Veszprém megyéhez. 15. o.

augusztus 25-től haláláig a m. kir. Veszprémi Állami Felsőkereskedelmi Iskola és Polgári Fiúiskola igazgatója volt. Kezdetben a Komakút téren, 1909-től a Felsőkereskedelmi Iskola igazgatói lakásában lakott családjával. Tanári munkája mellett élénk közéleti, valamint a helyi lapokban szépirói tevékenységet is kifejtett.⁸ Édesanyja Csükly (helyenként Csukly vagy Csukli) Etelka (Szekszárd, 1869 – Veszprém, 1950). Két leánytestvére volt: Vaszary Elza (Beszterce, Beszterce-Naszód vm., 1890. június 20. – 1950), akinek első férjét, akitől elvált nem ismerem, utóbb 1931. június 29-től harasztosi Ertsey Leitschaft Károly huszár őrnagy (később vezérőrnagy)⁹ (Brassó, 1888. november 1. – Budapest, 1960. december 14.) felesége és Vaszary Magdolna (Veszprém, 1906. május 10. – ?), később Hajnóczy Ferencné. Vaszary Ferenc Veszprémbe, az édesapja által vezetett intézményben végezte a felsőkereskedelmi iskolát, ugyanitt tett kereskedelmi érettségit 1916-ban.

Katonai szolgálat az I. világháborúban, további fegyvergyakorlatok

Az érettségi vizsga után, 1916. június 30-án nyomban katonai szolgálatra hívták be a m. kir. 7. (veszprémi) honvéd táborigazgató ezredhez. (Ezrede átszervezés révén később a 41. számot kapta.)¹⁰ Miután Budapesten tartalékos tiszti iskolát végzett, egyévi önkéntes tizedesként, 1917. március 20-án az olasz harctérre került, ahol megfigyelőként, szakaszparancsnokként és felderítőként szolgált 1918. november 4-ig. 1917-ben kitüntették a Bronz- és az 1. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel. 1918. február 1-én 1918. február 1-i ranggal, 240. rangszámmal tartalékos hadnaggyá lépett elő. Hadifogságban nem volt.¹¹ Hazatérte után, 1919. március 1-én szerelt le. 1919-ben még 2 hónapos fegyvergyakorlaton vett részt Hajmáskéren. Utóbb 1929-ben a Győr-szabadhegyi tüzérosztállyal Hajmáskéren 1 hónapos-, 1930-ban a 4. tüzérosztállyal Kaposvárott 3 hetes fegyvergyakorlaton vett részt. 1935-ben tartalékos főhadnaggyá lépett elő.

1927-ben vitézzé avatták.¹² Vitézzé avatása azonban több problémát is felvet. Fentebb említett kitüntetései alapján ugyanis legfeljebb egy legénységi, altiszti

⁸ SZINNYEI 1914. 992–993. o.; *Veszprémi 7Nap*, 2001. ápr. 20. Molnár Jánosné: Sírkőavatás az alsóvárosi temetőben; CSISZÁR 2001.

⁹ Életrajza megtalálható: SZAKÁLY 2001. 89–90. o.

¹⁰ Az ezred történetéről: FÖLDESI 2018.

¹¹ A 7. (41.) honvéd tüzérezred életben maradt személyi állományának felszerelése, fegyverzete nagy részét is sikerült hazahoznia Veszprémbe 1918 őszén. FÖLDESI 2018. 144–147. o.

¹² SZÉCSY–OSZLÁNYI–OSZLÁNYI–FARKASS 1931. 365. o., nyilvántartási száma: 1815-1927.

személy pályázhatott volna eredményesen a Vitézi Rendbe. Az oda való bekezdéshez a tiszteknek jóval magasabb, kardos kitüntetésekkel kellett rendelkezniük. Tehát felmerül bennem a kérdés, vajon nem rendelkezhetett-e Vaszary Ferenc további magasabb I. világháborús kitüntetéssel, vagy más egyéb további méltánylandó világháborús érdemmel, amelyet/amelyeket a Vitézi Rendbe való felvételénél méltányolhattak, azonban az 1950-es évekbeli katonai okmányainak kitöltésekor, a változott politikai légkörben már jobbnak tartott esetleg említésen kívül hagyini?

Élete, családja 1945-ig

1919. március 15-től 1929 végéig a Veszprémi Faipari R. T.-nél dolgozott. Miu-tán irodai gyakorlatot szerzett, faátvétel-átadással foglalkozott, később fűrészkész-elő lett a lázi pusztai és a kaposvári fűrésztelepeken. 1920. augusztus 19-től egyik jegyzője volt a Veszprémben ekkor megalakult „Szemere” lövészegyesületnek.¹³ A gazdasági válság idején, 1929 végén munkahelyéről elbocsátották. Ekkor – feltehetően a könnyebb elhelyezkedés reményében – Budapestre költözött.

Itt egy ideig állás nélkül nyomorgott családjával. 1920-óta már nős volt. Első feleségének nevét nem tüntették fel katonai okmányaiban. (A már említett Tirczka Károly – Selmeczi Lajos-féle Vaszary családfán Bálványossy Dóra (Theodóra) szerepel feleségként, aki feltehetően az első felesége lehetett.) 1921-ben született Edit Erzsébet Etelka nevű leányuk.¹⁴ (A már többször hivatkozott családfán ellenben lányának neve Vaszary Judit!)

1931. február 1-től 1950. március végéig a Honvédelmi Minisztérium 22. v. osztályán (ez az osztály I. világháborús katonai veszteségünk nyilvántartásával foglalkozott)¹⁵ dolgozott, mint szerződéses polgári alkalmazott, kiegészítő szolgál-

¹³ *Veszprémi Hírlap*, 1920. aug. 22. 2. o., utánközlése CSISZÁR 2008. 121. o.

¹⁴ Születéséről: *Veszprémi Hírlap*, 1921. okt. 16. 5. o.; 1941-től már férjénél volt. Férjének neve a katonai okmányokban nem szerepel. Az Iparterv-nél volt mérnök. (Az említett családfán a Vaszary Juditként szereplő leány férje, Farkas László.) Földesi Ferencnek sikerült megtalálnia Farkas László halotti anyakönyvét. E szerint Budapesten született 1897. január 30-án és Budapesten halt meg 1962. augusztus 31-én idült szívbeltálya lobban a Kútvolgyi úti kórházban. Ekkor lakcíme Budapest XIII. Újpesti rakpart 6.

¹⁵ Tudomásom szerint ezen osztály iratanyagát a szocialista korszakban, az 1950–1960-as években kiselejtezték, gyakorlatilag megsemmisítették, hiszen az akkori felfogás szerint az imperialista világháborúnak nem hősei, hanem áldozatai voltak. Utóbbiak személyi anyagát pedig nem tartották méltónak a megőrzésre, óriási kárt és pusztítást okozva ez által nemzeti örökségünkben. A Hadtörténelmi Levéltár napjainkban dolgozik ezen veszteségek rekonstruálásán és digitális formában való közzétételén a bécsi Kriegerarchiv anyagának segítségével.

idővel díjnok, majd kezelő, utóbb iroda-segéd-tiszt. Havi 90 Pengős fizetéséből igen nehéz körülmények között éltek.

Feleségétől 1933 szeptemberében – általam ismeretlen okokból – külön vált, később törvényesen is elváltak. 1937-ben újra megnősült, feleségül vette Adorján Erzsébetet. Második felesége zsidó származású volt, ezért a zsidótörvények bevezetése után kellemetlenségeik voltak.

1937 decemberében saját kérelmére lemondott vitézi címéről, amit Budapest Székesfőváros Vitézi Széke 1938 januárjában el is fogadott. Ekkor tartalékos tisztként a budapesti 1/I. tüzérsztyály állományába tartozott. Lakása Budapest V. kerület Klotild utca 11/B. II. emelet 4. szám alatt volt. Bár az erre vonatkozó ügyirat lemondása okáról semmiféle információt nem árul el, annak vélhető oka második feleségének zsidó származása lehetett.

Vaszary Ferenc szüleinek sírja a veszprémi Alsóvárosi temetőben a 2001-es helyreállítás előtt (szerző felvétele)

Élete 1945 után

A II. világháborút feleségével együtt, ismeretlen körülmények között Pápán vészelték át, ahonnét 1945. május 4-én tértek vissza a fővárosba. (Pápán talán testvérénél, Hajnóczy Ferencné született Vaszary Magdánál húzhatták meg magukat.)¹⁶ A Honvédelmi Minisztérium állandó igazoló bizottsága 850/1946. szám alatt igazolta, a „B”-lista bizottság szolgálatában meghagyta. Ezután a Honvédelmi Minisztérium segédhivatalánál I. osztályú irodatiszt, majd 1948 tavaszától irodaigazgató volt. 1950. március végén azonban az 1934. évi I. törvénycikk módosítása tárgyában kiadott 2400/1949. korm. sz. rendelet 1. §-a alapján nyugállományba helyezték.

¹⁶ A Tirczka Károly – Selmeczi Lajos-féle Vaszary családfa szerint Hajnóczy Ferenc és Vaszary Magda, akiknek egy Béla nevű fiúk volt, Pápán éltek (közelebbi időpont megjelölése nélkül).

1948. január 26-tól tagja volt a Szociáldemokrata-, majd az ugyanezen évi (kényszer) egyesülés után a Magyar Dolgozók (kommunisták) Pártjának, ahonét rövidesen kizárták.

1950. április 29-től 1950. október 1-ig a Zelten (vagy Felten? – R. P.) és Guileamue R. T.-nél (szovjet vállalat) dolgozott segéd munkásként. 1950. október 1-től a Földmérő és Talajvizsgáló Iroda (Budapest VII. Rákóczi út 4.) árelemző osztályán volt kalkulátor. Egy 1955. december 2-i feljegyzés szerint, 1950-óta a Közműterv (talán korábbi munkahelye neve változhatott meg? – R. P.), majd a Mélyépítési Tervező Iroda (Budapest V. Molotov tér 1.) segédtervezője volt.

Az 1950-es években Budapesten az I. kerület Attila út 91. szám félemelet 3. szám alatti lakásban élt. 1951-ben havi keresete 700 Forint, havi honvédségi nyugdíja 266 Forint volt.

Katonai személyi lapján az 1955. december 2-i adat az utolsó ismert feljegyzés róla.

1968. szeptember 30-án halt meg Budapesten, a János Kórházban (Diósárok u. 1.). Halálát szívizomelhalás okozta. Ekkor már a XII. kerületben, a Városmajor utca 15-ben lakott.¹⁷

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CSISZÁR Miklós (2001): *Iskolánk története 1948-ig*. Kossuth Krónika. A Kossuth Iskola kiadványa. Veszprém.
- CSISZÁR Miklós (válogatta és szerkesztette) (2008): *A város élni akar. Veszprém 1919–29*. Veszprém.
- FÖLDESI Ferenc (2018): *A veszprémi hetes tüzérek. A m. kir. 7. honvéd táborigád és utóadalakulata, a 41. honvéd tüzérezred első világháborús története*. Veszprém. Veszprémi Szemle Könyvek 11.
- RÁTKY Zoltán–STRAZIMIR Oszkár (1932): *A magyar legújabb kor lexikona*. Budapest.
- LÉGRÁDY Elek (összeállította)(1938): *A volt m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak története*. Pécs.
- SZAKÁLY Sándor (2001): *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Lexikon és adattár. Budapest.
- SZÉCSY Imre–v. OSZLÁNYI Kornél–v. OSZLÁNYI József – dr. v. FARKASS Jenő (szerk.) (1931): *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*. Budapest.
- SZINNYEI József (1914): *Magyar írók élete és munkái*. XIV. kötet. Budapest.

---

¹⁷ Halálozási adatait Földesi Ferencnek köszönöm.

Függelék:**Önéletrajz¹⁸**

Veszprémben 1898. XII. 21-én születtem, ahol apám állami iskolának volt az igazgatója és 1915 évben halt el, amikor még tanuló voltam.

Anyám csekély nyugdíjából csak nehezen tudott elemi iskolás kis hugommal együtt taníttatni és sokat nélkülöztünk, mert apám hosszas betegségének gyógykezelése miatt még adósságot is kellett fizetnie.

A keresk. iskolai érettségi letétele után katonának vonultam be, a tart. tiszti iskola elvégzése után rövidesen mint tizedes az olasz hadszíntérre vittek, ahonnan 20 havi frontszolgálat után, a háború végével tértem haza. Mint tart. hdgy szereltem le és végig a 7. (amely később a 41. számot kapta) honv. táborig ágyas ezredben voltam.

Mint kezdő tisztviselő 1919. III. 15-től állást kaptam a Veszprémi faipar R.T-nél, ahol először általános irodai gyakorlatot szereztem, majd faátvétel-átadás volt a beosztásom, később mint fűrészkészítő a lázi pusztai és kaposvári fűrésztelepeken működtem.

1920. évben nősültem, 1921 évben egy leánygyermekem született, aki már férjnél van. Vőm mérnök és az Iparterv-nél van alkalmazásban.

1929 és 1930 években először 4 hétre, majd 3 hétre gyakorlatra vonultam be és 1935 évben tart. fhdgygá léptettek elő.

1929 évben – az akkori nagy gazdasági válság miatt – állásomat önhibámon kívül elvesztettem, így ez év végén családommal együtt Budapestre költöztem. Egy ideig kereset nélkül voltam, majd 1931. II. 1-én a Honv. Minisztériumban szerződéses polgári alkalmazottként helyezkedtem el. Havi 90- pengő fizetésből nyomorogtunk. Feleségemtől 1933. IX. hóban szétváltunk, majd pár év múlva törvényesen is elváltunk.

Igen nagy nyomorúság szakadt rám, mert csekély fizetésemből kis leánygyermekem neveltetéséről és iskoláztatásáról is gondoskodnom kellett.

A H. M.-ben kiségitő szolgál, díjnok, kezelő és irodasegéd lettem.

1937. évben újból megnősültem. Miután feleségem zsidó származású, békés családi életünket a 40-es évek úgynevezett „zsidótörvényei” zaklatták.

A H. M.-ben a felszabadulás előtti időben mindig a régi világháborús veszteségeket nyilvántartó osztályon teljesítettem szolgálatot.

---

¹⁸ Az önéletrajzot eredeti írásmóddal közlöm.

Feleségem és én is Pápán értük meg a felszabadulást, ahonnan 1945. V. 4-én tértünk haza. Jelentkezésem után a H. M. segédhivatalánál azonnal kaptam beosztást. Igazoltak és a „B”-lista bizottság is állásomban meghagyott.

A Népi Demokráciában I. o. irodatisztnek és 1948. tavaszán soron kívül irodaigazgatónak neveztek ki.

1950. III. hó végével az 1934. I. tc. módosítása tárgyában kiadott 2.400/1949. Korm. sz. rendelet 1. §-a alapján nyug. áll.-ba helyeztettem.

1950. IV. 27-én mint segédmunkás a Zelten és Guillaume R.T.-nál (:szovjet vállalat:) kaptam munkát. Ahol 1950. X. 1-ig dolgoztam. Ekkor onnan engedélyvel átkerültem a Földmérő és Talajvizsgáló Irodához, amelynek árelemző osztályán mint kalkulátor jelenleg is állásban vagyok.

Budapest, 1951. július 8-án

Vaszary Ferenc

I. Attila utca 91. félem. 3.

* *

*

A minap megtekintettem a felújítási munkálatainak a végéhez közeledő veszprémi Szt. Miklós dombot. A domb tetején, a templomrom mellett új kőtábla fogadott, a templom alaprajzával és történetével. Meglepődve olvastam, hogy ezen, 2005-ös dátummal én is, mint a rom egyik feltárója szerepelek.

Nos, a Szt. Miklós-templom feltárását 1929–1931-ben Rhé Gyula, 1978-ban Kralovánszky Alán, 2022-ben Pátkai Ádám régészek végezték. Magam sohasem kutattam a templom romjait. Az általam vezetett (Bándi László által finanszírozott és forszírozott) kisebb 2005. októberi ásatás nem a templomromra, hanem a domb É-i részén található újkori, a II. világháború során elpusztult épületek megkutatására irányult.

Mellesleg ugyanezen tévedés szerepel Veszprém város építészeti topográfiája (szerk. Jankovics Norbert, Magyar Építészeti Múzeum–Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ topográfiák 1., Budapest, 2022) 108. oldalán is.

Miután nem kenyerem más tollával ékeskedni, mindkét eset kellemetlenül érintett.

Veszprém, 2023. május 2-án

Rainer Pál

ÉVFORDULÓ

**Tisztelgés Hadnagy László (1923–1995)
élete és munkássága előtt, születésének
100. évfordulóján**

FARKASNÉ MOLNÁR CSILLA

„Mindig azt vallottam, hogy az ember igényes szellemi környezetben élhessen, azért önmagának is tennie kell, napvilágra hozni az előttünk élt nemzedékek elfelejtett, eltemetett, kallódó örökségét, s általa feldúsítani, gazdagítani mai életünket. Örülök, hogy nehéz, küzdelmes éveimben is mindig azt tehettem, amiben kedvem tellett, s mintegy fél évszázada szolgálhatom Veszprém megye közművelődését.”¹

Száz éve született Gyulafirátóton Hadnagy László pedagógus, muzeológus, a helytörténeti kutatások, a helyi értékmentés, a néprajzi gyűjtés és a honismeret mélyen elkötelezett, nagy tudású szakembere. Szellemi és tárgyi hagyatéka a tisztelet és a szeretet nyelvén szólítja meg az utódokat, a ma élő generációt. A nevéhez kötődő kezdeményezések emléket állítanak az örökké megújulni képes, teremtő szakmaiságának. Emlékének őrzése, életútjának felidézése szakmai eredményei mentén és kiváló, máig példaértékű emberi tulajdonságai okán is kötelességünk.

1923. június 8-án, a Veszprém melletti Gyulafirátót nagyközségben látta meg a napvilágot Hadnagy József pályamester és Tóth Borbála hatodik gyermekeként. A családban tíz gyermek született. Elsőként József 1914-ben, majd Károly, János, Ferenc, Erzsébet, László, Sándor Borbála, Imre, aki csecsemőkorában meghalt. Az idősebb szülők nem nyugodtak bele, hogy a gyermekáldásoknak így szakadjon vége, s 23 évvel legidősebb gyermekük születése után mégis született egy kicsi, akit az elhunyt testvér emlékére szintén Imrének kereszteltek. Vele és egy unokájukkal – akit szinte gyermekükként neveltek –, lett teljes a család. Ma úgy mondanánk, tisztos szegénységben éltek, de nagy szeretetben. Az édesapa törekedett

¹ *Veszprémi Szemle* 1996/1–2. Hudi József: Hadnagy László (1923–1995) emlékezete. 91. o., *Veszprémi Szemle* 2010/1–2., Galambos Anna: Emlékezés Hadnagy Lászlóra. 120. o. (Utóbbi elhunyt 2010. június 18-án, Hadnagy László sírjánál.)

minden gyermekének a taníttatására, mondván, ha vagyont nem tud biztosítani nekik, akkor tudást szerezzenek az élethez. A szülők életszeretete, életbölcssége komoly útravaló volt a gyermekek számára. A testvérek közül öten a vasútnál találták meg számításukat, ki távírásként, ki jegypénztárosként, ki állomásfőnökként dolgozott. Többen diplomát szereztek: villamosmérnök, népművelő, és Hadnagy Lászlóhoz hasonlóan Sándor testvére is pedagógus lett.

Az édesapát munkája a győri vasútvonal építéséhez szólította, így a család a Győrszentivánhoz tartozó Kismegyery-pusztára költözött. A bakterházban laktak, s a Hadnagy unokák elmondása szerint a környező bencés uradalom cselédeinek gyermekeivel együtt sok játékkal, vidáman teltek az itteni évek. Hadnagy László itt folytatta általános iskolai tanulmányait, majd a keszthelyi Premontrei Gimnáziumban tanult. A győri Királyi Római Katolikus Tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet 1944-ben. Honismereti kutatásait már győri diákként elkezdte. A gróf Teleki Pál Tudományos Intézet országos ifjúsági táj- és népkutató pályázatán *A serdülőkor néphagyományai* c. pályaművéért kapott elismerést 1943-ban. Tanulmányait a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen kívánta folytatni, de beiratkozása után – októberben – a katonai behívó megszakította a megkezdett szemesztert. A nyugati frontra, a németországi Lüneburgba vitték, ahol 1945-ben, Berlin kapitulálása után angol hadifogságba került. Egy év után, 1946-ban tért haza a messzi Holsteinből. Ekor a gyulafirátóti római katolikus elemi iskola tanítója lett.

A család időközben visszatelepült Gyulafirátótra, az édesapa nyugdíjas korában templomatyja, harangozó volt. Vidám természetű, mélyen vallásos emberként őrzik az emléket a rátótiak. 90 évesen, 1983-ban hunyt el. Felesége, Tóth Borbála – akit sokgyermekes édesanyaként sokszor hívtak a falusiak szülei-nél segédkezni – 1976-ig élt. Mindketten a gyulafirátóti felső temetőben alusszák örök álmukat.

1945-től a Bakonyszücsről származó Koncz Zelma is a rátóti elemi iskolában tanított. Megismerkedésük Hadnagy Lászlóval házassághoz vezetett, s 1948-tól mindketten a már állami általános iskola tanítói lettek. Először a „kastélyban”, a volt prépostsági épületben kialakított pedagóguslakások egyikében laktak, majd a Kastélykert utca 5. sz. alatt felépített saját házukba költöztek, mely halálukig otthonuk volt. Tanulmányaikat mindketten levelező tagozaton folytatták, Zelma asszony biológia-kémia szakos tanárként 1963-tól 1975-ig az iskola igazgatója volt. Hadnagy László először általános iskolai tanári, majd középiskolai tanári oklevelet szerzett az ELTE magyar-történelem szakán. Szakdolgozatát 1968-ban a helytörténet és a történelemtanítás kapcsolatáról írta. Természetesen a korra jellemző szókinccsel, fogalomhasználattal, de máig érvényes párhuzamot von a történelemtanításban a helyismeret fontossága és a hazaszeretet ki-

alakítása közt. Mint írja: „*Ki minél jobban ismeri a múltat, annál szilárdabban áll a jelen talaján.*” Leszögezi, hogy a helyismeret és a történelemtanítás célja, hogy a „*a kiszabott életút könnyebb, szebb, gazdagabb legyen*”. Ez a mély meggyőződése vezérelte később is minden tettét, és haladt példamutató kitarással a maga választotta úton. Szakdolgozatában hangsúlyozta, hogy a történelemtanároknak az oktató nevelő munkájuk eredményessége érdekében folyamatosan végezniük kell helytörténeti kutató- és gyűjtőmunkát. S hogy ez az ő esetében tökéletesen megvalósult, azt egykori tanítványai (Kauker Katalin, Galambos Anna) is megerősítik, mondván a tanár úr ízes beszédét jó volt hallgatni, órái élményszerűek voltak, s a tananyag mellett a gyermekeket lakóhelyük történetének „*kutatására*” inspirálta. Mint azt Balogh Elemérnek maga is megfogalmazta egykor, a helyi idős emberekkel való találkozások, történeteik meghallgatása nyomán a könyvek száraz információi élettel telnek meg. „*Ezeknek a dokumentumoknak a birtokában, ha a tanárt fűti egy kis agitatív lendület, óriási hatást érhet el.*”²

Hadnagy László 1954-től a Veszprémi Járási Tanács VB Oktatási és Népművelési Osztályvezetője lett. Kapcsolatai révén már ekkor szorgalmazta a gyulafirátóti iskolaépítést, mely végül három lépcsőben 1992-re valósult meg.

1956-ban a járási forradalmi tanács öttagú elnökségének élére választották. E tevékenysége miatt a forradalom kudarca után menesztették az állásából, de visszatérhetett a rátóti iskolába tanítani. Ebből az időszakból emlékszik rá jó szívvel Márkus Zoltán egy Napló-cikkben: amikor írásai miatt 1956 után őt is eltávolították a megyei napilaptól, a még hivatalban lévő Hadnagy Lászlónak volt bátorsága tanári álláshoz juttatni őt a felsőörsi általános iskolában.³

1968-ig tanított a gyulafirátóti iskolában. A hatvanas évek végén harminc honismereti szakkört tartottak számon a megyében, többségüket középiskolákban és általános iskolákban, a honismereti és néprajzi gyűjtő munka mögött pedig olyan lelkes pedagógusok álltak, mint Gyulafirátóton a Hadnagy házaspár.

1969. január 01-től kinevezték a Bakonyi Múzeum (a mai Laczkó Dezső Múzeum) népművelési csoportvezetőjének, ahol az eddig jószerével gazdátlan honismereti és helytörténeti tevékenységet koordinálta. Munkáját később a múzeum igazgatóhelyetteseként végezte. Mindvégig kompromisszumkészség jellemezte, s a törekvés, hogy összefogja, összetartsa és segítse mindazokat, akik a honismeret és a helytörténeti kutatás területén tevékenykednek.

1980-ig látta el e teendőket, ekkor Pápára került, a Helytörténeti Múzeum (ma Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum) igazgatója lett. E funkciót nyugdíjba vonulásáig, 1983-ig töltötte be.

² Napló, 1968. nov.10. Balogh Elemér: Történelmi élmény és honismeret. 3. o.

³ Napló, 2015. júl. 30. Márkus Zoltán: Szélesebb körben is maradandót alkotott. 15. o.

Nyugdíjba vonulása után továbbra is folytatta szerteágazó kutatói, honismereti és ismeretterjesztő tevékenységét számos társadalmi szervezet keretén belül. Bejár a múzeumba, szerkeszt, lektorál, cikkeket ír és előadásokat tart. Lan-kadatlanul munkálkodik szeretett lakóhelye, Gyulafirátót kulturális életében, 1992-ben például a művelődési ház igazgatójaként.

Nagy műveltségű ember volt, igen gazdag saját könyvtárral rendelkezett. Gyűjteménye sokszor segítette a kutatók és laikusok gyűjtő, feldolgozó munkáját.

Élete során szívesen és sokat utazott. Járt Nápolyban szabadegyetemen a klasszikus itáliai művészetet tanulmányozni, megfordult az egykori NDK-ban, a mai Horvátországban és Észtországban – itt a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztály támogatásával tölthetett el 10 napot.

Aktív munkálkodásának 1995-ben hirtelen szakadt vége, rövid betegség után július 12-én hunyt el.

A munkássága mérföldkövei

Pedagógusként a tanítás mellett volt ideje önképzésre, kutatásokra, gyűjtőmunkára is. Az iskolásoknak helytörténeti szakkört szervezett, labdarúgó-edzői tanfolyamot végzett és színjátszócsoporthoz vezetői, rendezői képzésen vett részt. Történelemtanárként gyermekcentrikus, karizmatikus személyiség volt.

A járási hivatalban végzett munka túl bürokratikus volt számára, de kihasználta a lehetőséget, hogy látogassa a járás iskoláit. Igyekezett megmenteni, a pályán tartani azokat a nagy tudású, tapasztalt pedagógusokat, akiket az akkori politikai rendszer származásuk vagy a világnézetük miatt nem nézett jó szemmel.

A múzeumi csoportvezetőként végzett munkájáról az alábbiakat olvashatjuk egy szakmai beszámolóban: ez idő alatt „*ugrásszerűen megnőtt és minőségében javult az országos és helyi kezdeményezésű pályamunkák száma, a honismereti találkozók, tanfolyamok határfoka, kiterjedt a múzeumi adattárainkat, gyűjteményeinket forrásként felhasználó önkéntes kutatók kiszolgálása. [...] eredményes centralizáló munka indult meg a honismeret-helytörténet terén. Munkája révén jelentősen nőtt az e területen tevékenykedők száma és minőségében is javulást eredményezett.*”⁴

Mindezek mellett végzett muzeológusi feladatokat is, pl. begyűjtötte Schmidt János idős veszprémi kovácsmester műhelyének teljes anyagát. Kiemelkedő érdeme ebből a korszakból, hogy megkezdte a *Veszprém megye földrajzi nevei* című több éves gyűjtőprogram irányító és szervező munkáját a veszprémi és ajkai járásban. Feldolgozta szülőfaluja és Bakonybél földrajzi neveit. Inspirálta a telepü-

⁴ *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9. 1970. Éri István: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1969. évi munkájáról. 10. o.

léseket falukrónika írására, helyismereti gyűjtemények létrehozására. Az elsők közt jött létre Döbrönte település helytörténeti gyűjteménye, nem véletlen tehát, hogy 25 év elteltével 1987. szeptember 26-án a döbrönte falunapok keretében jubileumi emlékülést tartottak itt a Veszprém megyei honismereti mozgalom tagjai. Itt hangzott el megnyitóként Hadnagy László előadása az 1962–1987 közti időszak honismereti munkájáról, melyben az 1962-ben Tüskeváron rendezett honismereti tanácskozást nevezi meg a mozgalom Veszprém megyei zászlóbon-tásának, s a tüskevári helyismereti, néprajzi gyűjteményt pedig indító állomás-nak. (Itt vetődött fel először a földrajzinév gyűjtés gondolata, s később, 1965-ben a révfülöpi próbagyűjtéssel folytatódott.) Az 1987-es tanácskozás a meghívott előadók, résztvevők összetétele által országos rangú esemény volt.⁵ Hadnagy László itt idézte Váci Mihály szavait: „minden faluban hagyjatok meg néhány ka-szát, a marokszedők sarlóit, a bányászok csákányait, a favágók baltáit, a koraszülést okozó görnyesztő mosóteknőket: az eszelős fáradságok és igavonások emberi járomfá-it...” Szakkörvezetők, önkéntes néprajzi gyűjtők továbbképzéseiről számolt be, valamint több éven át megrendezett nyári honismereti táborokról, melyeket a Bakonyi Múzeum különböző helyszíneken (Bakonyoszlop, Pápa, Tapolca) szer-vezett középiskolások részére. Nagy szerepe volt a megyei helytörténeti kutatók továbbképzésében, akik megismerkedtek a gyűjtőmunka technikai részleteivel is, megtanulhatták a szakszerű feldolgozást, jegyzetelést, cédulázást. Mindezek következtében kedvezően változott a helytörténeti munka megítélése is.

Múzeumi éveiben kutatta a bakonyi szlovákság és németiség hagyományait. Külső szemlélőnek is nagyon érdekes és olvasmányos a „Halotti készüllet és halotti szokások Öskün” című írása.⁶

„Az 1970-es évek második felétől az egyik legismertebb Veszprém megyei helytörté-neti kutató, a honismereti mozgalom országosan is számon tartott, közismert, népszerű megyei vezetője volt Hadnagy László.” – írja róla Tölgyesi József.⁷

Jelszava az értékmentés volt. Múzeumi munkatársként bárhol járt a veszpré-mi járás területén, vagy a megyében, mindenhol lelkesen biztatta a helyieket a helytörténetük megismerésére és bemutatására. Több helytörténeti gyűjtemény létrehozását segítette, támogatta.

Éri István múzeumigazgatóval indították útjára a Veszprém megyei múze-umi tájékoztatót, mely később Veszprém megyei múzeumi, helytörténeti, ho-nismereti tájékoztató néven jelent meg 1972 végéig, a *Horizont* című folyóirat

⁵ *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok* 13. kötet. Hadnagy László: A honismereti mozgalom huszonöt éve Veszprém megyében.

⁶ *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok* 10. kötet. 129–140. o.

⁷ *Honismeret*, 2007/3. Tölgyesi József: Két Veszprém megyei helytörténésről. 56–57. o.

indulásáig. Ezek a füzetek a néprajzi gyűjtők, a múzeumi munka iránt érdeklődő önkéntesek munkáját is nagyban segítették.

1972-ben indult útjára a *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok* c. sorozat, melynek haláláig (I–XV. kötetig) szerkesztő bizottsági tagja volt. A kiadvány, melynek kiadója kezdetekkor a TIT és a Hazafias Népfront megyei bizottsága volt, a honismereti mozgalom megyei fórumává vált. A tárgyszerűséghez tartozik, hogy ebben az időben országos irányelvek mentén az MSZMP Veszprém megyei Agitációs és Propaganda Bizottsága is zászlójára tűzte a honismereti mozgalom támogatását, melyet a Hazafias Népfront irányítása mellett társadalmi érdekek tekintett. Ez az állásfoglalás (ne felejtjük el, hogy a pártállami időkről beszélünk!) lendületet adott a honismereti mozgalomnak, végre közüggé vált a közel száz éve felmutatható, de elszigetelten dolgozó és kevés publikációs lehetőséget kapó helytörténettel foglalkozók ügye.⁸ Megjegyzendő, hogy 1968. április 17-én ülésezett a Hazafias Népfront IV. kongresszusa, s itt határoztak az Országos Honismereti Bizottság megalakításáról, amely alapján Veszprém megyében is létrejött a hasonló testület Hadnagy László elnökletével.

1972-ben a közgyűjtemények, tudományos intézmények hivatásos szakembereit tömörítő Országos Helytörténeti Bizottság beleolvad az Országos Honismereti Bizottságba. A két szervezet egyesülésével megeremtődnek a honismereti munka egységes keretei, mely hivatásos szakembereknek csakúgy, mint a területen dolgozó amatőröknek nagyban megkönnyítette a munkát. Hőskornak tekinthetők ezek az évek, melyekben csak nagy szorgalommal, kitartással és elhivatottsággal lehetett eredményeket felmutatni, s Hadnagy Lászlónak ez sikerült.

1962-ben jött létre a pápai gyűjtemény mely 1965-től vált önálló múzeummá. Hadnagy László 1980-tól 1983-ig tartó pápai igazgatósága idején az ottani múzeum még gyermekcipőben járt és igen rossz állapotban volt. Bár elmondása szerint gazdag gyűjteményt és szép kiállítási tereket vehetett át elődjétől, s mint megfogalmazta, jól érezte magát az Esterházy-kastély falai közt. Ugyanakkor megtörtént, hogy a kastély Nádor-termében tartott koncert alatt stukkódarabok hullottak le a mennyezetről – többek közt a gyakori beázások következtében is. A koncertek ellen minden igazgató felemelte a szavát, mert ez a fajta használat nem tesz jót az értékes bútorzatnak és a helyiségeknek. (1940-ben tűz pusztított a kastélyban, a födém veszélyessé vált, megerősítésére csak 1987-ben került sor).⁹ Hadnagy László egyedüli szakmai munkatársként irányította az in-

⁸ *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok* 1.kötet. Szász András: Köszöntő. 5–6. o.

⁹ *Pápai Múzeumi Értesítő* 1995/5. Ilon Gábor: Három évtized a megyei múzeumi szervezetben. Különös tekintettel az 1980–1993 közötti évekre. 5–14. o.

tezményt, segítségül az előző, nyugdíjba vonult igazgató, dr. Mithay Sándor 4 órás munkatársként járt vissza Gyórból Pápára. Igazgatósága idején elsősorban néprajzi tevékenységet folytatott, s e tárgyban publikált. Tárgyakat gyűjtött az olajütés és a bakonyi fa szállítás témakörében. Összefogta a járás néprajzi és helytörténeti kutatásait. Segítette például a lelkes pápai néprajzi magángyűjtő, Győri Endrené munkáját is, akinek Veszprémben is több alkalommal volt kiállítása (pl. 1987-ben a Georgi Dimitrov Művelődési Központban *Mint ahogy tisztessé asszonyhoz illendő* címen dr. S. Lackovits Emőke rendezésében).

Nyugdíjba vonulásakor, 1983-ban a Szocialista Kultúráért – abban az időben igen rangos – állami kitüntetésben részesült.¹⁰

Múzeumi szakmukáján kívül széles körű társadalmi és közművelődési tevékenységet végzett, melyet több hivatalos és társadalmi elismerés fémjelez.

1974-ben eredményes múzeumi igazgatóhelyettesi munkájáért a Veszprém Megyei Tanács VB Vajda Péter művelődési díját kapta, 1980-ban a Hazafias Népfőnt Honismereti Mozgalomért emléklakettjét. 1982-ben a Magyar Úttörők Szövetsége Gyermekéért érdemérem, Kiváló Ismeretterjesztésért emléklakett a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattól. 1992-ben Veszprém Megye Érdemrendjét vehette át dr. Zongor Gábortól, a Megyei Önkormányzat Közgyűlése elnökétől. Erre a kitüntetésre különösen büszke volt, mert az indoklás szerint a megye életében, a közösség javára végzett kimagaslóan és tartósan eredményes tevékenységéért kapta.

Az, hogy napjainkban senki nem kérdőjelezi meg a nem múzeumi gyűjtemények létjogosultságát, s az amatőr kutató- és gyűjtő munka megbecsültsége is nagy jelentőségű lett, mindez olyan elődök kitartó és színvonalas munkájának is köszönhető, mint Hadnagy László és az őt méltó társként mindenben támogató felesége, Koncz Zelma.

Társadalmi szerepvállalások

Hadnagy László életműve a pedagógusi, muzeológusi, honismereti, tudományos tevékenységei felsorolásával közel sem válik teljessé.

Tanári munkája mellett lakóhelyén, Gyulafirátóton népművelői feladatokat is ellátott 1971-ig, majd nyugdíjasként 1992-ben hivatalosan is művelődési ház igazgatónak nevezték ki egy évre. Hitvallása volt, ha a kultúra nem megfelelően működik, igénytelen emberek és szegényebbek leszünk, s a világ kihívásaira

¹⁰ *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1984/17. Törőcsik Zoltán: A Veszprém Megyei Múzeumi igazgatóság 1982–83. évben végzett tevékenysége. 12. o.

csak akkor tudunk válaszolni ha összetartunk, összekapaszkodunk. Tevékenykedett labdarúgó-edzőként, és számos színdarabot rendezett feleségével és az akkori tanítókkal együtt a falusi gyermekek és felnőttek közreműködésével. Ezek emlékezetes előadások (pl. Mágnás Miska) voltak sok éven keresztül nemcsak a falu, hanem a környékbeli települések számára is. A színdarabokat a művelődési házként szolgáló Kolostor söröző (Renner kocsmá) melletti nagyteremben adták elő, s itt zajlottak a különféle művelődési tevékenységek, tanfolyamok, az ifjúsági klub foglalkozásai is. Ő maga is többször tartott előadásokat, honismereti szakkört és nyugdíjas szabadegyetemeket szervezett. Az iskolában létrehozott honismereti szakkörök mintájára felnőtteket is bevont a múltkutató, a helyismeret és a tárgyi emlékek gyűjtésének folyamatába.

A hagyományok ápolását, felélesztésüket, a kulturális értékek őrzésének fontosságát, a közösségépítést tartotta szem előtt – mondanánk ma a lakóhelyén végzett tevékenysége összefoglalásaként. Tanári munkája mellett 1963-tól ellátta a megyei honismereti szakreferensi feladatokat is.

A '70-es és a '80-as években a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságának tagja. A rendszerváltás éveiben (1990. szeptember 21-én) alakult meg a Társadalmi Egyesülések Szövetsége, mely országos szervezetként közel harminc tagszervezetet tömörített, köztük volt pl. a Rákóczi Szövetség, a Hadifoglyok Országos Szervezete, az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség is. Kiemelt feladata a polgári szervezetek érdekvédelmének ellátása volt. A 31 Veszprém megyei szervezettel megalakuló helyi TESZ munkáját is tevékenyen segítette, támogatva Fehér Tibor elnöki, s a művelődési központ akkori igazgatója, Gészné Kocsis Márta irodavezetői munkáját.

Kossuth Lajos halálának 100. évfordulóján, 1994 -ben, országos megemlékezések zajlottak. Az előkészületekre Veszprém megyében is megalakult a Kossuth-emlékbizottság, melynek Hadnagy László lett az elnöke. Kezdeményezésére ekkor több megyénkbeli településen helyeztek el emléktáblát, ahol a szabadságharc bukása után a megtorlástól tartva a Kossuth gyermekeket bujtatták: Mencshely, Halimba, Lókút-Óbánya, valamint Bakonyság-Csárdapuszta településeken, ahol a kápolnában Kossuth Lajos és Meszléri Terézia házasságára egyházi áldás került. Nemcsak emlékhelyek kaptak jelzést munkájuk nyomán, hanem társadalmi szervezetek és kulturális intézmények széles összefogásával könyvek készültek, emléküléseket tartottak. A Kossuth-kultusz éledéséről többször írt a megyei napilap hasábjain.¹¹ Az 1995. január 23-i lapszámban *Méltó megemlékezés* címen foglalta össze a Veszprém megyei megemlékezéseket a Kossuth-évforduló kapcsán. Írásainak minden sora érték, megtudhatjuk belőle,

---

¹¹ *Napló*, 1994. febr. 26. Emlékhelyek megyénkben. 9. o., 1994. ápr. 02. Kossuth Ferenc

milyen féltő szeretettel bujtatták megyénk településein a három Kossuth gyermeket, s azt is, hogy Magyarország első Kossuth-szobrát is a történelmi Veszprém vármegyében Siómaroson avatták 1894-ben.

1991. március elején a megyében élő honismereti kutatók kezdeményezésére megalakult a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, melynek elnöki teendőit a haláláig ellátta, részt vett megyei és országos honismereti konferenciák szervezésében, aktív, kezdeményező, megbecsült tagja volt a szervezetnek.

Igen kedves terület volt számára a lótartás. A Veszprém Megyei Magán Lótenyésztők Egyesületének elnökeként és az 1991-ben Abonyi Gábor vezetésével megalakult Sándor Huszárok Egyesülete tagjaként aktívan dolgozott a lovas hagyományok őrzésén. Több helyütt írásai jelentek meg a lótartás témában, s e szakterületen készült írásokat, szakkönyveket lektorált. Az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság (VEAB) a Széchenyi évforduló, valamint a Veszprém megyei ménállomás létrehozásának 100. évfordulóján emlékülést szervezett. Ott találjuk az előadók sorában Hadnagy Lászlót is *A paraszti lótartás* című előadásával. Ő maga is nagy szeretettel tartotta lovait, melyeket nem igavonásra, csak lovaglásra használt. Sok gyulafirátóti őrzi kedves emlékként, amikor kisgyermekként a közeli óvodából átmehtek megcsodálni a lovakat, vagy nagyobbacska gyermekként lecsutakolhatták az állatokat és a hátukra ülhettek. A gyermekeket mindig az állatok szeretetére tanította. Halála után kedves lovai ellátásában a rokonság mellett több gyulafirátóti személy segédkezett az egyedül maradt özvegynek: Payer Márton, Kovács Lőrinc, Kloó László.

1993 júniusában Országos Honismereti Akadémia rendezvénysorozatnak adott helyet Veszprém. Hadnagy László egyik szervezője volt az eseménynek, s szeretett szülőfalujának, Gyulafirátótnak a pávakörét kérte fel, hogy bakonyi népdalcsokorral üdvözljék a konferencia résztvevőit. (Érdekes adalék, hogy itt hallotta énekelni a pávakört az ausztriai Unterwald plébánosa, dr. Galambos Ferenc Ireneusz atya, akinek meghívása nyomán sok éves kapcsolat alakult a művészeti együttes és az ausztriai település közt.)

A sok hétköznapi teendővel járó (előadások szervezése, leigazolások, nyilvántartásuk stb.) TIT járási titkári teendőket is több éven keresztül ellátta, tapasztalattal segítette a megyei szervezet munkáját. A nyolcvanas évektől tagja volt a VEAB néprajzi és településtörténeti munkabizottságának.

Részt vett Veszprém Város Önkormányzata utcanev bizottságának munkájában. Gyulafirátót bővülésével az új településrészek utcanevei nagy részét az ő javaslatai alapján fogadták el, pl. Halastó, Német utca, és sikeresen állították vissza a régi utcaneveket, pl. Pásztor, Torzsa.

Sokat publikált szakmai folyóiratokban s a veszprémi napilap, a *Napló* hasábjain egyaránt. „*Szóvá tette*” például a Bakonybél–Bakonykoppányt összekötő út mentén, a Gerence-parti Hasprai-kereszt méltatlan állapotát, s a kálváriák elhanyagolt, romos állapotát. Úgy vélekedett, hogy ezek romjai az összefogás erőpróbái lehetnek.

Azt, hogy a tudását és a tapasztalatait mennyire respektálták Veszprémben, hogy milyen meghatározó személyisége volt Veszprém kulturális és civil életének, jól mutatja, hogy hagyatékában 1991-ből megtalálható például a Veszprémi Városszépítő és Városvédő Egyesület alapító okiratának tervezete, melyet véleményét kérve juttattak el hozzá az alapítók.

A veszprémi *Napló*ban utolsó írása 1995. július 1-jén jelent meg Szent László emlékezetéről. Jellemző a látásmódjára, a teremtett világhoz való viszonyára az alábbi idézet: „*Az évfordulón tanuljunk és merítsünk erőt az erényes király szellemi örökségéből. A természetet járva vegyük észre és emeljük fel a Szent László pénze kövületeket, simogassuk meg az ezüstszerű Szent László bársonyos levelét (Szent László-tárnicas – FMCs). A legendákat hagyományozzuk utódainkra. Mindezek által érezhetjük magunkhoz közel nemzeti történelmünk királyi büszkeségét.*”¹²

Két hét múlva az újságból arról értesülhettünk, hogy 1995. július 12-én elhunyt Hadnagy László. Szülőfalujában, Gyulafirátóton a Felső temetőben helyezték örök nyugalomra, 1995. július 17-én.

Halálnak első évfordulóján sírjánál a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület nevében Hudi József emlékezett a munkásságára.

Gyulafirátóti lenyomatok

Ő mindenkit meg tudott győzni arról, hogy Rátót a világ közepe, és jó itt élni! – mondta Hadnagy Lászlóról a felesége.¹³

Munkásságának meghatározó eleme szülőfaluja, lakóhelye, a később Veszprém városrészévé vált Gyulafirátót hagyományainak, szellemi és tárgyi emlékeinek összegyűjtése, a folytonos munkálkodás a település érdekében.

Kutatta, gyűjtötte a már feledésbe merülő rátóti népszokásokat. A tikverőzést, vagy a tamázást – a Tamás napi disznóvágások alakoskodó népszokását –, amikor letakart arcú, maskarás férfiak, nők – ők voltak a tamák – jelentek meg nemcsak disznóöléseken, hanem esküvőkön is éjfél tájban, hogy bolondozásaikkal fellendítsék a hangulatot. Hadnagy László felélesztette a *kriszkindlízis*, a sváb népszokáson

¹² *Napló*, 1995. júl. 01. Hadnagy László: Szent László emlékezete. 7. o.

¹³ *Napló*, 1995. júl. 17. Bogár Vali: Hadnagy László halálára. 4. o.

alapuló lánybetlehemezés hagyományát is. E két hagyományról Jankovics Marcell filmrendező készített dokumentumfilmet, melyet Gyulafirátóton, a Pásztor utcai Huszár házban vettek fel. Szorgalmazta a szüreti felvonulások újbóli megrendezését is, melyre első alkalommal az óvoda aktív részvételével került sor.¹⁴

1979. július 23-án Vácrátóton volt egy Marton Frigyes által rendezett program, ahol a rátótiadákat gyűjtötték csokorba. Hét tagú gyulafirátóti delegáció (Csatári József, Drum József, ifj. Hadnagy Imre, Jelinkó Ambrusné, Sándor József, Zsida Gyula) képviselte a települést Hadnagy László vezetésével. Elkíserte őket Raffai István veszprémi újságíró is. Az eseményről a Magyar Televízió is készített felvételt.

Munkája révén kutatta Gyulafirátót múltját, a kutatásaiból előadásokat, honismereti klubot szervezett gyermekeknek és felnőtteknek. Különösen figyelt arra, hogy Gyulafirátót történelme helyet kapjon a jelenben, s a múlt értékeit őrizték névadások is. Javaslatára kapta az 1974-ben alakult, sikeres, szép pályafutást felmutató pávakör a Bakonyerdő nevet. Valódi, tiszta forrásból merítve, bárhol is jártak országon belül vagy határainkon túl, mindig méltó módon képviselték Gyulafirátót és mutatták be a bakonyi térség népdalkincsét. Vezetőjük évtizedeken át Galambos Anna volt.

A település nyugdíjasklubja a Rátót Mátyás nevet az ő ötlete nyomán vette fel a megalakulásakor, 1988-ban. Hadnagy László maga is szerepet vállalt a klub három fős vezetőségében.

Sokat munkálkodott a gyulafirátóti II. világháborús emlékmű létrehozásában. Javaslatára az 1938-ban állított első világháborús emlékoszlopot bővítették a település második világháborúban elhunyt – katona és civil – áldozatainak névsorával. A megújított emlékművet 1991. szeptember 29-én avatták. Ekkor Hadnagy László emlékezetes beszédet mondott s az ünnepség résztvevői voltak a Sándor huszárok is.

Kezdeményezője, fő mozgatórugója volt a pusztuló gyulafirátóti kálvária felújításának. Felhívást tett közzé a helyi lakossághoz, hogy aki teheti pénzzel vagy önkéntes munkával támogassa a munkálatokat. Az egyházi előljáróság mellett ő is a szervező testület tagja volt. A veszprémi önkormányzat és az Országos Művészeti Lektorátus is komoly támogatást nyújtott a felújításhoz, melynek eredményét sajnos már nem láthatta. A kőkeresztek felújítását Lugossy László végezte, a corpus és a két lator alakját Blaskó János és Várady Sándor szobrászművészek restaurálták, a stációk képei Fabók Gyula festőművész alkotásai. Az értékes építészeti emlék másolata a szentendrei skanzenben látható. A meg-

¹⁴ Kauker Katalin volt tanítvány, a Gyulafirátóti Kastélykert óvoda ny. vezetőjének visszaemlékezése alapján.

újított kálváriát 1996-ban szentelték fel komoly ünnepség keretében az akkori veszprémi érsek, dr. Szendi József jelenlétében. Ünnepi beszédet mondott Habsburg György főherceg és Csunyi János, a városrészi önkormányzat vezetője. A felújítási munkálatokban vállalt feladatokért Hadnagy László posztumusz elismerését, Veszprém Város Emlékérmét a felesége vette át.

A kálváriaszentelés után avatták fel a katolikus templom lépcsőjénél elhelyezett, Rátót Mátyást – a muhi csatában 1241. április 11-én elhunyt érsek prímást – és Rátót Lorándot ábrázoló bronz domborművet, melynek elkészítését szintén Hadnagy László szorgalmazta.

Ötletgazdája, értelmi szerzője volt a Rátóti Napok kulturális programsorozatnak, mely 1992 óta töretlenül jelen van a település életében, immár falunap néven.

A gyulafirátóti általános iskola névadása hosszúra sikerült folyamattá vált, mert a döntéshozók sehogyan sem akarták a felmerült történelmi neveket elfogadni, még Radnóti Miklós sem felelt meg a szigorú ítéseknek. Többszöri próbálkozás után végül eredményre vezetett az iskola igazgatójának, Demény Pálnak és Hadnagy Lászlónak a kezdeményezése, és 1993-ban felvehette az iskola Gyulaffy László egykori várkapitány nevét. Természetesen nem állt meg itt a történet, Hadnagy László munkálkodni kezdett az iskola területén felállítandó Gyulaffy-szobor ügyén. Sikerrel! 1994-ben felavatásra került Merencsics Tibor képzőművész-tanár Gyulaffy-mellszobra, melynek talapzatát Rezeli János helyi kőfaragó készítette el.

A népi élet használati tárgyait valójában felesége, Szemi néni gyűjtötte, valóságos múzeummá téve lakásukat. Gyűjteményükből 1992-ben a művelődési házban, 1993-ban – a névadó ünnepség keretében – az iskolában rendeztek kiállítást. Hamar felmerült a gondolat, hogy az értékes és szép tárgyakat állandó helyre rendezve láthatóvá, elérhetővé kellene tenni a település lakossága számára is. Sokáig tartott a helykeresés, míg a már használaton kívüli két tantermes régi iskola (Pásztor u. 26.) egykori pedagógus lakásában sikerült elhelyezni a néprajzi, településtörténeti anyagot. A berendezést Hadnagy László kezdte, ám a gyűjtemény megnyitását 1995 őszén már nem érthette meg. A Laczkó Dezső múzeum munkatársai Schleicher Veronika irányításával véglegesítették a kiállítást. Az ünnepélyes megnyitón Dióssy László polgármester, Széki Patka László, a Veszprém Megyei Önkormányzat osztályvezetője és S. Lackovits Emőke főmuzeológus mondtak beszédet, méltatva Hadnagy László és felesége értéktremtő, az egész városrész fejlődését szolgáló munkásságát.

Érdeklődés, hogy gyulafirátóti tanárévei idején a gyermek honismereti szakkör tagjaival kutatták ki, hogy név szerint kik voltak azok a rátótiak, akik 1883-ban 19-en Amerikába vándoroltak és 1895-ben adományaikból a katolikus

templom előtt keresztet állítottak. (1908-ban újabb 94 fő vándorolt ki a szegénység elől menekülve. Többségük soha nem tért vissza. Ha meggondoljuk, hogy ebben az időben kb. 1500 főt számlált a település lakossága, elképzelhető milyen jelentős volt ez a kivándorlás.)

Az emberi példa

*„Nem voltak nagy csalódásaim. A rossz dolgokban is mindig kerestem a jót, ami a szakadékok fölött is átsegíti az embert. Nincsenek teljesületlen vágyaim sem. Mióta az eszemet tudom, vallom – hiszen erre neveltek jó szüleim, s kiváló tanáraink is –, hogy az a szép élet, amely másnak is használ. Nem panaszkodhatom. Mindig azt tehettem, amiben kedvem tellett. Élveztem hivatásom során kiváló munkatársak, jeles tudósok és művészek megtisztelő közelségét.”*¹⁵

70. születésnapja alkalmából Hamar Imre kérdéseire fogalmazta meg e gondolatokat Hadnagy László, s szomorú, hogy ez után már csak két év adatott számára. Sok tervet dédelgetett még, így nem érthette meg a kutatásai nyomán elkészült emléktábla avatását, mely alma mátere, a győri tanítóképző II. világháborús áldozatainak állít emléket. Készült könyvet írni Gyulafirátót néprajzi emlékeiről és történetéről...

Öröksége az önzetlen segítség, az örök derű. A panaszkodás nem az ő műfaja volt.

Közvetlen volt, mindig mosolygós, a gyermekeket becsületességre, igazmondásra, az idősek tiszteletére nevelte, *„mert általuk van nekünk mindenünk”*¹⁶ – hangoztatta. Fontos volt számára, hogy a gyermekeket munkára, a fizikai munka megbecsülésére tanítsa. Sokszor ment tanítványaival a helyi termelőszövetkezet felkérésére mácsonyát¹⁷ szedni a vetésekből, vagy éppen makkot gyűjteni. S aki ezekben a munkákban jeleskedett, az mehetett a tanár úrral az izgalmas ásatásokra. Így emlékszik róla Galambos Anna, aki egykori tanítványként, majd kollégaként is ismerhette Hadnagy Lászlót.

Mivel saját gyermekük nem született, ezért a gondoskodásukból, szeretetükből bőven jutott a rokonság gyermekeinek, tanítványoknak. Simányi Zsuzsanna (Borbála testvérének lánya) visszaemlékezései szerint mozgalmas, színes élet zajlott a Kastélykert utcai házban sok látogatóval, betérő vendégekkel. A férfi családtagok, tanár kollégák gyakorta kártyáztak náluk, nagy ültipartik zajlottak.

¹⁵ Honismeret 1993/3. Hamar Imre: *„Szegtem a nagy mezőből”* Portrészem a hetvenéves Hadnagy Lászlóról. 74–78. o.

¹⁶ Idézet Galambos Anna ny. gyulafirátóti pedagógus, igazgatóhelyettes emlékezéséből.

¹⁷ mácsonya: bogánchhoz hasonló gyomnövény

Az asszonyok – a nagymamával együtt – „zsíroztak”. Többször vetítettek filmet a házfalra az unokaöcs, Hadnagy Imre jóvoltából, a falusiak és a család nagy örömére.

Elképzelhetetlen, hogyan jutott idő a fentebb felsorolt széles körű, elmélyülést, koncentrációt igénylő munkákra. Barátságos, nyitott természete mellett Hadnagy László valószínűleg nagy önfegyellemmel osztotta be idejét, és hatalmas munkabírással, szorgalommal dolgozta végig az életét. Hivatástudattal és végtelen lelkesedéssel munkálkodott vállalt feladatain, melyek elvégzését optimizmusa, derűje, bölcsessége és sokoldalú tehetsége segítette. Jóindulat, becsületesség jellemezte.

Használni akart, adni kívánt a közösségeknek bárhol, ahol megfordult.

Önmaga is mindig tanítvány volt: kíváncsi, nyitott személyiség, aki tudott hatni az emberekre. Feleségével együtt közösségformáló erőt alkottak, emléküik előtt máig tisztelettel hajtanak fejet Veszprém és Gyulafirátót lakói.

Emlékét őrzi:

Halálának 10. évében, 2005-ben, a gyulafirátóti helytörténeti gyűjtemény felvette Hadnagy László nevét. Az avató beszédben dr. S. Lackovits Emőke muzeológus értékkeremtő, értékőrző, a közösség érdekében mindig cselekvésre kész, melegszívű embernek nevezte egykori kollégáját. A nap programját teljessé tette a katolikus templomban dr. Galambos Iván kanonok miséje, majd az ünnepség résztvevői kilátogattak a Hadnagy házaspár sírjához. (Felesége kilenc évi özvegység után 2004-ben hunyt el.)

2007-ben Czaun János önkormányzati képviselő, a gyulafirátóti részönkormányzat vezetője és a részönkormányzat tagjainak kezdeményezésére Veszprém város közgyűlése Hadnagy László-díjat alapított. A 2007. április 26-i közgyűlés döntése alapján évente egy alkalommal, lakossági jelölések alapján ítélik oda a Hadnagy László-díjat annak a gyulafirátóti lakosnak, aki a település kulturális és közösségi életében meghatározó tevékenységet végzett.

2010-ben a Gyulaffy László Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola tanulói számára dr. Friedler Ferenc egyetemi tanár és Czaun János, Veszprém akkori alpolgármestere a tehetséges fiatalok támogatására, további tanulmányaik figyelemmel kísérésére alapítványt hozott létre, és a tanulók pályázata alapján évente ifjúsági Hadnagy László-díjat adományoz. Szép hagyománnyá vált, hogy az áprilisban megrendezésre kerülő Gyulaffy-napok keretében az iskola tanulóinak egy csoportja kilátogat Hadnagy László és felesége, Koncz Zelma sírjához, hogy emlékezzenek az iskola két szeretett és nagy tiszteletnek örvendő pedagógusára.

Végezetül engedtessek meg számomra egy személyes megjegyzés. Sajnos nem ismerhettem Hadnagy Lászlót, így sokat kérdezősködtem felőle mindazoktól, akik őrzik az emlékét. Lehetetlen felsorolni azt a sok pozitív jelzőt, szeretetet sugárzó emléket, melyek a rátóti emberekben felélednek neve hallatán. A ma élő nemzedéknek egy dolga van csupán: megőrizni, követni a jó példát, melyet Hadnagy László mindannyiunk elé állított tartalmas, értékes életével és emberi kiválóságával.

Gyulaffy László végvári kapitány szobrának avatása Gyulafirátóton

HADNAGY LÁSZLÓ

Mint számos klasszikus színdarab dramaturgiájában a főszereplő, akit előbb csak szóba hoznak, s láthatatlanul van jelen, s akivel csak a későbbi felvonásban találkozhat a színpadon a közönség, oly módon jelent meg a gyulafirátóti általános iskola udvarán gróf Gyulaffy László végvári kapitány dicső alakjának ércszobra.

Addig azonban, hogy a honismeret és szülőföldszeretet talaján a szoboralapítás gondolati magjának csirája szárba szökkenjen és a kívánt termés megérlelődjön, több évtizednek kellett eltelnie, Ezért a művészi misztérium beteljesüléséhez vezető hosszú útnak több szakaszára, felvonására kell emlékeztetnünk.

I.

A szoboralapítás előtörténetének első felvonása a 80-as évek közepén játszódik, amikor is a művelődési intézmények és az iskolák névadásának régi hagyománya újra feléledt. A gyulafirátóti általános iskola névadási kérelmében ekkor négy nevet szándékozott felterjeszteni jóváhagyásra a Veszprémi Városi Tanács művelődési osztályához. (Tíz évvel ezelőtt csatolták a megyeszékhelyhez a községet.) Az előkelő történelmi nevek hivatali elbírálásra sem kerülhettek, mert győzött a korra jellemző szokványosság, a mindenekfelett uralkodó munkásmozgalmi szemlélet ereje. A névadásra javasolt klasszikus történelmi és helytörténeti személyiségek nevei nem voltak szalonképesek ahhoz, hogy fémjelezhessenek egy szocialista oktatási-művelődési intézményt.¹ Az akkor uralkodó párt ideológiája szerint nem felelt meg Rátót Mátyás, a helyi, XIII. századi premontrei kolostor alapítója, esztergomi érsek, a muhi csata hősi halottja, sem Gyulaffy László végvári vitéz, Csobánc, Tihany, Veszprém várak volt kapitánya, még Batthyány Lajos sem, a mágnás főúr, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke, a szabadságharc vértanúja, akit perbefogása idején e tájon vittek keresztül mállás-szekéren ausztriai börtönébe, akit megalázó helyzetéből a Veszprém-környéki parasztok akartak kiszabadítani.

¹ A névadásra javasolt személyiségek helytörténeti kapcsolatát Hadnagy László ismertette.

A névsorban szerepelt Radnóti Miklós is, akinek vesszőfutása idején Szentkirályszabadja után első éjszakai pihenő állomása a gyulafirátóti prépostság gazdasági épülete volt. (A mártír költőről ekkora már számos intézményt neveztek el.)²

II.

A Gyulaffy-szobor alapításának második felvonása a rendszerváltás utáni derűsebb művelődéspolitika égboltja alatt játszódik. Demény Pál, az iskola igazgatója a névadással kapcsolatban újra előterjesztést tett a tanügyi hatósághoz. Ezt előkészítendő előadásokat szervezett a pedagógusoknak, a tanulóifjúságnak és a szülőknek. Erről előadás volt a művelődési házban is. A szerzett ismeretek birtokában a nevelők, a diáktanács és a szülői munkaközösség – a művelődési ház társadalmi vezetőségének egyetértésével – úgy döntött, hogy a romantika vonzásában a tanulóifjúsághoz legközelebb álló Gyulaffy László nevét terjeszti fel az iskola névadójaként. A beterjesztett kérelem indokaival a Veszprém Megyei Jogú Város önkormányzata egyetértett, s a javaslatot jóváhagyta. Ennek nyomán rendezte meg az iskola 1993. április 22–23-án először a rátóti Gyulaffy-napokat, s így került fel a „Gyulaffy László Általános Iskola” feliratú zománctábla az intézmény homlokfalára.³ Ugyanekkor kiállítás is nyílt „Gyulafirátót művelődéstörténete” címmel.⁴ Az iskola műsoros díszünnepségén veszprémi fúvósok is részt vettek. Az iskola új zászlajának átadási szertartásában helyi hagyományőrző lovasok 48-as huszár egyenruhában szerepeltek.⁵

III.

1994. április 14–15-én második alkalommal rendezték meg a Gyulaffy-napokat Rátóton, amiről a *Napló – Veszprém megye napilapja* – két ízben is tudósított.⁶ Az általános iskola kétnapos gazdag programjában volt történelmi vetélkedő, szavalóverseny, sportmérkőzés, játszóház. A tanév elején meghirdetett „Szülőföldem szép határa” és a „Fegyvert s vitézt éneklek” rajzpályázatra érkeztek rajzok Rátótról és Veszprémen kívül Nagyesztergárról, Sümegről és Tapolcáról is. A szava-

² Radnóti Miklós a Papod alatti ún. Cserepesakolban éjszakázott munkaszolgálatos társaival.

³ Gyulaffy Lászlóról Veress D. Csaba tartott előadást a tanulóknak. Később az ünnep elmúltával Tóth Jochakim ismertette a tanulókkal a Rátótokkal és Gyulaffyakkal kapcsolatos kutatási eredményeit.

⁴ A kiállítást a nevelők közreműködésével Hadnagy László rendezte.

⁵ Lovasok: Horváth István, Honyecz Zoltán, Kiss Csaba. A 48-as huszárjelmezeket a veszprémi HEMO kölcsönözte.

⁶ Lásd *Napló* (Veszprém megye napilapja) 1994. ápr. 16. és 19. szám.

lőversenyre huszonnégyen neveztek be. A legszebb rajzokból kiállítást rendeztek, a versmondók legjobbjai az ünnepi műsorban szerepelhettek.⁷

A Gyulaffy-napok másnapjának délutánján érkezett el a mindenki által régóta várt ünnepi pillanat, Gyulaffy László végvári kapitány szobrának leleplezése.⁸ Az iskola udvarán egybegyűlt közönség soraiban a diákok, a szülők és a helybeli lakosság mellett távolról érkező vendégek is sokan voltak, és vettek részt a jeles eseményen, több intézmény, falu és város képviselőjében is.

A gyülekezők kézbe vehették a szoboravatás katalógusát, a „Rátótok és Gyulafiai” színes leporellót, valamint a „Csobánc és a Gyulaffyak” című írást. Előbbit a Veszprémi Városi Művelődési Ház, utóbbit a tapolcai honismereti kör adta ki és ajándékozta a megjelenteknek.⁹

A szoboravatás Bors József, Veszprém város alpolgármestere beszédével kezdődött: „Szoboravató ünnepre gyűltünk egybe mi rátótiak, a történelmi Rátót, a Rátót nembéli Gyula, és a Gyulafiai hajdan volt szervienseinek, házanépének, jobbágyainak ioadékai. Gyulaffy László kapitányra emlékszünk, a török idők végvári vitézére, Ferdinánd és Miksa magyar királyok, majd János Zsigmond erdélyi fejedelem legendás katonájára szobrának felavatása okán.” – mondotta ünnepi beszédének kezdő mondataiként a szónok. Majd szólt Gyulaffy László történelmi érdemeiről, példamutató erényeiről, a nap mint nap látható szobor ifjúsághoz szóló hangsúlyos intelmeiről. Beszéde a szobor leleplezés szertartásának méltó bevezetője volt, és emlékezetes élmény is egyben.

A szobor leleplezésére Dióssy Lászlót, Veszprém város polgármesterét kérték fel. Ugyanő a lepel levétele és a Szózat közös eléneklése után a szobor alapítójának, létrehozójának, az ünnepség előkészítőinek a „Veszprém városért emlékérem” kitüntetést adta át.¹⁰

---

⁷ A rajzpályázat eredményét Baliné Dancsó Irén veszprémi művésztanár hirdette ki. Kiemelten díjazottak: Boldog Ramóna, Bem Iskola, Veszprém, felkészítő: Rektor Orsolya; Ebele Ottó, Gyulaffy Iskola, felkészítő: Kerendiné Kiss Judit; Horváth Anita, Templomdombi Iskola, Tapolca, felkészítő: Zámbo Emilné. A zsűri tagjai voltak: Baliné Dancsó Irén, Szücs István és Trombitás Zsófia. A szavalóverseny eredményét Balázs László pápai tanár ismertette. Első helyezettek (5–6. osztály): Egyed Attila, Batsányi Iskola, Tapolca, Felkészítő: Siposné Csonka Zsuzsanna. (7–8. osztály): Molnár Jenő, Cholnoky Iskola, Veszprém, felkészítő: Kádár Zoltánné. Lásd: Bogár Vali: Gyulaffy-napok Rátóton. *Napló*, 1994. ápr. 19.

⁸ Lásd *Napló*, – pi – Legyen példakép. 1994. ápr. 16. Fotó: Áfrány

⁹ A „Rátótok és Gyulafiai” katalógust Hadnagy László szerkesztette, a „Csobánc és a Gyulaffyak” c. dolgozat szerzői: Hangodi László, Reindl Erzsébet.

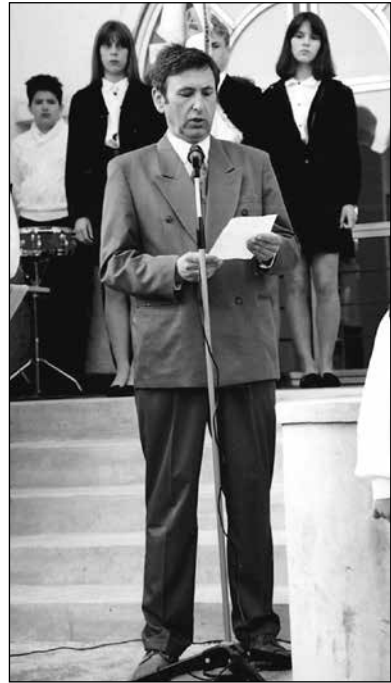
¹⁰ „Veszprém városért emlékérem” kitüntetést kapott: Hadnagy László, Merencsics Tibor, Reindl Erzsébet, Rezeli János, Dárday Nikolett. Galambos Anna korábban Veszprémben vehette át a Ranolder-díjat.

Hogy e naptól kezdve Gyulaffy László szép szobrára tekinthetünk Rátóton, annak több indoka van. A legtávolabbi ok a község régmúltja, a Rátótok és a Gyulaffyak családtörténete. A mai Kálvária-dombon állt a középkorban a család több nemzedékét kibocsátó ősi fészek, a Gyulaffyak vára.¹¹ A legközelebbi indok pedig magának a már Gyulaffy nevét viselő intézménynek a szelleme, s ugyanígy az iskola új épületegyüttesének és udvarának delejes vonzása.¹² Erről szólva mindenekelőtt emlékeztetni szeretnénk arra a többször fel-felhorgadó nemes szándékra, hogy Gyulafirátót mindkét névadójának – Rátót Mátyásnak és Gyulaffy Lászlónak – szobra legyen a községben, utalni szeretnénk az iskolai helytörténet-tanítás és hagyomány-ápolás máig vezető eredményes voltára, s mindezek által felidézni, hogy a régtől dédelgetett tervből a Gyulaffy-szobor miként válhatott valósággá.

Az iskola tanárai a kötelező helytörténeti órákra és kirándulásokra mindig is nagy gondot fordítottak. A köztörténeti és helytörténeti ismeretek átadásában az induktív és a deduktív módszert következetesen alkalmazták. Szaktárgyi továbbképzés során tanóra keretében ennek bemutatására többször is vállalkoztak.

A II. Rákóczi Ferenc úttörőcsapat rajközösségeinek nevei között Rátót Mátyás és Gyulaffy László is szerepelt. A névadás emlékeit az úttörőnaplók máig őrzik. Ha a mozgalom politikai áramlata időnként szem elől sodorta is e neveket, azok mégis nyomot hagytak a tanulóifjúságban.

Gyulaffy László szobra Merencsics Tibornak, a veszprémi Lovassy-gimnázium művésztanárának alkotása. A legendás hős nemes alakját a török idők magyar hadiviselete ismeretében elsőként hozta közel hozzánk a történelmi múlt homályából és formálta – nagyatádi műtermében – a művészi elképzelés terem-

Demény Pál iskolaigazgató mond köszönetet a szoborért.

Fotó: Molnárné Solymosi Erzsébet

¹¹ E helyen Rainer Pál régész az iskola tanulóinak (Honismereti tábor) közreműködésével 1992 nyarán feltárást végzett. Lásd: Ásatási Napló, Veszprém Laczkó Dezső Múzeum.

¹² Az iskola új épületegyüttesét 1992-ben adták át.

Merencsics Tibor a szobor alkotója. Fotó: Nagyvári Ildikó

tő erejével a korabeli ideális vitéz képére és hasonlatosságára, mégis egyénítetten sajátos személyiséggé.

A szobor alapítójának szándékát a Képző- és Iparművészeti Lektorátus karolta fel, s végül is bőkezű támogatása érlelte bronzból öntött tárgyi valósággá.¹³ A zalalahápi bazaltoszlopra állított mellszobor méltósággal díszíti és uralja az iskola tágabb környékét is.¹⁴

A forgódíszes sisak alól bajuzsos magyar ember nemes arca néz ránk. A messze múltba és jövőbe tekintő szeméből sugárzik a magabiztos nyugalom, a lovagi erények összessége, bátorság, hősiesség, erő, virtus. A páncélviselet tagozatai széles, erős vállat takarnak. A mellvért alatt ott érezzük, halljuk a mindenre, akár véráldozatra is kész szív dobogását. Öltözéke abroncslemezei, azok eresztékei a mozdulatára szinte szemünk előtt lazulnak, tágulnak a csatamezőn, ha a magyar föld védelme azt követeli, vagy ha pihenésként a bajvívás virtusa úgy kívánja. A reneszánsz, illetve a barokk kor humanista vitéze a török elleni harcokban élte le fordulatokban gazdag életét. Lelkét és akaratát keménnyé tette a nehéz kard forgatása, bőrét megedzette a homlokán lecsorduló vér és verejték.

¹³ A Képző- és Iparművészeti Lektorátus képviselője, főelőadója Dárday Nikolett iparművész.

¹⁴ A bronz mellszobor talapzata a Zalalahápi bazaltbánya ajándéka. Elhelyezte: Rezeli János. Felirata: Gyulaffy László végvári kapitány.

Tudjuk, hogy a harcok idején csak ő és Thury György tudott győzelmi serleget üríteni a földet, várat, hazát védő jobbágyaival. Gyulaffy László szobra e gondolatok jegyében talált méltó otthonra a Rátótok földjén, hogy emlékeztesse a veszprémieket is a város hajdan volt főkapitányára, akit a Dunántúlról, a Bakony dolomitos és a Balaton-felvidék bazaltorgonás tájáról a kötelesség Erdélybe szólította János Zsigmond oldalára, hogy a Kárpátok bérceinek árnyékában védhesse igazán a magyar haza földjét, kincseit, s elnyerje a grófi címet, hatvanhárom falu birtokát és holtában nyughelyet Szilágycseh református templomának kriptájában találjon.

A szoboravatás történetéről szólva illő kötelességünk mindazokra is emlékezni, akik a rátóti iskoláért, a község szellemi felemelkedéséért bármikor is sokat fáradoztak, azokra is, akik a természet rendje szerint idősebb korban hunytak el, és azokra is, akik még élhetnének. Elismerés illeti mindazokat, akik a Gyulaffy-hagyományok ápolásáért szerte Magyarországon és Erdélyben ma is sokat tesznek.

Gyulafirátót iskolája és közönsége – a lektorátus, Csobánc, Diszel, Gyulakeszi, Sáska, Szilágycseh, Tapolca, Zalahaláp és Veszprém erkölcsi és dologi támogatásával – nemcsak Gyulaffy Lászlónak emelt szobrot, hanem a nemes hagyományápolásból példát is adott.

Gyulaffy László végvári kapitány, aki a családán a többi hasonév körül a harmadik, születési ideje ismeretlen, valószínűleg Csobánc vidékén, vagy környékén született, vitéz katonai és népfelvilágosító tevékenységben. 1549 Telekesay Imre vezérlete alatt 100 lovas élén Fegyérvárral vesz részt a török ellen. 1551 Nádasy Tamás seregében mint hadnagy Lipcse ostrománál harcol. 1553 februárban 100 lovasal és 500 gyulagossal Pépán állomásozik. 1554 Feljűgja a csobánci vár leomlott falait. 1560 A táncos vár kapitányja lesz. 1561 Csobánc várát védi. 1561 május 26-án táncos katonával és 40 pápával megpróbáltatja a veszprémi várat. 1561 augusztus 12-én részt vesz táncos kapitányként Nádasy seregében, hogy Váncsny alást megjelentsen a török. 1562 Hegeresz ostromakor a vár alatt Bezerédj vajdát párvadásban legyőzi. 1563 Mikos koronázásakor aranykardos vezér lesz. 1566 Tihany kapitányként – saját költségén tartott katonái kovácsával – Győrrel szem tőrököt vészt diadal. Jánosban Turai segítségére siet Palota védelmére, a török visszavonul Fegyérvárra, János 30-án táncos hajóval segít fennmenteni Veszprémet. 1566 szeptember 19-én a király kinevezi Veszprém várkapitányává a táncos megrettenés mellett. 1568 júliusban behelyezve el és királyi udvarral keletkezett nézeteltérései miatt Veszprémből Erdélybe távozik, a Hanc Zsigmond főkapitány segítségére áll. 1575 Békegy Gáspár ellen Báthory István részén harcol Erdélyben. Igaz, a Báthoryak segítségével család. Adományként Szilágycseh várat kapja 63 faluval a grófi címmel, és megveszt Erdélyben családja grófjává válik. 1579 május 13-án halt meg Udvarhelyen és 23-án Szilágycsehben temették el. Ott nyugásk a református templom kriptájában. Emelkét az egyházközség és az iskola ápolja. A vitézi szoboravató képei alkalmán mindazok emlékeztetésre, akik a Gyulaffy-hagyományok ápolásával a hazaszeretet érzéseinek élményétől szolgálnak. *Hadnagy László*

MERENCSEI TIBOR 1955-ban Nagyatáron született. Pécsett műveltségi gondozóként végzett, a Janus Pannonius Tudományegyetemen földrajz-műveltségi tanári oklevelet szerzett, majd Budapestre a Kéz-és Nyelvészeti Főiskolára módszertanipótló. A veszprémi Lovassy László Gimnázium tanára. Műveltségi önkéntesként több országban elismert. Munkájának nemzetközi kiállításokon szerepeltek. Kapcsolatai révén művei felleltek a spanyol, kanadai, ausztráliai magángyűjteményekben. A Gyulaffy-szobrot így találta: „A vitézi megjelölésok Csipkerózsika álomából ébresztették fel, máramon hányásban eddig félbehagyott képzőművészeti elképzeléseim.”

***

Köszönetet mondunk a szoborállítás támogatásáért:
 Kéz-és Írasművészeti lektorátus, Veszprém Megyei Jogi Váncsny Önkormányzata, Szilágycseh Megyei Gyulaffyok, Műveltségi Ház Társadalmi Vezetője Gyulafirátót, Váncsny Műveltségi Központ Veszprém, Zalahalápi Basaltdolaj Vezetője, Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Rátóti Erzsébet iskolai Tapolca, Rátóti Állami Képzési Műhely Gyulafirátót.

Demény Pál
 szoboralkotó

A kriptájút tervezte: Hadnagy László
 Fényképezte Sipos Zoltán
 Grafika: Merencse Tibor
 Fotó: Nagy István

NYOMDAKÉZELÉS: VESZPRÉM

„E vitézi szobrot, a vitézi szobrot, a vitézi szobrot”
 Sok jártasokkal
 Alkalmat nyújtunk
 (Rátóti Hírlap: Közműveltség)

Rátótok és Gyulaffyok

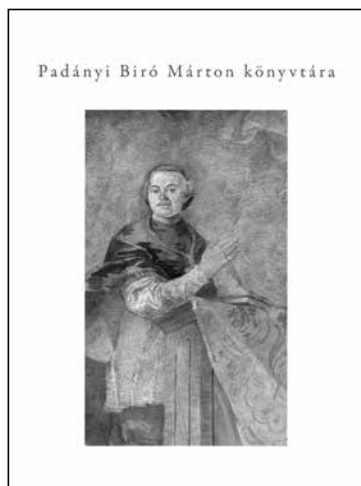
Gyulaffy László
 szobrának avatása az általános iskolában

A Gyulaffy hagyomány ápolóinak találkozója
 1994. április 15-én
 GYULAFIRÁTÓTON

A szoboravatóra készült katalógus. A katalógus másik oldalán a Gyulaffyak családfája látható. Tervezte: Hadnagy László

KÖNYVSZEMLE

Németh Gábor: Padányi Biró Márton könyvtára. Szerkesztette és lektorálta: Monok István, Zvara Edina. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Pesti Kalligram, Budapest 2022, 231. p.

A XVIII. század közepén a Veszprémi Egyházmegye püspökének nagy kihívásokkal kellett szembenéznie. A török pusztítása, a Rákóczi-szabadságharc bukása és a reformáció megerősödése, térnyerése következtében egy olyan megújulásra volt szüksége a katolikus egyháznak Magyarországon, ami hatalmas feladat elé állította az egyházmegye vezetőjét.

Biró Márton 1696-ban született a csallóközi Padány faluban, nemesi családban. Szülei egyes házasságban éltek, édesapja református, édesanyja katolikus volt. Tanulmányait a jezsuitáknál, a piaristáknál és más katolikus gimnáziumokban folytatta nehéz anyagi körülmények között. Veszprémbe kérte felvételét a kispapok

közé, a teológiát a nagyszombati kollégiumban végezte, 1722-ben szentelték pap-pá. Püspöki kinevezésekor, 1745-ben egy olyan egyházmegye élére került, amelynek püspöki székhelyét többségében protestánsok lakták, a török uralom alatt a falvak mintegy háromnegyed része elpusztult, a katolikus egyházszervezet, igazgatás és birtokrendszer szétzilálódott, és a kevés számú katolikus alsópapság sem állt hivatása magaslatán. Az előbb említett okok is hozzájárultak ahhoz, hogy püspöki palotáját nem Veszprém-ben, hanem a XVII. század vége óta híres zarándokhelyen, a dunántúli katolicizmus egyik központjában, Sümegen kezdte építtetni.

Padányi Biró Márton nagy lendülettel fogott neki az egész egyházmegyére kiterjedő egyházszervező és pasztorációs tevékenységéhez. Az egyházszervező és pasztorális megújítás mellett nagy hangsúlyt fektetett a szemináriumi képzésére, a papok erkölcsi megújulására, az érzelmi vallásosság mellett az értelmi alapokra épülő hit előmozdítására is. A több mint 600 kötetes könyvtára kiemelkedő volt korában. A veszprémi püspök tudatosan törekedett arra, hogy az addig nem létező egyházmegyei könyvtár alapja legyen majd az általa létrehozott gyűjtemény. Magánkönyvtára mellett támogatta és segítette a plébániai könyvtárak létrejöttét és fejlesztését.

A Padányi Biró Márton könyvtára című kötet megvalósulása Németh Gábornak, az Országos Széchényi Könyvtár Ciszterci Műemlékkönyvtár igazgatójának, valamint Monok István, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ főigazgatójának köszönhető. Németh Gábor több évtizede foglalkozik könyv- és könyvtártörténettel, szakmai munkái közül kiemelkedik a Padányi Biró Márton könyvtára című kötet.

A könyv szerkezete négy fő részre tagolt. Monok István bevezetésében egy általános képet kapunk a XVIII. századi püspöki könyvtárakról a Magyar Királyság és Erdély területéről. A bevezetés után Németh Gábor történeti áttekintést ad Padányi Biró Márton könyvtárához, a gyűjtemény gyarapodásához, de bemutatja a püspök egyházszerzői és pasztorális tevékenységét is, amely területeken a könyvek is nagy szerepet kaptak. A könyvek őrzéséhez hozzátartozott egy könyvtárterem is, amit a veszprémi püspök a Sümegen építtetett palotájában alakított ki. A könyvtárterem bemutatása után a könyvtár történetét, valamint a könyvtári gyűjteményt ismerteti a szerző. A kötetek többsége latin nyelvű prédikációs, kánonjogi, teológiai és történeti munkák. A könyvtár ismertetése után egy rövidítések jegyzék, illetve a rövidítve idézett szakirodalom található.

A kötet következő egységében találjuk Padányi Biró Márton könyvtárának sümegi könyvtárjegyzékét. A könyvjegyzéket egy kronosztikon vezeti be, a kiemelt betűk négyszer adják ki az évszámot: 1751. A könyveket 47 oldalon 607 számozott sorban sorolja fel a jegyzék. Biró Márton könyveit szakokba osztották. A szakok beosztásánál egyedi, hogy a kánonjogot összevonták a spekulatív és morálteológiával, a világi joggal, valamint a politikai munkákkal. Érdekesség, hogy a protestáns könyvek külön fel vannak sorolva. Megtalálhatjuk a püspök unokaöccsének, Biró Istvánnak könyveit, de a jegyzékben helyet kaptak a püspök kéziratai is.

A kötet szerzője a harmadik részben ismerteti a püspök műveit időrendben, a neki ajánlott és az általa támogatott könyveket, a karrierjének állomásaihoz köthető könyvbeszerzéseket, Tessedik István által, Bécsből küldött könyveket, valamint a levéltári forrásokat, amelyek a püspökhöz, annak könyvtárához köthető.

A negyedik részben találjuk a személynevek és possessorok, helynevek, nyomdászok, nyomdatulajdonosok, kiadók és nyomdahelyek mutatóját, valamint a képek jegyzékét.

A kötet megjelenése igényes, nyomdai kivitelezése minőségi, a tipográfia jól olvasható és esztétikus, a fotók jó minőségűek. A könyv tagolása, szerkesztése átlátható, a kötet végén található mutatók nagyon sok információt és segítséget adnak a könnyebb értelmezéshez, a kereshetőséghez.

Németh Gábor kiemelt igényességgel mutatja be és értelmezi Padányi Biró Márton könyvtárát. A kiadvány gazdag jegyzetapparátusa segíti a téma továbbgondolását, a tudományos kutatóknak olyan forrást biztosít, amely előmozdíthatja a további kutatásokat. Szép illusztrációkkal, nyelvileg jól formált és szakmailag kiemelt forrásértékű munka a sümegi könyvtárjegyzék pontos leírásával és történeti összefüggéseibe helyezve mutatja meg az olvasónak, hogy mely olvasmányok járultak hozzá a korabeli társadalom szellemi és kulturális újjászervezéséhez.

A kötet nem csak a kor értékes könyveibe enged bepillantást, hanem egy művelt, a könyveket nagy tiszteletben tartó püspöknek is emléket állít. Padányi Biró Márton könyvtára megmutatja, hogy milyen volt egy XVIII. századi kiemelkedő püspök műveltsége, könyvszeretete és elhivatottsága.

NAGY BALÁZS VINCE

